

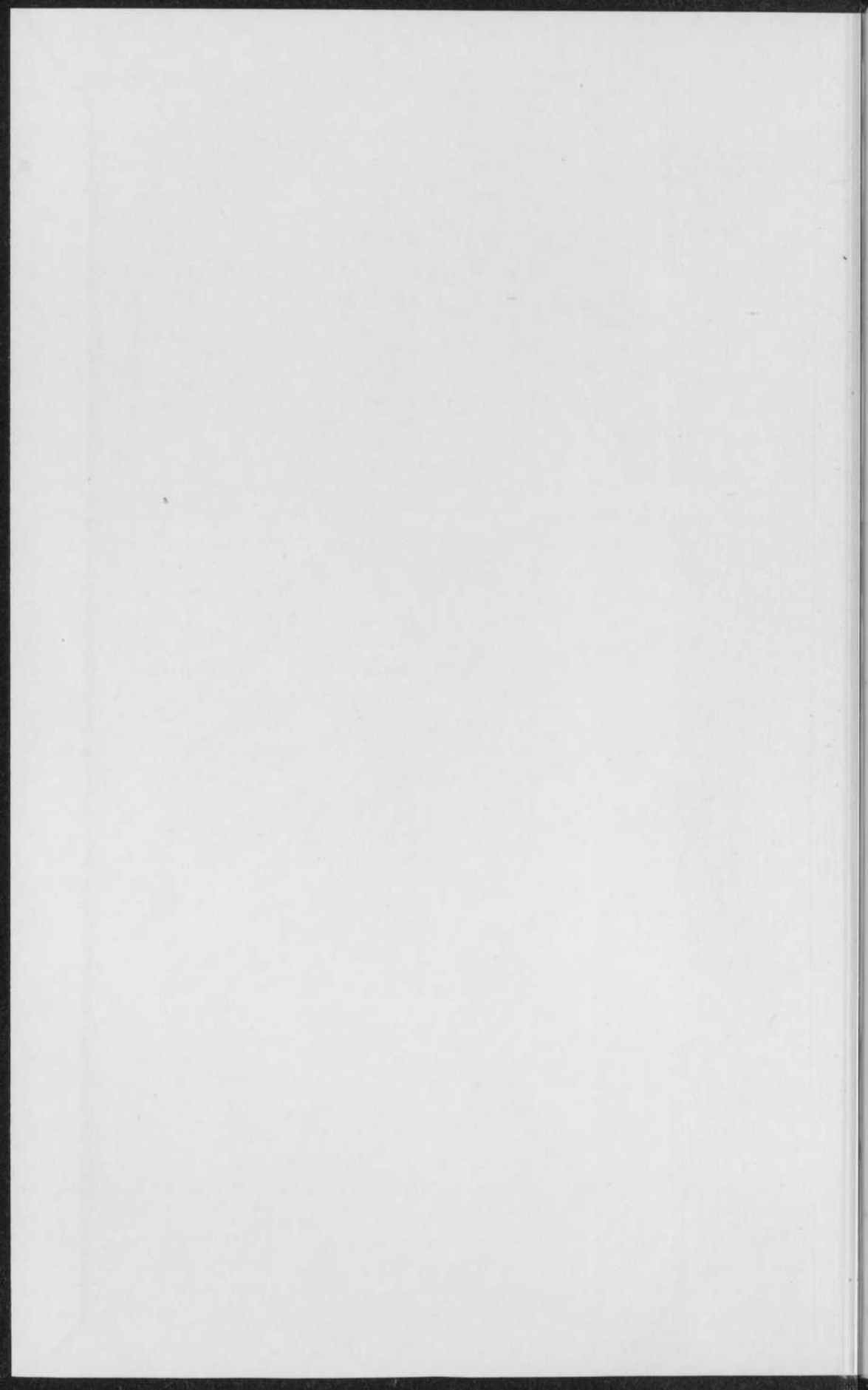

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

2125 5127

956 D42

De
Egmondsche
Geschiedbronnen

DE P. A. MEIJNE

DE EGMONDSCHЕ GESCHIEDBRONNEN

MAINTIENS BRUNNEN

DE KONINKRIJKE GESCHIEDENIS

De Egmondsche Geschiedbronnen

DOOR

DR. P. A. MEILINK

MET I FACSIMILE

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1939

De Egmondse Geschiedbronnen

1939

Dr. P. A. M. Nijhoff

Dr. P. A. M. Nijhoff

*Copyright 1939 by Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands
All rights reserved, including the right to translate or to
reproduce this book or parts thereof in any form*

PRINTED IN THE NETHERLANDS

Dit werk bevat de opstellen, die van onze hand in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (dl. IX, X) verschenen zijn.

In de Bijlage hebben wij getracht het werk van de onderscheiden annalisten in de Annales van 1035—1155 alsook de bronnen, die deze annalisten voor hun berichten gebruikt hebben, overzichtelijk aan te wijzen. In het Naschrift hebben wij een korte beschouwing toegevoegd over de artikelen Fontes Egmundenses I en Naschrift tot Fontes Egmundenses I van Prof. Dr. N. B. Tenhaeff, verschenen in het Tijdschrift voor Geschiedenis (53e Jaargang).

Wij brengen hier onzen dank aan Prof. Dr. O. Oppermann voor de bereidwilligheid, waarmede hij de fotostaten van het Egmond-sche annalenhandschrift, welke in het Instituut voor Middel-eeuwsche Geschiedenis te Utrecht bewaard zijn, gedurende geruimen tijd tot onze beschikking heeft willen stellen.

P. A. M.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	1
I. DE VITAE S. ADALBERTI	6
A. Vita S. Adalberti secunda cum miraculis novis	6
B. Vita S. Adalberti prima	12
II. DE EVANGELIEAANTEEKENINGEN	22
III. HET GRAVENREGISTER	25
IV. DE OORKONDEN (889—1215)	29
A. De koningsoorkonden	29
B. De bestanddeelen van oorspronkelijke stukken in de oorkonden van 1082, 1108, 1116, (1105—1120), 1143	36
C. De oorkonde van 1162	36
D. De vervalsching van het stuk van 1083	44
E. De vervalschingen van de oorkonden van 1108, 1116, (1105—1120), 1143	50
F. De oorkonde van 1174	52
V. DE OVERLIJDENSAANTEEKENINGEN	55
A. De grafsteden van de grafelijke familie	55
B. Het kalendarium van de begunstigers	56
C. Het kalendarium van de graven en abten	59
VI. HET URBARIUM	70
VII. WIJDINGSBERICHTEN EN RELIQUIEENLIJST. BIBLIO- theekcatalogus	73
A. Wijdingsberichten en reliquieënlijst	73
B. De boekerijcatalogus	78
VIII. DE VITA S. IERONIS	82

IX. DE ANNALES EGMUNDENSES	84
Inleiding	84
A. Annales 640—1111 (1151/1155)	86
1. Bronnen	87
a. De Utrechtsche annalen	87
b. De Sigeberttekst en de Annales Blandi- nienses	94
2. Tijd van samenstelling	102
3. De annalist C en zijn werk	103
B. Annales (1108) 1111—1173 (1178)	108
1. De tekst van den annalist F	108
2. De berichten	112
a. De berichten uit een Sigeberthandschrift met vervolg	112
b. De Utrechtsche berichten	116
c. De Friesch-Hollandsche en locale berichten	117
d. De verdere berichten	118
3. De annalist F en zijn werk	120
C. Annales 1176—1207	128
1. Annales 1176—1202	129
2. Annales 1203—1207	129
X. BESLUIT	130
BIJLAGE. <i>Overzicht van het werk van de annalisten</i> <i>(1035—1155) en de door hen geraadpleegde bronnen</i>	134
NASCHRIFT. <i>Tenhaeffs Fontes Egmundenses I</i>	143

INLEIDING

Sedert Kluits uitgave van de Egmondsche kroniek (*Chronicon Hollandiae*) in 1777 is de belangstelling voor de Egmondsche geschiedbronnen levendig gebleven. Van Wijn, Bakhuizen van den Brink, Van den Bergh, Kappeyne van de Coppello, Pols, Fruin, Pijnacker Hordijk, S. Muller Fz. — om slechts de voor-naamste onder de Nederlandsche historici te noemen — Pertz, Von Richthofen, Holder-Egger e. a. hebben in nieuwe uitgaven de overlevering steeds meer gezuiverd trachten op te stellen en in studiën over de belangrijkste quaestieuze punten als het ontstaan van de Evangelieaanteekeningen, het Gravenregister en de Annales, de echtheid van het charter van 1083 deels nieuwe inzichten gegeven, deels oude opvattingen opnieuw verdedigd¹⁾.

Wanneer de resultaten van deze onderzoekingen vrij teleurstellend zijn geweest, is dit voor een deel hieraan te wijten geweest, dat de stof, die uit zoo vele — en dikwijls zoo weinig critische — uitgaven bijeen gezocht moest worden, moeilijk in samenhang te overzien was.

De uitgave van de *Fontes Egmundenses* door Oppermann en diens studiën in de *Untersuchungen zur nordniederländischen Geschichte I: Die Egmonder Fälschungen* (1920) en in de Inleiding op de *Fontes* (1933) hebben een nieuw tijdperk voor het onderzoek van de Egmondsche bronnen geopend in zooverre thans de bronnen, die uit Egmond afkomstig zijn, tot 1215 vrijwel volledig in één uitgave verzameld zijn en de overlevering voor het eerst sedert Von Richthofen (1886) opnieuw in haar geheel

¹⁾ Een overzicht van de uitgaven en studien vindt men in O. Oppermann: *Fontes Egmundenses* (voortaan aangehaald als *Fontes*) blz. 2—9. Sedert dien zijn verschenen C. D. J. Brandt: *De oudste privaatoorkonden van de abdij van Egmond* (Bijdr. Vad. Gesch. 7e reeks IV blz. 129) en als antwoord hierop O. Oppermann: *De uitgave der Fontes Egmundenses en haar jongste criticus* (t. a. p., blz. 33). Men zie ook Haenchen's recensie der *Fontes* (Histor. Ztschr. Bd. 151 S. 351).

besproken is. De problemen, die in het onderzoek vóór en na zijn gerezen, zijn in Oppermanns werk vrijwel alle aangeduid en systematisch behandeld.

Wij weten tot welke resultaten Oppermann ten aanzien van de overlevering gekomen is. Niet alleen in de betwiste punten zijn nieuwe oplossingen voorgesteld, naar zijn inzicht behooren vrijwel alle bestaande opvattingen omtrent onze bronnen grondig herzien te worden. Om slechts het voornaamste te noemen: de *Vita S. Adalberti prima* zou voor het grootste deel een bewerking van de 12e eeuw zijn, de *Vita S. Adalberti secunda*, tot dusverre een werk van de 12e eeuw geacht, een werk van de 13e eeuw; de Evangelieaanteekeningen en het Gravenregister, tot dusverre als werken van de 11e en 12e eeuw beschouwd, zouden in hoofdzaak bewerkingen van de 13e eeuw zijn, de oorkonden tusschen 1083 en 1200 met twee uitzonderingen (1140, 1147) vervalschingen, die omstreeks 1215 vervaardigd waren, de *Annales* 1112—1173 een geschrift, dat eveneens omstreeks 1215 gedeeltelijk omgewerkt, gedeeltelijk voor het eerst samengesteld was. Uit de overlevering zijn verder een Utrechtsche geschiedbron en een necrologium van Beka, waarvan tevoren nooit sporen opgemerkt waren, naar voren gebracht, terwijl een achtergrond en samenhang van historische feiten, die tot dusverre evenmin vermoed was, geconstrueerd is.

Waren Oppermanns conclusies juist, er zou alle reden zijn tot bijzondere voldoening, dat de bronnen thans in het juiste licht gesteld zijn, de vervalschingen ontdekt en de beweegredenen, die tot dit werk geleid hadden, bloot gelegd zijn.

Zijn echter de voorstellingen van Oppermann te aanvaarden? Bij het onderzoek van charters van het Egmondsche archief is bij ons twijfel gerezen omtrent de juistheid van Oppermanns oordeel over enkele vervalschingen; bij het onderzoek, dat wij over het verdere bronnenmateriaal uitgebreid hebben, is omtrent bijna alle conclusies ernstige twijfel opgekomen; de hypothesen omtrent de bewerking van de *Vita prima* door den annalist C, de vervalsching van de oorkonden van 1162 en 1174, het voormalig bestaan van een Utrechtsche bron — de zoogen. *Annales S. Marie maiores* — en van Beka's necrologium, de bewerkingen van de Evangelieaanteekeningen en het Gravenregister, de verklaring omtrent het ontstaan en de dateering van de falsa en van de

Annales, de dateering der *Vita secunda*, het schijnt ons een reeks van zeer aanvechtbare conclusies. De betrekkingen tusschen de oorkonden en andere bronnen zijn ons inziens anders dan Oppermann gemeend heeft en de door hem ontworpen achtergrond van politieke verhoudingen in de jaren van groote activiteit in geschiedschrijving, bewerkingen en vervalschingen van bronnen schijnt ons met deze activiteit in werkelijkheid weinig verband gehad te hebben.

Wanneer wij in het volgende onderzoek onze opvattingen omtrent de Egmondsche overlevering telkens in het bijzonder tegenover die van Oppermann zullen plaatsen, is dit niet alleen het gevolg hiervan, dat zijn opvattingen nu eenmaal het scherpst tegenover de onze stonden, maar ook omdat zijn onderzoek, zooals wij reeds opmerkten, het meest volledig is geweest. Welke bezwaren wij tegen zijn uitgave en conclusies mogen hebben, wij hebben reeds hier deze verdienste van zijn werk te erkennen. Ook verder zullen wij trouwens de waarde van zijn onderzoek, in het bijzonder in de kritiek van de overgeleverde oorkonden, in het licht te stellen hebben. Het bewijs van de onechtheid der oorkonden van 1083, 1108, 1116, 1143 heeft door de negatie van de echtheid de positieve grondslagen gegeven, waarop wij konden bouwen. Zonder deze resultaten en het rijke materiaal, dat in zijn studiën naar voren is gebracht, zou het volgende onderzoek niet mogelijk zijn geweest.

Enkele woorden vooraf over de uitgave, die voortaan basis zal zijn van het Egmond-onderzoek. Het is niet onze taak geweest de uitgave op de overgeleverde handschriften na te gaan of verdere controlearbeid te verrichten. De tekortkomingen, die wij opmerkten, zijn slechts toevalligerwijs onder onze aandacht gevallen. Het schijnt ons, dat de eischen van nauwkeurigheid, die men aan een critische uitgave van 10e—13e-eeuwsche bronnen moet stellen, niet voldoende in acht zijn genomen. De uitgave is in de eerste plaats op tal van punten ontsierd door slordigheden en soms iets meer dan slordigheden. Onachtzaamheden noemen wij de kleine leesfouten (bv. Annales 1176 *fatiebant*, hoewel blijkens het facsimile *faciebant* gelezen moet worden; Annales 1108, waar *dum* in plaats van *dicta* is gelezen; Annales 1168, waar in r. 16 *et* is ingevoegd), onjuiste verwijzingen (bv. in de oorkonde van 922, waar bij het ingevoegde *undecima* ten onrechte op het Cartularium

beroep wordt gedaan)¹⁾, niet heelemaal correcte aanduidingen van ontleeningen. Deze laatste zijn meestal zonder ernstige gevolgen gebleven, maar wanneer bij Annales 1133 „eodem anno *III non. Augusti sexta hora diei sol obscuratus est et stelle . . . in nocte apparent*” naar de Chronica regia als naast verwante bron verwezen wordt, daar de Continuatio Burburgensis de woorden „circa horam sextam” niet bevat²⁾, en bij het opslaan van de Continuatio blijkt, dat deze de woorden van de Annales letterlijk heeft³⁾, is deze onachtzaamheid niet zonder belang; de mogelijkheid immers, dat de Chronica regia — of de bron, waarop deze steunt — voor de Annales als bron gediend heeft, is door dit feit vervallen. Iets meer dan een onachtzaamheid is het, wanneer verzuimd wordt bij de glosse Annales 876 aan te geven, dat deze niet van één hand is; eerst wanneer men de glosse met het facsimile vergelijkt, blijkt dat *DCCC* en *dedit* van andere hand zijn dan de verdere tekst en glosse⁴⁾.

De regels, bij de uitgave gesteld, worden met een zekere willekeur gehanteerd; zoo zijn de superscripties der cijfers bij de Hollandsche graven in Annales 988, 1039, 1048, 1076, 1091, 1161 in den tekst opgenomen, de woorden *decimus* en *Xmi* in Annales 1162, 1159 — hoewel uitdrukkelijk verklaard wordt, dat deze van de hand van den verderen tekst zijn — buiten den tekst gehouden. Dezelfde willekeur in het aanwijzen van ontleeningen. De woorden b. v. van Annales 687 zijn letterlijk ontleend aan Sigebert (695), de woorden „construxerunt, ditaverunt et honoraverunt” in het falsum van 1083 aan het Gravenregister, maar wij missen elke verwijzing; in de uitgave van de oorkonden van 1108 en 1162 laat Oppermann de regels van de uitgave tot drie malen vallen⁵⁾.

Wij volstaan met deze voorbeelden. De onachtzaamheden

¹⁾ Hieronder vallen ook de verwijzingen Annales 1039, 1060 naar Sigebert, waar de Annales Blandinienses bedoeld moeten zijn en Annales 1117—1119 naar Sigebert, waar de Continuatio Anselmi bedoeld wordt.

²⁾ *Fontes* blz. 148 en blz. 80* noot 2.

³⁾ *sol obscuratus est IIII non Aug. hora 6 ita ut stelle in celo apparerent.*

⁴⁾ Wij danken de bevestiging van dit vermoeden aan dr. Philip Grierson te Cambridge, die de vriendelijkheid had het h. s. in het British Museum op dit punt te willen controleren.

⁵⁾ nl. *Fontes* blz. 226, 237, waar de woorden „in Dei nomine feliciter” (1108) als ontleening, „tota Deo dilecta S. Adalberti congregatio” (1162) en „sigillo nostro et . . . abbatis precepimus corroborari” (1108) als latere invoegingen behoorden te worden aangeduid.

mogen meestal niet van groote beteekenis geweest zijn, zij hebben ons toch het gevoel benomen, dat wij een uitgave voor ons hebben, waarop wij met volle gerustheid kunnen bouwen.

Ook verder vertoont de uitgave tekortkomingen. Een ernstige lacune is het, dat de Echternachsche oorkonde van 1156 en de oorkonde van het kapittel van S. Marie van 1175 ¹⁾, welke beide de oude signatuur van de Egmondsche charters dragen, niet in de uitgave opgenomen zijn. Het feit dat de teksten van beide stukken in het Cartularium van Egmond opgenomen zijn, had Oppermann op verband met de abdij bedacht moeten maken. Voor de ontstaansgeschiedenis van de oorkonden, die in de abdij zijn opgesteld, is het stuk van 1156 van beteekenis.

Een oorkonde van abt Lubbert, gesteld tusschen 1210—1226 ²⁾, had op grond van de namen der monniken wel nauwkeuriger (vóór 1215) gedateerd kunnen worden, een plaatsnaam Siepelingheberghe ³⁾ in de oorkonde van abt Adalard wel in die van het zoo bekende Scepelingheberge veranderd kunnen worden.

En wat te zeggen van de uitgave van de lijst van goederen, die door abt Walter in het Sticht verworven waren? Blijkens de namen van de personen (verkoopers, advocaten) en goederen, die hierin vermeld zijn, hebben twee verschillende notities bestaan, die — men weet niet op welke wijze — in het Liber S. Adalberti als één stuk zijn neergeschreven. Oppermann neemt dezen wonderlijken tekst over, zonder ons met een enkel woord in te lichten ⁴⁾.

Het belangrijkste echter is, dat Oppermann naar ons inzicht de verhouding tusschen de bronnen telkens verkeerd beoordeelt. Door den in de uitgave gevolgden regel om de ontleeningen door druk met kleine letters en marginale verwijzingen aan te duiden, hebben wij dientengevolge een uitgave gekregen, die in haar uiterlijke aanwijzingen een volkomen scheef beeld van de overlevering geeft.

Wij zijn hiermede echter tot de vraag gekomen, waarmede wij ons verder bezig te houden hebben, namelijk, hoe wij de overgeleverde bronnen op te vatten hebben. Wij gaan tot de bespreking hiervan over en wel in de eerste plaats van de Vitae S. Adalberti, waarbij wij de Vita secunda voorop zullen stellen.

¹⁾ Van den Bergh I 134, 151.

²⁾ *Fontes* blz. 240.

³⁾ *id.* blz. 224.

⁴⁾ *id.* blz. 89, 90.

I. DE VITAE S. ADALBERTI

A. Vita S. Adalberti secunda cum miraculis novis.

De vita secunda is een verkorte levensbeschrijving van S. Adalbert die bijna geheel op de Vita S. Adalberti prima teruggaat; slechts enkele mededeelingen in c. 1. en 2 zijn op Beda's *Historia Ecclesiastica* gebaseerd. Aan het verhaal zijn berichten toegevoegd over eenige wonderen, die tusschen omstreeks 1090 en 1140 (vóór de inwijding van de nieuwe kerk) moeten hebben plaats gehad. Tusschen deze miracula staan — nl. in c. 17 en het tweede gedeelte van c. 18 — mededeelingen, die niet onder de wonderverhalen thuis hooren; deze berichten worden ook in de *Annales* 1121 en 1130 aangetroffen. Een bericht over de wijding van de nieuwe kerk in 1143 door bisschop Harbert, dat eveneens in de *Annales* (1143) voorkomt, besluit in enkele handschriften het werk. Op grond van vergelijking van de handschriften is door Oppermann waarschijnlijk gemaakt, dat dit slothoofdstuk eerst na 1296 is toegevoegd.

Ten aanzien van deze vita en miracula zijn voornamelijk de volgende vragen opgekomen:

1. is de tekst — in het bijzonder de c^a 1—16, 18 (eerste deel), 19—22 — van één hand?
2. uit welken tijd dateeren c. 1—16, 18a, 19—22?
3. zijn c. 17 en 18 (tweede deel) als werk van den schrijver der andere capita te beschouwen?
4. is de schrijver der Vita II tevens de schrijver van andere werken, in het bijzonder van een deel van de *Annales*, geweest?

Wij zullen in dit hoofdstuk de drie eerste vragen behandelen.

Wat de eerste vraag betreft, zoowel Pijnacker Hordijk, die zich het eerst met deze vita heeft beziggehouden ¹⁾, als Oppermann nemen aan, dat c. 1—16, 18a, 19—22 van één hand zijn. Hoewel de c^a. 18a, 19—22 zich ten opzichte van de voorafgaande hoofdstukken onderscheiden door een eentonig begin met *cum*, zien wij hierin toch geen reden om van hun meening af te wijken en beschouwen wij de hoofdstukken als werk van één auteur.

¹⁾ C. Pijnacker Hordijk: *Wat weten wij omtrent den heiligen Adalbert van Egmond?* Bijdr. Vad. Gesch., 4e Reeks I blz. 145 vlg.

Wat de tweede vraag aangaat, de meeningen van Pijnacker Hordijk en Oppermann staan hier tegenover elkander. De eerste gaat uit van de woorden van de Vita II zelf, waarin de schrijver mededeelt, dat hij de verhalen over gebeurtenissen en wonderen van omstreeks 1090 tot 1120 uit den mond van oudere tijdgenooten opgevangen heeft en de latere gebeurtenissen zelf beleefd heeft; hij dateert daarom het werk, dat z. i. in twee deelen op verschillende tijdstippen geschreven is, voor het jongste deel nog vóór 1150. Oppermann verwerpt deze aanwijzingen in den tekst; hij beschouwt deze getuigenissen als stijlprocédé's om de beschrijving van ver in het verleden liggende gebeurtenissen geloofwaardiger te doen schijnen, en hij dateert het werk, dat z. i. door den zoogen. annalist F geschreven is, in de jaren, waarin deze annalist werkzaam zou zijn geweest, t. w. omstreeks 1215.

Wij zullen voor de tijdsbepaling van de Vita II de verhouding der vita tot de Annales nagaan, waaruit de belangrijkste aanwijzingen te verkrijgen zijn. Oppermann, die de prioriteit van de Annales vanzelfsprekend schijnt te achten, heeft deze vraag niet uitdrukkelijk besproken. Voor de vergelijking van de teksten nemen wij een deel van c. 1 en 2 der Vita II en de Annales van 690 en 694 over.

Vita II: Legimus in sanctis Anglorum, quod s. Egbertus Northumbrorum episcopus sexcentesimo nonagesimo dominice incarnationis anno regnante Alfrido Anglorum rege anno tertio, audiens Germaniam verbi Dei ignaram Wigbertum presbiterum illo ad predicandum direxit, / qui nihil proficiens reversus est. Vir autem Dei... Egbertus... viros... elegerat, Willibrordum tunc presbiterum, post a Romano pontifice Sergio Traiectensis ecclesie ordinatum archiepiscopum cum aliis undecim. Inter quos s. Swidbertus et duo Ewaldi..., mireque sanctitatis confessor Christi Adalbertus venerant, / qui pariter maris pericula transfretantes ad Pipinum Francorum ducem pervenerunt, a quo venerabiliter suscepti in Frisiam ad predicandum verbum Dei directi sunt. Nam eandem memoratus dux expulso Radbodo rege eorum nuper suo subdiderat imperio. / Ubi largiente Domino cum predicando proficerent iubente Pipino predictus vir Willibrordus Romam adiit et a Sergio papa archiepiscopus ordinatus Trajectum iterum est reversus. /

C. 2. Eo tempore memorabilis vir Adalbertus in Frisia propter verbum Dei remansit ibique plurimorum corda ad fidei salutem erexit. In loco qui modo Ecmunda nuncupatur erat tunc vir nomine Eggo...

Annales. 690 Sanctus Willibrordus tunc presbiter mireque sanctita-

tis vir Adalbertus confessor cum aliis X de Brittannia gentis Anglorum ob gratiam evangelii in Gallias transientes ad Pippinum Francorum ducem pervenerunt.

691, 692, 693.

694 Pippinus dux Ratbodum ducem Fresonum bellando vicit Friesiamque sibi subiugavit et sanctum Willibrordum a beato Sergio papa archiepiscopum consecratum illuc ad predicandum verbum Dei direxit. Sanctus vero Adalbertus in loco qui dicitur Ekmunda usque ad tempus exitus sui apud quendam Eggonem mansit et plurimorum corda ad fidei salutem erexit.

De schrijver der Vita II begint derhalve in de inleidende woorden met een ontleening aan den Vita I c. 1 (legimus). Hij vervolgt met het bericht, dat Egbert voor de prediking in Germanie Wigbert uitgezonden heeft, welk bericht ontleend is aan de Vita I c. 2. Twee mededeelingen zijn toegevoegd, nl. dat Egbert den titel voerde „Northumbrorum episcopus” en dat de zending in 690 plaats had. Het eerste bericht moet na zeer vluchtige lezing opgesteld zijn naar een vervolg van Beda's *Historia Ecclesiastica*, die een episcopus Egbert noemt ¹⁾ en van het episcopaat der Northumbrorum spreekt ²⁾; het jaartal is berekend, zooals Oppermann aantoonde ³⁾, na oppervlakkige lezing van de *Historia Ecclesiastica* (V c. 7, 8, 9). Van eenige ontleening aan de *Annales*, die Oppermann verder aanneemt, blijkt niets. Wat zou de schrijver der Vita II over de zending van Wigbert aan de *Annales* (690) ook ontleend kunnen hebben, die hierover niet spreken? Het is daarentegen waarschijnlijk, dat het jaartal van de zending van Willebrord in de *Annales* aan de Vita II ontleend is; bij lezing van deze Vita krijgt men n. l. den indruk, dat de zending van Willebrord onmiddellijk na de zending van Wigbert gevolgd is (de annalist kende de *Historia Ecclesiastica* niet en kon dus dezen indruk niet corrigeren).

De schrijver der Vita II vervolgt met het bericht over de mislukking van Wigbert's zending en de missie van andere zendingen namelijk Willebrord en elf anderen, waaronder Swidbert, de beide Ewald's en Adalbert genoemd worden. De schrijver heeft de Vita I c. 2 gevolgd. Hierbij zijn echter berichten gevoegd, die uit de *Historia Ecclesiastica* waren samengesteld n. l. dat Willebrord toenmaals priester was en later in Rome door paus

¹⁾ *Continuatio chronologica* (annis 732, 735).

²⁾ o. a. V c 19, V c 24 (anno 664).

³⁾ *Fontes* blz. 24*.

Sergius tot aartsbisschop geordineerd werd, verder het bericht van Swidbert en de Ewalds. Het eerste bericht kan samengesteld zijn uit Hist. Eccl. V c. 10, 11, het tweede uit V c. 11. Oppermann neemt aan, dat de woorden „Willibrordum tunc presbiterum” ontleend zijn aan de Annales 690, maar is de verhouding hier niet eerder omgekeerd? „Tunc presbiterum” en „post... ordinatum archiepiscopum...” van de Vita II zijn logisch tegenover elkaar geplaatst, de woorden „Willibrordus tunc presbiter” in de Annales zijn vrij zinloos, daar eerst in 694 over de consecratie tot aartsbisschop gesproken wordt; de woorden zullen dus gedachteloos uit de Vita II overgenomen zijn. Ook voor Oppermanns opvatting, dat de woorden „cum aliis undecim” en „mireque sanctitatis confessor Adalbertus” in de Vita II aan de Annales ontleend zouden zijn, is niets te zeggen; daar zoowel de Vita I als Annales „cum aliis decem” hebben, kan „cum aliis undecim” uit de Vita I (met de noodige herrekening) overgenomen zijn, terwijl „mireque sanctitatis” beter past in den stijl van den schrijver der Vita II dan van den annalist, die in zijn werk zelden ontboezemingen met eigen woorden geeft en bovendien het adjectief „mira” (in tegenstelling met de Vita-schrijver die in c. 16 van „mira fide” spreekt) niet gebruikt.

De schrijver van de Vita II gaat verder met het bericht over het oversteken van de zee, de aankomst en ontvangst bij Pepijn en de missie naar het pas veroverde Friesland. De Vita I c. 3 is weer gevolgd, verder de Historia Eccles. (c. 10) in de woorden „expulso Radbodo rege”. Oppermann neemt in de woorden „maris pericula transfretantes ad Pipinum Francorum ducem pervenerunt a quo venerabiliter suscepti in Frisiam ad predicans verbum Dei directi (sunt)”, in het cursief gedrukte, ontleening aan de Annales aan. Het eerste deel van de passus is o.i. in zijn geheel ontleend aan de Vita I c. 3 (maris transmeantes pericula, adeuntesque... ducem Francorum Pippinum cum omni veneratione ab eo sunt suscepti). Waarom toch de eerste woorden over het oversteken van de zee en de iets latere woorden over de ontvangst uit de Vita I overgenomen en de vier tusschenliggende woorden, die ook uit de Vita I konden zijn overgenomen, uit de Annales? Waarom verder, als de woorden inderdaad uit de Annales overgenomen waren, alleen hieruit de voorzin en de nazin, en zorgvuldige vermijding van

alle woorden, die hier tusschen in liggen ¹⁾, welke uit Regino afkomstig waren. Het kan niet anders: ook de woorden „ad Pipinum Francorum ducem pervenerunt” zijn aan de Vita prima ontleend en de woorden van de Annales, die ook *pervenerunt* bevatten, zijn uit de Vita II overgenomen. De woorden „in Frisiam predicandum verbum Dei directi sunt” moeten eveneens aan de Historia Eccles. ontleend zijn, waar wij lezen „et quia . . . Fresiam expulso . . . Rathbodo rege ceperat, illo eos ad praedicandum misit” (V. c. 10); de woorden „verbum Dei” en „ad predicandum verbum” komen hier eveneens voor (c. 9). De Annales hebben daarentegen in „ad predicandum . . . dir(exit)” Sigebert 694 gevolgd, hoewel in de woorden verbum Dei tevens invloed van de Vita II mag aangenomen worden.

De schrijver van de Vita II vervolgt met de mededeelingen over het succes der missie, de reis van Willebrord op last van Pepijn naar Rome, zijn ordinatie tot aartsbisschop en den terugkeer naar Utrecht. Hier is de Historia Ecclesiastica gevolgd, die over het succes (V. c. 10), de zending naar Rome door Pepijn en de ordinatie door paus Sergius (c. 11) schrijft; alleen in de woorden over den terugkeer naar Utrecht is de Vita I gevolgd. Oppermann neemt in de woorden der Vita II „a Sergio papa archiepiscopus ordinatus Trajectum . . . est reversus” ontleening aan de Annales aan, maar de Annales bevatten de woorden over den terugkeer naar Utrecht niet en spreken niet over de ordinatie, maar over de consecratie door paus Sergius, waarbij zij weder Sigebert (697) volgen.

Ten slotte: de schrijver van de Vita II begint c. 2. met de mededeeling over het verblijf van Adalbert in Friesland en zijn werk aldaar. Oppermann neemt aan, dat de woorden „(re)mansit (ibique) plurimorum corda ad fidei salutem erexit. In loco . . . Ecmunda erat tunc vir nomine Eggo” ontleend zijn aan de Annales. De verhouding kan ook hier omgekeerd zijn en na hetgeen wij vooraf opgemerkt hebben met meer grond van waarschijnlijkheid. Wij herhalen hier: de annalist voegt zelden eigen werk in de Annales in, maar neemt zinsdeelen uit de door hem gebruikte bronnen over. Zoo zal ook hier het geval geweest zijn. Het tweede hoofdstuk der Vita II moet derhalve naar c. 5—7 van de Vita I samengesteld zijn.

¹⁾ sc. de Brittania gentis Anglorum ob gratiam evangelii in Gallias transientes.

Uit de vergelijking van de Vita II en de Annales is voldoende gebleken, dat de schrijver der Vita II de Annales niet als bron gebruikt kan hebben, maar dat deze Vita voor de Annales gebruikt moet zijn.

De conclusie is van belang, omdat wij daarmee de terminus ante quem voor het ontstaan van de Vita II kunnen vaststellen, n. l. vóór de samenstelling van het eerste deel van de Annales (door den annalist C), dat is volgens Oppermann $\pm$ 1173, volgens onze opvatting: althans vóór 1162.

Er bestaat geen reden thans niet verder te gaan en met Pijnacker Hordijk de gegevens uit den tekst zelf voor de dateering te gebruiken. De gebeurtenissen in c. 8—16 (c. 1090 tot den dood van Floris II) zijn niet persoonlijk meegemaakt, maar uit den mond van oudere tijdgenooten opgevangen, waaronder enkele abt Stephanus nog schijnen gekend te hebben; de berichten in c. 19—22 over de ongelukjes, die bij den bouw van de nieuwe kerk waren voorgevallen en over de hulp, die daarbij door tusschenkomst van S. Adalbert ondervonden was (waarbij wij o. a. de namen van den monnik Gerardus en den dienaar Isbrandus vernemen) zijn mededeelingen omtrent gebeurtenissen, die zelf beleefd zijn. Wij zullen de voltooiing der Vita II cum miraculis waarschijnlijk nog vóór 1143 mogen stellen, daar van de inwijding van de nieuwe kerk in 1143, de instorting van den monnik Frederik bij deze gelegenheid en zijn wonderdadige genezing door S. Adalbert in het oorspronkelijke werk geen melding is gemaakt.

Wij komen thans tot de vraag: zijn de c^a 17- en 18^b als werk van den schrijver van de andere hoofdstukken te beschouwen? Oppermann ziet in c. 17 het werk van een schrijver, die een bij Annales 1190 ingelascht bericht geschreven heeft, en acht dit eerst na 1202 tot stand gekomen. Het tweede bericht is z. i. geschreven door den annalist F, die ook de Vita II zou hebben geschreven. Beide hoofdstukken zouden uit de Annales in de Vita II zijn overgebracht. Pijnacker Hordijk beschouwt daarentegen beide capita als werk van den schrijver der Vita II.

Wij kunnen ook hier met Pijnacker Hordijk meegaan. De stijlovereenkomst tusschen c. 17 (= Annales 1121) en Annales 1190 is zoo onbelangrijk, dat wij deze kunnen verwaarloozen ¹⁾

¹⁾ In plaats van Annales 1190, door Oppermann (Fontes blz. 26*) tegenover de Vita II c. 17 gesteld, zou men de zinswendingen van de Vita II c. 10 kunnen stellen.

Daarentegen heeft c. 17 bewoordingen, die ook in de voorafgaande hoofdstukken voorkomen, bv. „comitatum strenue regebat” (vgl. c. 8 qui pastoris officium strenue satis exercebat), „terroris exemplum reliquerunt” (vgl. c. 12 terribilis exempli vestigia relinquens), „ut... suo commodo... consuleret” (vgl. c. 7 quam commodo privato... consulere)¹⁾. Ook c. 18b heeft in bewoordingen overeenkomst met de voorafgaande capita bv.: „prosperum in omnibus successum” (vgl. c. 8 prosperos sibi vite presentis successus), de aanhaling uit Hieronymus Vita S. Pauli (vgl. c. 9). Vermoedelijk zijn echter deze hoofdstukken niet gelijktijdig met het andere werk geschreven. De aantekeningen, die historische feiten berichten — het wanbestuur van Petronella, de verkiezing van abt Walter en diens succes in het bestuur van de abdij — behoorren o. i. niet in het verhaal van de wonderen thuis en zijn dus vermoedelijk later — misschien eerst na Petronella's dood (1144) — ingevoegd.

Zoo concludeeren wij voorloopig: de Vita secunda cum miraculis is waarschijnlijk omstreeks 1140/'43 samengesteld; de hoofdstukken 18, 19b, zijn iets later dan het verdere werk, maar door denzelfden schrijver geschreven. Voor de geschiedenis van de eerste dertig jaren van de 12e eeuw is het werk een kostbare bron.

B. Vita S. Adalberti prima.

Dit berijmde verhaal, dat volgens een mededeeling in het laatste hoofdstuk op last van Egbert, aartsbisschop van Trier en zoon van graaf Dirk II, door monniken uit het klooster Mettlach aan de Saar geschreven is, wordt algemeen als het werk van zekeren Ruopert beschouwd, sedert uit de Miracula S. Luitwini (begin 11e eeuw) bekend is, dat omstreeks 980/'85 een Ruopert(us), uit Mettlach naar Egmond gezonden, een levensbeschrijving van S. Adalbert samengesteld heeft. Twijfel bestaat erover, of het werk van Ruopert geïnterpoleerd of omgewerkt, dan wel onveranderd tot ons gekomen is. Oppermann, getroffen door zekere tegenstrijdigheden in den tekst, die z. i. als gevolgen van latere invoegingen verklaard moeten worden, neemt een grondige omwerking omstreeks 1173 aan. In zijn Untersuchungen verwierp hij zelfs de gedachte, dat wij in deze

¹⁾ Vgl. verder „potentes familiares” (c. 9), „factum est” (c. 2), „ad iniurias preparato” (c. 8), „tempore conveniente” (c. 2).

Vita het werk van Ruopert hadden en meende hij, dat diens werk volkomen verloren was gegaan, in de *Fontes* gaat hij minder ver, beschouwt hij de Vita gedeeltelijk als Ruopert's werk, maar hij acht dit zoo omgewerkt, dat hem ook hier de woorden ontglippen: „onze Vita is echter niet het werk van Ruopert” ¹⁾. Op grond van c. 12, waar z. i. sporen op te merken zijn van een heiligenvereering in Heilo, meent hij, dat in het oorspronkelijk werk van Ruopert van een heiligenvereering in deze plaats is uitgegaan en dat alle berichten, welke met Egmond en de heiligenvereering aldaar samenhangen, als latere invoegingen beschouwd moeten worden. Na ontleding van de bronnen van de Vita verklaart hij, dat deze invoegingen door den annalist C gemaakt moeten zijn. Deze schrijver, die waarschijnlijk omstreeks 1173 bij de samenstelling van de *Annales Alcuin's Vita Willibrordi* gebruikte, zou — eveneens met gebruikmaking van dit werk — hoofdstukken van de Vita S. Adalberti geschreven en in het werk van Ruopert ingevoegd hebben. De mededeelingen over Egmond zijn eerst in de ingevoegde hoofdstukken (sc. c. 5—7) voorgekomen. Waar Ruopert vermoedelijk het werk van Alcuin niet gekend heeft, zouden niet alleen deze hoofdstukken, maar ook alle hoofdstukken, die sporen dragen van Alcuin's werk, onder de bewerking moeten vallen.

Wij zullen de volgende punten bespreken.

- 1e. is het aan te nemen, dat de annalist C de oorspronkelijke Vita omgewerkt heeft en zijn in het bijzonder de plaatsen, welke op Egmond betrekking hebben, of sporen van Alcuin's werk vertoonen, als invoegingen van diens hand te beschouwen?
- 2e. hebben zekere tegenstrijdigheden, die in den tekst opgemerkt zijn, zooveel beteekenis, dat men deze als gevolgen van latere invoegingen moet beschouwen?
- 3e. zijn andere invoegingen aan te nemen?

Bij het eerste punt zullen wij tevens de vraag van het bestaan van een Heilosche overlevering ter sprake brengen.

Oppermann tracht tot steun van zijn hypothese, dat Ruopert's Vita door den annalist C met behulp van de Vita Willibrordi omgewerkt zou zijn, eenerzijds aan te toonen, dat de annalist C kennis heeft gehad van Alcuin's werk, anderzijds, dat Ruopert

¹⁾ *Fontes* blz. 16*—33*, 61*—62*.

pert's werk vermoedelijk geen mededeelingen omtrent Egmond bevat heeft en dat de woorden van Alcuin, die aan deze plaatsen verbonden zijn, niet van hem afkomstig zijn. Hij wijst daarvoor, wat het eerste betreft

- a) op de woorden „(comes) statura et facie venustissimus” in de Annales (1172), die vermoedelijk geschreven zijn in navolging van c. 24 van de Vita Willibrordi (statura decens, vultu honorabilis, facie venustus) ¹⁾.
- b) op het jaartal 690 voor de zending van Willebrord, welk jaartal de annalist niet uit zijn bronnen Regino, Beda of de Vita S. Adalberti, die het jaartal niet vermelden, genomen kan hebben, maar misschien ontleend heeft aan een Kalendarium Epternacense, dat — wederom misschien — in een door den annalist gebruikt handschrift van Alcuin gestaan heeft ²⁾.
- c) op de woorden „que . . . nunc posterius eius possident” (Annales glosse 877), welke klaarblijkelijk verband houden met c. 1 van de Vita Willibrordi (in qua et posterius eius usque ad hodie possident); het is waar dat de Vita S. Adalberti in c. 13 de woorden heeft „qui sicuti . . . nunc posterius eius retinent, possidebat”, die ook verband houden met de genoemde plaats van Alcuin, maar „het zij nu deze bewoordingen (van de Annales) ontleend zijn aan de Vita Adalberti, dan wel rechtstreeks aan Alcuin's Vita Willibrordi, in elk geval is het duidelijk, dat het dezelfde schrijver geweest moet zijn, die juist van die zinswending van Alcuin en in de Vita en in de annalenglosse gebruik maakte” ³⁾.

Wat het tweede betreft, wijst Oppermann op de hiervóór aangehaalde woorden over het verblijf van S. Adalbert in Egmond in de Annales (694) ⁴⁾, die wel zakelijk verband houden met c. 5—7 van de Vita, maar geen woordelijk verband, zoodat het mogelijk is, dat deze niet aan de Vita ontleend zijn en dat de Vita derhalve de mededeelingen over Egmond oorspronkelijk niet bevat heeft.

Wij kunnen aan deze argumenten geen waarde hechten. Het jaartal 690 hebben wij hiervóór reeds besproken, en in plaats

¹⁾ *Fontes* blz. 61*.

²⁾ *Ibid.* blz. 19*.

³⁾ *Ibid.* blz. 18*.

⁴⁾ Zie hiervóór, blz. 8.

van met Oppermann hypothese op hypothese te stapelen, hebben wij de kennis van het jaartal in de *Annales* uit bekendheid met de *Vita II* willen verklaren, die dit jaartal uit Beda's *Historia Ecclesiastica* verkregen had.

De woorden „vir — — stature, faciei et totius corporis... venustate mirabilis” (1143), „statura procerus” (1166), „animo venustus” (1153) „templum venustissimum” (1148), alle in de *Annales* voorkomend en waarschijnlijk van één zelfden schrijver afkomstig, wijzen er op, dat de zinswending van 1172 vrij toevallig is geweest en dat deze den schrijver zelfs niet het eerst in den zin is gekomen; bovendien verliezen deze woorden alle beteekenis, daar de plaats, zooals wij nader zullen betoogen, niet aan den annalist C toegeschreven kan worden.

En waarom zou het dezelfde schrijver geweest moeten zijn, die èn in de *Vita* èn in de annalenglosse de zinswending van Alcuin gebruikte? Kunnen de woorden van Alcuin in deze glosse niet voldoende verklaard worden, wanneer men aanneemt, dat reeds Ruopert bij zijn bericht over de ontdekking van de bron de woorden van Alcuin gebruikt heeft en dat de annalist C de plaats van Ruopert vóór zich heeft gehad en vrijwel letterlijk copieerde, toen hij over de schenking van Egmond aan Dirk I schreef? Ook bij het schrijven van *Annales* 876 en 988 moet de annalist de *Vita I* immers geraadpleegd hebben.

Wat het tweede punt betreft, wij hebben hiervóór reeds betoogd, dat de woorden over Adalbert's verblijf in Egmond (*Annales* 694) ontleend zijn aan de *Vita II* en dat de woorden hier uit de *Vita I* zijn overgenomen.

De verhouding tusschen de *Annales* en de *Vita II*, door Oppermann onvoldoende onderzocht, is voor zijn hypothese fnuikend. Het werk van den annalist C is jonger dan de *Vita II*; de berichten, welke in de *Vita II* aan de *Vita I* ontleend zijn, moeten ouder dan het werk van den annalist zijn. Zoowel de berichten over Egmond en het verblijf van S. Adalbert aldaar, als notities uit en over Alcuin's werk blijken uit de *Vita I* in de *Vita II* te zijn overgegaan. Voor het laatste wijzen wij hier slechts op de beginwoorden van de *Vita II*: „Legimus in...”, dat geschreven is in navolging van „Legimus in ecclesiasticis historiis” van de *Vita I*, waarbij met deze „ecclesiasticae historie” Alcuin's werk bedoeld was, zooals uit de onmiddellijk volgende zinswendingen, welke aan de *Vita*

Willibrordi ontleend waren, duidelijk blijkt ¹⁾). Het kan niet anders: de annalist C heeft een Vita S. Adalberti gekend, waarin de berichten over Egmond en ontleeningen aan Alcuin's Vita Willibrordi opgenomen waren. Wij moeten voorloopig blijven aannemen, dat deze Vita het werk van Ruopert is geweest.

Daar wij vaststelden, dat waar de Annales (glosse 877) sporen heeft van Alcuin's werk, ontleening via de Vita S. Adalberti mogelijk is en het niet gebleken is, dat in de Annales het werk van Alcuin ooit zelfstandig — d. w. z. buiten verband met de Vita — gebruikt is, achten wij het hoogst twijfelachtig, of de annalist C Alcuin's werk gekend heeft, te meer daar uit de bibliotheek-catalogus niet blijkt, dat de Vita Willibrordi in de Egmondsche bibliotheek berust heeft.

Het vaststellen van een Egmondsche overlevering in Ruopert's werk heeft de mogelijkheid van een Heilosche overlevering niet geheel uitgeschakeld; het zou toch kunnen zijn, dat in Ruopert's verhaal twee plaatselijke overleveringen vermengd waren. Gaan wij dit punt thans na!

De sporen van een Heilosche overlevering zijn in c. 12 van de Vita opgemerkt. Uit de verstuiwingen ten gevolge van den aanhoudenden zeewind, zooals degenen, die de streek bij de zee gezien hebben, of in de nabijheid hiervan wonen, kunnen begrijpen — schrijft ongeveer Ruopert — waren zulke hoogten van zand ontstaan „ut montibus videatur altissimis coequari”. Een van deze hoogten bedreigde de kapel van den heilige. Rorik, „barbarorum rex”, daar toevallig geland, kwam de inwoners te hulp en gelastte zijn volgelingen de hooge zandhoop (montem harenosum) te verwijderen; maar vóór men den volgenden morgen het werk kon aanvatten, was de hoogte in den nacht door de verdiensten van S. Adalbert tot op een steenworp afstand verwijderd en het gevaar geweken.

Met Rorik en den hoogen zandberg, schrijft Oppermann, zijn wij op het terrein van den Roriksberg. Maar de Roriksberg staat in verband met de Rorikspuit en wij worden naar Heilo verwezen, waar een Rorikspuit (Runxput) reeds in de middeleeuwen bestaan heeft. Een bericht in de *Miracula S. Donatiani* bevestigt

¹⁾ *Fontes* blz. 23. Vgl. verder c. 5 met de Vita I c. 10.

dit; „hic (sc. in pago Frisia) oppidum situm est ab accolis Osdenne cognominatum monti Rorikesberg vocabulo contiguum. Quaedam mulier Ermengardis... quadam die puteum Rorikespit cum hydra... adiit... ¹⁾”. Osdenne is Oesdom: wij zijn derhalve in de nabijheid van Heilo. Een bevestiging geven de Evangelieaanteekeningen in een notitie over een kerk „in villa Obinghem... qua S. Adalbertus primum requievit” ²⁾; Obinghem wordt namelijk op grond van naamverwantschap met „Obbe(dijk)” in de omgeving van Heilo gezocht ³⁾.

De aanwijzingen voor een localisatie in Heilo schijnen sterker dan zij zijn. Wij merken in de eerste plaats op, dat de Evangelieaanteekeningen niet spreken over de kerk in Obinghem, maar over goed in Obinghem, dat door den priester van de kerk, waar S. Adalbert het eerst gerust heeft, gehouden wordt; waar deze kerk zelf gelegen heeft, wordt niet bericht. Bovendien is Obinghem niet in de omgeving van Heilo te zoeken; in de systematische beschrijving van de bezittingen in de Evangelieaanteekeningen, waarbij o. a. een boog gevolgd wordt van Wimmemum over Oesdom, Limmen, Smeden naar Bakkum, is Obinghem niet genoemd; de plaats is klaarblijkelijk in de omgeving van Castrikum te zoeken ⁴⁾.

Belangrijker is het bericht in de Miracula. Toch kunnen wij den schrijver van dit bericht — gesteld, dat hij persoonlijk in de omgeving van Egmond geweest is — niet als autoriteit voor de locale beschrijving laten gelden. Plaatsen als Egmond en Oesdom waren in de herinnering van een vreemdeling uit het Zuiden waarschijnlijk zoo nauw in elkanders nabijheid, dat deze niet scherp uit elkaar zijn gehouden.

Een blik op de locale gesteldheid van de Heilosche omgeving is echter voldoende om ons te overtuigen, dat wij in het vlakke land ten oosten van de Egmonder meer niet het terrein te zoeken hebben van de hooge zandbergen, die het kerkje dreigden te overstuiven. Wij moeten hiervoor bij het duingebied zijn en denken aan de omgeving van de Adalbertsbron bij Egmond,

¹⁾ *Untersuchungen* blz. 39.

²⁾ *Fontes* blz. 62.

³⁾ *Untersuchungen* blz. 48.

⁴⁾ *Fontes* blz. 62—64. De plaats ligt blijkbaar in de lijnen Kastrikum /Obinghem/ Thosa (?) /Velsen, of Arem (bij Bakkum) /Thosa/ Obinghem/ Heemstede (bij Kastrikum) /beoosten Beemster / Velsen.

waar de duinen zich inderdaad op een goeden steenworp afstand verheffen. Het hoofdstuk van Ruopert heeft blijkbaar de strekking gehad den Roriksberg, zooals de duin in de nabijheid van het klooster genoemd zal zijn, in de wonderberichten over S. Adalbert een plaats te geven. Het bestaan van een Heilosche overlevering is uit de Vita of andere bronnen niet waarschijnlijk gemaakt.

Wij komen tot de tweede vraag: hebben de tegenstrijdigheden — chronologische ontsporingen e. a. — welke in den tekst opgemerkt zijn ¹⁾, de beteekenis, die Oppermann daaraan wil hechten? Hij wijst daarvoor o. a. op c. 13, waar gesproken wordt over Dirk II „qui locum eundem, sicuti nunc posteri eius retinent, possidebat”. „Das kann man unmöglich... auf Dietrich II und seine Kinder beziehen; diese hatten keinen Anteil an der Herrschaft, die Stelle deutet vielmehr auf erheblich spätere Abfassung” ²⁾. Wij achten het bezwaar, dat de schrijver, indien hij de woorden van Alcuin voor zich had, voor den enkeling het plurale tantum gebruikt heeft, niet zoo groot; bovendien is het onzeker, of in de voorstelling van den auteur de opvolger van Dirk II niet reeds als mede rechthebbende gold ³⁾. Het bezwaar tegen c. 18, waar de schrijver spreekt over wonderen, die hij „temporibus Theoderici iunioris predicti videlicet comitis filii” ⁴⁾ beweert zelf gezien te hebben, wat volgens Oppermann niet door Ruopert, die niet in Egmond woonde, en niet ten tijde van Dirk II geschreven kan zijn, daar de schrijver in c. 22 over zijn tijd (moderno tempore) spreekt ter onderscheiding van Dirk II's tijden, achten wij evenmin belangrijk. Ruopert spreekt namelijk in c. 18 over het wonder van het kerkgebouw van Dirk II, dat hij zelf in Egmond gezien heeft en dat hem als bouwwerk op het fijne bewegelijke zand een wonder scheen. En waarom kon hij ter onderscheiding van den tijd van Egberts jeugd en volgende jaren niet den jongsten tijd stellen, waarin de genezingen waren gevallen, waarvan hij zelf getuige was geweest, al leefde Dirk II ook toen nog.

¹⁾ K. von Richthofen: *Die älteren Egmonder Geschichtsquellen* blz. 235—243 wees reeds op tegenstrijdigheden, maar verklaarde deze aldus, dat Ruopert verhalen van Egmonder monniken in zijn verhaal verbonden had.

²⁾ *Untersuchungen* blz. 50.

³⁾ Vgl. b. v. de schenkingen en overdrachten van 1156, waarin Floris (III) naast Dirk VI optreedt (v. d. Bergh I 133—134).

⁴⁾ *Fontes* blz. 15.

De onvolkomenheden in Ruopert's voorstellingen omtrent de wonderen, die voorgevallen waren tusschen Adalberts overlijden en de overbrenging van zijn gebeente, beteekenen nog minder. Ruopert's voorstellingen omtrent dezen tijd hadden niet aan hooge eischen van historische betrouwbaarheid te voldoen. Ruopert's streven was een zeker verband te brengen tusschen het leven van Adalbert, dat door hem in den tijd van Willebrord en de eerste Christenpredikers in deze streken gesteld werd en de vereering van S. Adalbert in Dirk II's en Egberts tijd, waaraan herinneringen bestonden sedert de ontdekking van de bron en de translatie van het gebeente. Hiertoe toch was hij door Egbert naar Egm ond gezonden. Wanneer hij bestaande overleveringen, historische namen in de omgeving als den Roriksberg, herinneringen aan den Noormannentijd, enkele overblijfselen misschien van oud verdedigingswerk of ander bouwwerk, zelfs een enkel niet plaatselijk gebonden verhaal uit de hagiografische literatuur ¹⁾ tot één geheel samenweefde en hierin aantoonde, dat de vereering van S. Adalbert ondanks herhaalde storingen steeds had voortbestaan, was hij behoorlijk in zijn opdracht geslaagd; over onbeduidende tegenstrijdigheden — vereering van de reliquieën door de inwoners, hoewel later het gebeente na aanzegging door den heilige opgespoord moest worden! — zal noch Ruopert noch één zijner lezers zich bezwaard gevoeld hebben. Wanneer Ruopert het voor zijn verhaal stichtelijk zal hebben geacht S. Adalbert aan een non te doen verschijnen, zal hij dat hebben geschreven, ook al was misschien in de omgeving geen vrouwenklooster te vinden. Slechts de voorstellingen over het gebeurde sedert de ontdekking van de genezing brengende bron, de translatie van het gebeente naar de houten kapel van Dirk I, waarover een lichte historische controle uitgeoefend kon worden, hadden aan zekere eischen van historische betrouwbaarheid te voldoen.

Wij komen tot onze derde vraag: is de overgeleverde tekst de ongerepte tekst van Ruopert?

In de twee laatste hoofdstukken c. 26, 27, die berichten bevatten over twee jongelieden, die wegens een moord op een verwant gedwongen waren met ketenen beladen door het leven te

¹⁾ B. v. c. 10, waar Oppermann naar c. 25 van de Vita Willibrordi verwijst (Fontes blz. 10).

gaan en hiervan — de één in Nivelles, de ander in het klooster van Egmond — door de verdiensten van S. Geertruid en S. Adalbert bevrijd werden, is o. i. een later toevoegsel. Het verhaal past slecht in het werk van Ruopert, die over den tijd van Dirk I en Dirk II vrij nuchtere gebeurtenissen beschrijft als genezingen, reddingen, den kerkbouw; het bericht is veel omslachtiger dan voorafgaande berichten; de rijm is minder geslaagd dan in andere hoofdstukken; het verhaal wordt ingeleid met de woorden „Nostris temporibus”, wat na het voorafgaande „moderno tempore” een vreemden indruk maakt. S. Adalbert, die gewoonlijk sanctus of beatus vir (confessor of pater) genoemd wordt, heet alleen in dit hoofdstuk „levita Christi”. Vanwaar ook het bericht over Nivelles?

Het handschrift, dat den oorspronkelijken tekst volgens Oppermanns onderzoek het best bewaard heeft, schijnt het bericht bovendien niet bevat te hebben ¹⁾. Dit handschrift C is wel niet volledig bewaard, maar uit de extracten, die voor de hoofdstukken van het tweede gedeelte overgeleverd zijn, is de oorspronkelijke samenstelling te volgen. Het verhaal blijkt hier geëindigd te zijn met hoofdstuk 22 (moderno tempore). Het was hiermede inderdaad logisch besloten; de invoeging van c. 26, 27, zijn misschien reden geweest om later hoofdstuk 22 naar voren te brengen.

De inhoud van de hoofdstukken is vermoedelijk ontleend aan levensberichten van den martelaar-bisschop Adalbert van Praag, die in 997 in den strijd tegen de Polen is omgekomen en in wiens levensberichten verhalen omtrent jongelingen, die met ketenen beladen waren, voorkomen. In het *Liber S. Hildulfi successoribus* (midden 11e eeuw) ²⁾ lezen wij het verhaal van een jongeling, die in het klooster te Moyennoutiers kwam, wiens beide armen met ketenen gebonden waren geweest, maar „in Polonia apud reverendum beati martiris Adalberti sepulchrum” aan een der armen van de ketenen bevrijd was. Langs welken weg en uit welke bronnen berichten over dezen Adalbert naar Egmond zijn doorgedrongen, is onbekend.

¹⁾ Vgl. *Fontes* blz. 16 noot 1.

²⁾ MG. SS. IV blz. 86 vlg. „quidam itaque devenit monasterium olim ferreis circulis constitutis utriusque brachium, quorum alter in Polonia deciderat apud reverendum beati martiris Adalberti sepulchrum...”

Ook verder kunnen invoegingen in den oorspronkelijken tekst van Ruopert bestaan hebben. Het bericht van de non Wulfsit, van de stichting van een vrouwenklooster — misschien alleen het laatste bericht, om de verschijning van Wulfsit te verklaren — verklaringen als de reeds aangehaalde woorden „predicti videlicet comitis filii” (c. 18) e. a. kunnen b. v. ingevoegd zijn; de waarschijnlijkheid hiervan zal echter alleen aangetoond kunnen worden na een zeer zorgvuldig onderzoek van Ruopert's stijl, woordenkeus enz. Met de argumenten, die door Oppermann zijn aangevoerd, waardoor geheele complexen zondere nadere ontleding tot invoegingen verklaard zijn, kan men hiertoe niet komen.

De Vita van Ruopert schijnt ons als geheel een vrij geslaagd verhaal. Ruopert stond voor de moeilijkheid tusschen het verleden en de drie centra van Adalbertvereering, die hij in Egmond aantrof, verband te brengen. Deze centra waren in de eerste plaats de bekende bron (c. 14), waar de Engelsche priester o. a. genezing vond (v. 21), waar spoedig een kapel van de parochianen gebouwd zou worden ¹⁾, die door de inwoners van Egmond als parochiekerk gebruikt is ²⁾ en nog in 1400 door de parochianen onderhouden werd ³⁾. In de tweede plaats het oratorium (de kapel) waar het gebeente van S. Adalbert onder Dirk I eerst was overgebracht en waar het lijnwaad na de translatie van het gebeente naar het klooster bleef berusten, in welke kapel twee malen brand is uitgebroken (c. 25) ⁴⁾. In de derde plaats de abdijkerk, waar het gebeente in de kostbare sarcophaag van Dirk II en Hildegardis na de translatie bewaard bleef.

Ruopert heeft dit alles in zijn Vita beschreven en met zeker succes een band met het verleden weten te leggen. Wij kunnen

¹⁾ Oppermann neemt aan, dat de door Dirk I gestichte kapel later parochiekerk is geworden. Dit is niet waarschijnlijk, daar het vermogen door Dirk I ten behoeve van deze kapel geschonken later vermogen van de abdij is.

²⁾ Vgl. Van den Bergh II 1108 (1264 Januari), waar blijkt, dat deze kapel als parochiekerk dienst deed en dat een kerkhof in de onmiddellijke nabijheid was. Een kapel van Egmond onder de moederkerk Heilo wordt eerst in 1063 met name genoemd. De wijding van de kapel in 1113 heeft waarschijnlijk een tweede (steen?) bouw betroffen.

³⁾ Aldus volgens een overeenkomst tusschen de burens van Egmond en de abdij.

⁴⁾ Op dit kerkje heeft misschien de notitie in de Evangelieaanteekeningen (Fontes blz. 62) „qua sanctus Adalbertus primum requievit” betrekking; zij was vermoedelijk vermogen van de abdij. De notitie in de Annales (1113) en de wijdingsnotities (Fontes blz. 140, 95) „ubi S. Adalbertus sepultus fuit” slaan waarschijnlijk op de kapel in de duinen.

zijn werk, waar het de gebeurtenissen onder Dirk I en Dirk II beschrijft, als geschiedbron voor den tijd van deze graven gebruiken en als zoodanig is het niet zonder beteekeenis.

II. DE EVANGELIEAANTEEKENINGEN

Omtrent de dateering van deze aantekeningen, welke schenkingen van goederen, kerken en rechten door (I) Dirk I, (II) Dirk II, (III) Arnulf, (IV) eenige particulieren, (V) Dirk V en (VI) eenige particulieren, als ook de inkomsten uit deze goederen betreffen, bestaat verschil van opvatting. S. Muller Fz. beschouwt de aantekeningen met uitzondering van de notitie sub V, welke naar zijn meening geïnterpoleerd is, als oorspronkelijke aantekeningen, die sedert Dirk II opgesteld zijn ¹⁾; Oppermann meent, dat het werk, zooals wij dit kennen, een omwerking is van oudere aantekeningen van de 10e en 11e eeuw, welke in het begin van de 13e eeuw door de annalisten F en D vervaardigd zijn ²⁾.

De dateering van Oppermann is o. i. onjuist. De aantekeningen toch sub I—III zijn vrijwel onveranderd — oorspronkelijk zelfs geheel onveranderd — in het Gravenregister overgedragen ³⁾ en later uit dit stuk overgegaan in de valsche oorkonde van 1083, die, naar wij zullen aantoonen, in 1162 vervaardigd is. Echter ook Mullers meening kunnen wij niet aanvaarden, daar het stuk, zooals Oppermann opgemerkt heeft, verschillende notities bevat, die niet in de 10e eeuw gedateerd kunnen worden.

De aantekeningen zijn o. i. vermoedelijk omstreeks 1080—1100 opgesteld; de volgorde Dirk I, Dirk II, Arnulf, particulieren, Dirk V, particulieren is toch niet goed verklaarbaar, wanneer wij aannemen, dat deze gelijktijdig b. v. na 1100 gemaakt zijn; het is toch willekeurig de notitie sub V als een interpolatie te beschouwen. Vermoedelijk zijn derhalve eerst de notities sub I—IV gemaakt (vóór 1083), vervolgens die sub V welke in 1083 gedateerd is, daarna die van de schenking der tweede groep van particulieren (sub VI) (tusschen 1083—1100).

Bij de opstelling van deze aantekeningen zijn oudere gegevens gebruikt, zooals Oppermann ook aanneemt. De vraag is:

¹⁾ *Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV blz. 4, 5.

²⁾ *Fontes* blz. 36.

³⁾ Hierover nader bij de bespreking van het Gravenregister.

welke, en in hoeverre is de redactie van deze oudere stukken in de Evangelieaanteekeningen overgenomen? Oppermann schrijft: „de aanteekeningen kunnen niet gelden als teksten van de 10e en 11e eeuw; de promulgatio in de acte van Dirk I ... en die in de acte van graaf Arnulf zijn klaarblijkelijk falsariswerk”; in de schenkingen van de *kerken* ziet hij reeds voldoende reden, om het stuk als werk van lateren tijd te beschouwen.

Wij hebben van de verhouding van de kerken tot de abdij een andere opvatting dan Oppermann, zooals bij de behandeling van de oorkonde van 1162 zal blijken. De kerken, welke later onder de abdij behoord hebben, stonden o. i. reeds in het laatst van de 11e eeuw onder de abdij, en de aanteekeningen omtrent de schenkingen van de kerken door Dirk II en Arnulf kunnen derhalve omstreeks 1080 in de Evangelieaanteekeningen gestaan hebben ¹⁾. Of deze notities uit de oorspronkelijke schenkingsacten van Dirk II en Arnulf ²⁾ zijn overgenomen, achten wij echter twijfelachtig. Met de mogelijkheid, dat deze notities omstreeks 1080 toegevoegd zijn en dat hierbij met eenige willekeur is te werk gegaan, moeten wij rekening houden.

Wat de vraag van de falsificatie betreft, zij het dan lang vóór 1215, zelfs lang vóór 1162, wij merken op, dat de schrijver, die de aanteekeningen opgesteld heeft, ons geen oogenblik erover in twijfel heeft gelaten, wat haar karakter was: *aanteekeningen* omtrent de schenkingen en omtrent de inkomsten ten dage van de opstelling der notities. De vraag beperkt zich hiertoe: heeft men in den aanhef van de schenkingsnotities een promulgatio van schenkingsbrieven gebruikt, of zijn deze om welke reden dan ook gefantaseerd? Omtrent de promulgatio in de schenking van Dirk I valt te constateeren, dat deze („noverit omnium tam presentium quam per succedentium temporum curricula venientium Christifidelium industria”) samengesteld is naar promulgaties, die in de oorkonden van de Ottonen regelmatig voorkomen (n. l. noverit omnium fidelium nostrorum presentium et futurorum industria); slechts het woord „futurorum” is vervangen door een omschrijving, die in de corroboratie dier oorkonden wel voor-

¹⁾ Uit het feit, dat de kerk van Heilo in de Evangelieaanteekeningen niet voorkomt, zou men vermoeden, dat deze schenking eerst omstreeks het einde der 11e eeuw gevolgd is.

²⁾ Vgl. Oppermann: *Untersuchungen* blz. 82.

komt „per succedentium curricula temporum” ¹⁾. In een oorkonde van Otto II (975 Juni 6) komt een promulgatie voor, waarin de beide elementen ongeveer vereenigd zijn, zooals in de notitie van de Evangelieaanteekeningen het geval is (noverit omnium fidelium nostrorum tam presentium quam et per futura tempora succedentium industria . . .) ²⁾. Nu is niet waarschijnlijk, dat een schenkingsacte van Dirk I opgesteld is met behulp van een koningsoorkonde, die deze formules bevat heeft en voor ons verloren is gegaan; de mogelijkheid bestaat echter, dat een bisschops-oorkonde als model gediend heeft. De genoemde oorkonde van Otto II is, zooals Sickel opgemerkt heeft, waarschijnlijk door Utrechtsche schrijvers opgesteld; de woorden Christifidelium wijzen misschien ook naar Utrecht, waar deze in een echt Balderik-stuk (943) ³⁾ voorkomen. De veronderstelling, dat de besproken promulgatie in oudere Utrechtsche stukken is voorgekomen en in een gravenoorkonde is overgenomen of dat deze oorkonde door een Utrechtschen schrijver opgesteld is, kan niet geheel verworpen worden. Doet men dit, dan rijst de vraag: met behulp van welke gegevens kan een Egmondsche monnik in de 11e of 12e eeuw een promulgatie in dezen vorm ontworpen hebben? Het Cartularium van Radbod, dat omstreeks 1160 reeds in de abdij berustte, kan hem zelfs deze stijlgegevens niet aan de hand gedaan hebben.

De Evangelieaanteekeningen zijn sedert 1100 vrijwel onveranderd overgeleverd. De nieuwe ordening van het abdijbezit, die in het midden der 12e eeuw gemaakt is, waarbij de bezittingen om de abdij niet meer hoofsgewijs maar als een complex: „alle in cultuur en niet-in-cultuur gebrachte gronden” beschreven zijn ⁴⁾, heeft in de Evangelieaanteekeningen geen sporen nagelaten. Slechts de notitie over de schenking van het ambacht Alkmaar, die in het falsum 1083 was opgenomen, is na 1162 aan de notitie van de schenking van Dirk V toegevoegd. Ook de aanteekening van de schenking van den Alkmaarschen tol door Dirk II, die onverwacht achter de schenkingen van de eerste groep van particulieren verschijnt, moet later toegevoegd zijn. Of dit echter na 1162 geschied is, of reeds vóór dien, is onzeker.

¹⁾ Vgl. voor oorkonden van Hendrik I en Otto II 920/31, 938, 944, 949 Oork. b. v. h. Sticht Utrecht (O. U) 97, 103, 107, 113.

²⁾ MG. DO II 106. O U I 136.

³⁾ O. U. I 105.

⁴⁾ Hierover nader in het volgende hoofdstuk.

III. HET GRAVENREGISTER

In de beoordeeling van deze bron staan de meeningen sterk tegen over elkaar. Bakhuizen van den Brink en Fruin, die het register beide uitgegeven hebben ¹⁾, stelden het op 1124 en meenden, dat het stuk behoudens een enkele interpolatie in zijn geheel in dit jaar was geschreven ²⁾. S. Muller Fz. sloot zich vrijwel bij deze meening aan ³⁾. Oppermann erkent het bestaan van een oorspronkelijken berijmden tekst, die kort na de verkiezing van Lotharius van Saksen tot Duitsch koning (30 Augustus 1125) tot stand was gekomen ⁴⁾, maar acht het werk omstreeks 1214/1215 zoo grondig omgewerkt, dat het stuk, zooals dit thans is uitgegeven, als het product van de annalisten F en D te beschouwen is ⁵⁾.

Gaan wij het werk opnieuw na!

Geen der Egmondsche bronnen vertoont zooveel sporen van invoeringen als het Gravenregister: de Vita S. Adalberti I, de Evangelieaanteekeningen, de koningsoorkonden, een aanteekening getrokken uit het Liber S. Adalberti (Urbarium), het falsum van 1083, de Annales I, al deze bronnen hebben sporen in het Gravenregister nagelaten.

Wij kunnen onmiddellijk de woorden, ontleend aan het falsum en de Annales, als deelen beschouwen, die niet in het oorspronkelijk werk van c 1120/'30 kunnen gestaan hebben; het falsum toch is in 1162 opgesteld ⁶⁾, de Annales I vermoedelijk vóór 1162. De ontleeningen aan het falsum zijn vrij onbelangrijk, niet meer dan correcties. In het Gravenregister waren de Evangelieaanteekeningen oorspronkelijk vrij correct overgenomen; o. a. stond hierin onder de schenkingen van Dirk II:

¹⁾ Vgl. Bakhuizen van den Brink: *Hecmundensia* (Het Nederl. Rijksarchief blz. 199). R. Fruin: *Het Gravenregister uit het Adalbertsboek der Egmonder abdij* (Bijdr. Vad. Gesch. 3e reeks V blz. 189 vlg.).

²⁾ Bakhuizen beschouwde nog de opschriften bij de verschillende capita als deelen van den oorspronkelijken tekst; in de uitgave van Fruin zijn deze verdwenen.

³⁾ *Bijdr. en Med. XXXV* Hist. Gen. blz. 5. Muller heeft het jaartal 1124, dat door Bakhuizen en Fruin niet verklaard was, verdedigd door de woorden „nunc Deo tempora mutante et regnum cui vult dante sororem regis”, welke onder Floris II voorkomen, als interpolatie te beschouwen, waardoor het stuk vóór de verkiezing van Lotharius tot Duitsch koning (30 Aug. 1125) gedateerd kon worden.

⁴⁾ *Fontes* blz. 39*.

⁵⁾ *Fontes* blz. 41*, 141*. Vgl. ook deze Bijdragen Vad. Gesch. 7e Reeks V blz. 37.

⁶⁾ Zie hiervoor het volgende hoofdstuk.

„in Reniggem VIII mansus, iuxta claustrum (i. p. v. circa nos) II mansus, inter villam Elebentere hemerke, que nominatur et Sutherhem mansus IIII et dimidium, in Wimna mansum et dimidium, in Wallehem mansus III, in Osdem mansus II et dimidium, in Limban mansus IV et dimidium... in Heram (in Arem) mansus XIII et dimidium". In het falsum zijn de hoeven in Rinnegom, bij het klooster, bij de Elebenterehemerke en bij Arem, zooals wij reeds eerder opgemerkt hebben, samengenomen als „ab eodem mansu usque in Heram omnem terram cultam et incultam in agris et pascuis", de hoeven in Wallehem en Limmen samengevat als „in Limban mansus VII et dimidium". Een corrector na 1162 heeft de opstelling van het falsum in het Gravenregister overgenomen, maar is daarbij zoo slordig te werk gegaan, dat hij na de vermelding van al het land tusschen Arem en Wimmenum en de 7½ hoeve onder Limmen verzuimde de hoeven onder Rinnegom enz. en die onder Wallehem te schrappen ¹⁾. Het is mogelijk, dat dezelfde corrector de woorden over den tol te Alkmaar en over de tienden van de Vlaardingsche kerk (terre inter fluvium Matlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga) eveneens aan het falsum heeft ontleend (de laatste woorden in plaats van „similiter Harga et Sche cum decimatione sua", dat eerst uit de Evangelieaanteekeningen zal zijn overgenomen).

Omvangrijker zijn de ontleeningen aan de Annales geweest; het afschrijven is hier al even slordig geschied. Als ontleeningen beschouwen wij de woorden: „Quodem tempore accidit bellum memorabile et lamentabile... — occubuit" onder Arnulf (vgl. Annales 993), „postquam... — inimicis" onder Floris I (hoewel deze in de Annales 1048 op Dirk IV betrekking hadden), „dum adhuc esset in puerili flore positus ²⁾... — Theoderico" en „iste vitam finivit in pace" onder Dirk V (vgl. Annales 1076).

Naast deze ontleeningen zijn vermoedelijk enkele aantekeningen betreffende begravingen b. v. van Arnulf en Floris I — deze notities schijnen namelijk met de voorafgaande woorden uit de Annales één geheel uit te maken — als registraties na

¹⁾ Uit deze overnamen in het Gravenregister hebben Kappeyne van de Coppello: *Hecmundensia* (Bijdr. Vad. Gesch. 3e reeks V blz. 14) en Fruin: *Het Gravenregister* (t.a.p., 3e Reeks V blz. 202) ten onrechte de echtheid van het stuk van 1083 afgeleid. De verklaring van Oppermann: *Untersuchungen* blz. 116 kan evenmin bevredigen.

²⁾ Waarschijnlijk slordig overgenomen i. p. v. „pollens" in de Annales.

1162 te beschouwen. Het werk, dat na eliminatie van deze genoemde deelen overblijft, is als het Gravenregister te beschouwen zooals dit er $\pm$ 1160 uitzag en o. a. voor het falsum gebruikt is ¹⁾.

Echter — ook in dit stuk zullen oudere en nieuwere deelen onderscheiden moeten worden. Nemen wij de mededeelingen omtrent Dirk V en Floris II, zooals deze oorspronkelijk vermoedelijk geluid hebben.

Theodericus Florencii et Ghertrudis filius, vir omni bonitate plenus. Hic accepit uxorem, Uthelhildam nomine ²⁾ et genuit ex ea filium <nomen ei patris et fratris imponens?> Florencium et filiam unam.

Florencius huius Theoderici filius, florens in virtutibus et precellens omnes parentes suos divitiis et honoribus, accepit nobilissimam conjugem nomine Petronillam, filiam Theoderici ducis, propinquam regis, ex qua genuit <in nomine S. Trinitatis?> tres filios Theodericum, Florencium, Simonem et unam filiam.

Deus omnipotens conservet omnium eorum vitam.

Het stuk, dat duidelijk de sporen van een accentvers draagt, was o. i. oorspronkelijk met deze woorden geeindigd. Alleen de woorden, die iets later volgen „Rogo, quicumque legerit scripturam istam, dicat pro animabus eorum <videlicet comitum supradictorum> oracionem dominicam” kunnen als slotzin van het geheele vers gevolgd zijn; de interpretatie „videlicet comitum” kan echter onjuist geweest zijn, en „eorum” alleen op Floris II en Petronella geslagen hebben, zoodat deze zin eerst na Petronella's dood (1144) geschreven is.

Ten tijde van de opstelling van het vers was Floris II waarschijnlijk nog in leven, en het vers moet dan vóór Maart 1121 gemaakt zijn. Blijkens de aangehaalde woorden bevatte het stuk waarschijnlijk eenige onbeduidende rijmpjes op enkele graven, en eenige notities betreffende hun huwelijken en de kinderen, die hun geboren waren, waarbij alleen de zoons met name genoemd worden. De inhoud van dit oorspronkelijke vers kan echter niet

¹⁾ Een moeilijkheid geeft het maatvers onder de schenkingen van Dirk II. Deze schenkingen zijn n. l. in het falsum gedeeltelijk op naam van Hildegardis gesteld, terwijl de omschrijving van de schenkingen der paramenten en boeken afwijkt van die in het Gravenregister. In de zinswending „optulit et ipsa Deo et sancto Adalberto” van het falsum bestaat echter overeenkomst met het Gravenregister. Toch aarzelen wij aan te nemen, dat het maatvers later uit een ander gegeven in het Gravenregister is overgebracht?

²⁾ Waarschijnlijk te lezen: nomine Uthelhildem.

met zekerheid vastgesteld worden. Het is b.v. waarschijnlijk dat de volgende berichten over de begraafing van Dirk I en Dirk II (waarbij niet gesproken wordt zooals in jongere begravingsberichten over *ecclesia*, *templum* of *coenobium*) opgenomen zijn geweest.

(Dirk I)... *sepultus cum sua <predicta> conjugē ante aram S. Marie.*

(Dirk II)...: *requisciēt tumultatus cum <predicta> conjugē sua in apostolorum capella, quorum anime gaudent cum Christo in beatitudine sine fine.*

Ten aanzien van andere vragen, b. v. of het bericht over de prefectuur-waardigheid van Dirk I (welke steunde op de oorkonde van 922) of de berichten over Dirk III in het oorspronkelijke vers opgenomen zijn geweest, blijven wij in het onzekere.

Dit vers van omstreeks 1120 is tusschen 1126 (na de verheffing van Lotharius tot Duitsch koning 30 Augustus 1125) en $\pm$ 1130 (de meerderjarigheid van de kinderen van Floris II) uitgebreid (sc. in het hoofdstuk Floris II) met de interpolatie: „*nunc Deo tempora mutante, et regnum cui vult dante, sororem regis*” en de toespraak tot de minderjarige kinderen: „*O preclari pueri...*”. Tijdens het leven van Petronella moeten notities betreffende de schenkingen door Floris II en Petronella geschreven zijn (vóór 1144). Wellicht iets later zijn de aantekeningen betreffende de schenkingen van Dirk I, Dirk II en Arnulf (uit de Evangelieaantekeningen) en de schenkingen van Dirk III, Sicco en Floris I (uit een lijst, die misschien uit het *Urbanum* getrokken was) toegevoegd, alsmede de aantekeningen uit de *Vita S. Adalberti I* (die met de notities uit de Evangelieaantekeningen één geheel vormen) en de berichten over eenige schenkingen van paramenten.

De vraag, of een der schrijvers, die de invoegingen gemaakt heeft, identiek is geweest met den annalist C, zullen wij in het laatste hoofdstuk bespreken.

Wij vatten aldus samen: het Gravenregister is vermoedelijk een betrekkelijk kort vers geweest, nog tijdens het leven van Floris II opgesteld en besloten met een zegenbede voor het grafelijk gezin. Tusschen 1125 en 1144 is het aanmerkelijk uitgebreid, voornamelijk met notities betreffende schenkingen van de graven aan de abdij. Na 1162 zijn nog eenige notities toegevoegd, welke aan

het falsum van 1083 en de Annales zijn ontleend. Deze ontleeningen zijn echter niet zoo belangrijk geweest, dat men het werk om deze reden als een bewerking van het oorspronkelijke stuk mag qualificeeren.

IV. DE OORKONDEN (889—1215)

De oorkonden, die uit het abdijsarchief overgeleverd zijn, worden in twee groepen onderscheiden

- a) de koningsoorkonden van 889, 922, 969 en 985, die alle voor de graven bestemd zijn geweest; deze zijn slechts uit afschriften bekend.
- b) de oorkonden tusschen 1083—1215, die voor de abdij bestemd zijn geweest of in de abdij zijn opgesteld.

A. De koningsoorkonden.

Met deze groep behoeven wij ons slechts kort bezig te houden. Tegen den tekst der oorkonden van 889 en 985 zijn in het algemeen geen bezwaren opgeworpen; slechts de woorden „in comitatibus Masalant, Kinhem, Texla” zijn wel als interpolatie beschouwd. Oppermann neemt aan, dat deze woorden in de oorspronkelijke oorkonde gestaan hebben, en vindt in deze woorden juist een belangrijke aanwijzing omtrent het ontstaan van het graafschap van de Hollandsche graven. Ook na zijn uiteenzettingen zullen zij, die zich de opkomst van het graafschap anders voorstellen, hun twijfel over deze plaats behouden.

De oorkonde van koning Karel (III) van 922, die in de oorspronkelijke uitvaardiging geen incarnatiejaar vermeld kan hebben ¹⁾, is met de invoeging van een incarnatiejaar 863 overgeleverd, waardoor het stuk in de overlevering op naam van koning Karel (de Kale) kwam te staan; de oorkonde van koning Lotharius van 969 is op naam van koning Lodewijk en op het jaar 868 overgeleverd. Reeds in vroegere onderzoekingen zijn de juiste jaartallen en de juiste namen van de koningen hersteld.

De vragen blijven: zijn de teksten van de oorspronkelijke oorkonden overigens juist overgeleverd? Wanneer zijn de tekstveranderingen aangebracht en heeft hierbij een bepaalde bedoe-

¹⁾ Oppermann: *Fontes* blz. 104*.

ling voorgezeten? Wat de eerste vraag betreft: Oppermann neemt terecht aan, dat in de eerste oorkonde, waarin verklaard wordt, dat de koning „ecclesiam videlicet Ekmunde cum onnibus ad eam iure pertinentibus” aan zijn getrouwen Dirk (I) geschonken heeft, de aangehaalde woorden geïnterpoleerd kunnen zijn. Waarschijnlijk heeft in den tekst iets onbepaalds gestaan, b. v. „quasdam res” of „quicquid iuris sui”, waardoor verschillende interpretaties mogelijk werden. In het Gravenregister ($\pm$ 1130) lezen wij de interpretatie: dignitatem prefecture, in de Annales (opgesteld vóór 1162): Ekmundam cum pratis..., in den overgeleverden tekst: ecclesiam videlicet Ekmunde....

In de tweede oorkonde (969) is vermoedelijk, zooals Oppermann opmerkt, het woord forestum — misschien bij vergissing — in plaats van een ander woord b. v. fundum gesteld.

Ten tijde van de opstelling van het Gravenregister (1120/1130) was vermoedelijk de tekst van de beide oorkonden nog zuiver bewaard; de naam Lotharius komt namelijk in het Gravenregister voor. Ten tijde van de opstelling van de Annales (vóór 1162) moet de veranderde tekst bekend geweest zijn, daar de annalist C den naam Lodewijk, het woord forestum en de tijdsbepalingen van de 9e eeuw in zijn werk heeft. De vraag, of de annalist C deze tekstwijzigingen zelf heeft aangebracht, zooals Oppermann aanneemt en of deze hierbij een opzet gevolgd heeft, die ook in de Annales aan den dag komt, zullen wij bij de bespreking van het werk der annalisten aan het eind van onze beschouwingen behandelen.

B. De bestanddeelen van oorspronkelijke stukken in de oorkonden van 1083, 1108, 1116, (1105—1120), 1143.

De oorkonden van de tweede groep vereischen uitvoeriger besprekingen en wel in het bijzonder die van 1083, 1108, 1116, (1105—1120), 1143, 1162, 1174, welke door Oppermann alle als vervalschingen, omstreeks 1215 in de abdij vervaardigd, beschouwd worden. De oorkonden van 1083, 1143 en 1162 zijn in originali of als schijnbaar-origineelen bewaard, de overige alleen in afschrift overgeleverd.

Wij bespreken eerst de stukken van 1083, 1108, 1116, (1105—1120) en 1143, waarvan de onechtheid door Oppermann o. i. m.

voldoende aangetoond is; de aanvallen, welke door M. de Jong Hz. en C. D. J. Brandt sedert de verschijning van de *Untersuchungen* en de *Fontes* tegen zijn betoog gericht zijn, hebben zijn argumenten niet ontzenuwd, en zijn slechts aanleiding geweest voor een nieuw betoog van Oppermann, waarin hij zijn argumenten krachtiger herhaald heeft ¹⁾. De oorkonden zijn eigenlijk wonderlijke samenflansels, waarin de deelen, die niet bij elkander behooren, te onderscheiden zijn; de oorkonde van 1083 is bovendien naar haar inhoud op verschillende punten anachronistisch, naar het uiterlijk (vooral in de laatste regels) een vrij plomp namaaksel; de oorkonden van 1108 en 1116 zijn reeds om de daarin aangekondigde bezegelingen als vervalschingen te beschouwen. Bij de opstelling van de stukken zijn echte oorkonden en andere historische gegevens gebruikt; wij zullen deze deelen allereerst op het voetspoor van Oppermann trachten vast te stellen.

1083. Voor het stuk van 1083, waarbij graaf Dirk V (in het stuk Dirk IV genoemd) de schenkingen van zijn voorgangers bevestigt en bepalingen maakt, welke voornamelijk de rechtsmacht van de abdij betreffen, is een oorspronkelijke oorkonde van Dirk V gebruikt, waarbij deze met de abdij een ruil van goederen aanging. In de Evangelieaanteekeningen van het eind der 11e eeuw wordt over dezen ruil bericht. Van deze oorspronkelijke oorkonde zijn, zooals Oppermann op grond van de Evangelieaanteekeningen aanneemt, de namen van de getuigen bewaard n.l. „Adalbero, Heremannus filius Popponis, Engelbertus Schataloch, Thrusinc, Deddo de Riswic, Thiedard, Thietbold, Thietger, Blankard aliiq̃ue plurimi” en verder ongeveer de woorden „coram eisdem testibus mutuavi contra sanctum Adalbertum novem manssus in Maseland a Schipleda in Mosam et in Westerbeiran tres manssus a Mosa in Vronanslat, dans censum in Alcmera octo librarum singulis annis”. De Evangelieaanteekeningen vermelden ook de woorden „Huius mutuacionis testes sunt...” en „Oethelhilda comitissa volente et testimonium perhibente <eiusdem Theoderici comitis uxore?>, Stephano abbate presente” ²⁾. Het is mogelijk dat ook deze woorden in het oorspronkelijke stuk gestaan hebben; in een oorkonde van abt Adalard uit het begin der 12e eeuw, waarvan het protocol in

¹⁾ Zie hiervóór blz. 1.

²⁾ *Fontes* blz. 65.

hoofdzaak bewaard is ¹⁾, vertoonen de woorden „(hec mutuacio confirmata ac stabilita est) presidente ac favente.... Florencio comite.... Petronilla volente...” een eenigszins overeenkomstige redactie. De woorden „alique plurimi” na de getuigenreeks zijn daarentegen als een invoeging te beschouwen, waarbij een hierna te bespreken oorkonde gevolgd is; in de Evangelieaantekeningen komen deze woorden niet voor.

Er bestaat geen reden om nog andere oorkonden uit de 11e eeuw aan te nemen, die op het protocol of den kontekst van het falsum invloed kunnen hebben uitgeoefend.

1108—1116. Oppermann neemt aan, dat voor de opstelling van de oorkonden van 1108 en 1116, waarbij Floris II de cives van Heilo en Alkmaar vrijstelt van de verplichting van begrafenisrechten, waartegen deze beloven aan de abdij zekere tienden te zullen betalen, oorspronkelijke oorkonden van Floris II gebruikt zijn. Invocatie, intitutie, arenga, sanctie, corroboratie, getuigenreeks, dateering — deze met uitzondering van de woorden „domni Adalardi abbatis anno... suscepti pastoralis officii” — en appreciatie zijn, naar de uitgave van de *Fontes* voorstelt, aan deze oorkonden van Floris II ontleend ²⁾.

Wij betwijfelen het bestaan van zoodanige oorkonden van Floris II en vermoeden, dat de genoemde deelen grootendeels aan andere, jongere oorkonden ontleend zijn. Onze bezwaren gelden:

- 1e. het feit, dat de graaf in de oorkonde van 1108 mede als getuige optreedt;
- 2e. de intitutie met de devotieformule: *Dei gratia Holtlandensis comes*. In de oorkonde van 1156 ³⁾ noemt Dirk VI zich „*Hollandensium comes*” zonder de devotieformule te gebruiken; de titel „*Holtlandensis comes*” wijst o. i. naar

¹⁾ *Fontes* blz. 76.

²⁾ Wij drukken ons aldus uit, omdat Oppermann in zijn later opstel: *De uitgave der Fontes Egmondenses en haar jongste criticus* (blz. 39) zich de verhouding weer anders denkt. Het dictaat in de promulgatie, corroboratie en dateering wordt hier ontleend geacht aan een Burchardoorkonde, en wel waarschijnlijk die van 1108 (O. U. 277). Deze ontleening zou echter eerst na 1155 geschied kunnen zijn, daar het charter bij het kapittel van S. Marie berustte en betrekkingen eerst sedert Boudewijns verheffing tot proost aangenomen worden. Ook in *Fontes* 113* wijst hij op de Burchardoorkonde van 1108, maar de dateering (blz. 117*) van het eerste stuk wordt in deze inleiding toch uitdrukkelijk uit een oorkonde van Floris II van 1108 overgenomen geacht.

³⁾ Van den Bergh I 133.

- de tweede helft der 12e eeuw, in welken tijd de titel „Hollandensis comes” geregeld in de Annales gebruikt werd ¹⁾;
- 3e. de sanctie, die voor een Hollandsche oorkonde van het begin der 12e eeuw wel zeer uitvoerig schijnt en bovendien elementen bevat, die uit de oorkonde van Echternach (1156) via andere Hollandsche oorkonden beter te verklaren zijn;
- 4e. de corroboratie, waarvan Oppermann reeds de woorden, waarin de bezegeling door abt en graaf aangekondigd wordt, gewraakt heeft;
- 5e. de dateeringen. De oorkonde van 1108 heet namelijk opgesteld te zijn „in Ekmunda in ecclesia S. Petri apostoli”. Wij kennen de abdijkerk als „ecclesia S. Petri et S. Adalberti” ²⁾ en als „ecclesia S. Adalberti”, maar niet als „ecclesia S. Petri”; het is te vermoeden, dat de schrijver, die in veel later jaren (na 1200) het stuk opgesteld heeft, de woorden „ante altare S. Petri in Ecmunda”, wat een juiste aanduiding was ³⁾, voor zich gehad heeft en deze bij de vervalsching van het stuk van 1108 slordig gevolgd heeft. Ook het foutieve indictiejaar zal niet in een oorspronkelijke oorkonde gestaan hebben.

In de oorkonde van 1116 is „de ecclesia S. Laurentii” in Alkmaar genoemd. Uit den kontekst blijkt, dat de eeden afgelegd werden op de reliquieën van S. Adalbert, en wij zouden daaruit moeten aannemen, dat de reliquieën naar de S. Laurenskerk in Alkmaar waren overgebracht. Mag men echter aannemen, dat dit voor een eenvoudige overeenkomst geschied zal zijn?

Wij vermoeden daarom, dat de dateering in beide stukken niet in orde is en niet aan oorspronkelijke oorkonden van Floris II ontleend kan zijn.

Voor de vraag, welke oorkonden van het begin der 12e eeuw wellicht als grondslagen van deze falsa gediend hebben, is voor-

¹⁾ Voor de dateering van dit deel der Annales zie hoofdstuk IX.

²⁾ Aldus reeds op de gouden altaarplaat geschonken door Dirk II en Hildegardis (vgl. Heda: *Historia episcoporum Ultraiectensium* — ed. 1642 — blz. 92. Zie ook Gosses: *De vorming van het graafschap Holland* (Bijdr. Vad. Gesch. 5e Reeks II blz. 167).

³⁾ Vgl. *Fontes* blz. 224; de dateering is hier ongetwijfeld uit een echt stuk overgenomen.

af vast te stellen, welke bestanddeelen uit de oorkonden het karakter van de echtheid hebben. Als zoodanige bestanddeelen zijn terecht door Oppermann in de oorkonde van 1116 beschouwd.

- 1e. de verklaring in de corroboratie, dat twee goede lieden inhoud van het verklaarde met eede zullen bevestigen (*duos probos homines Embonem et Eilgerum hoc sacramento in presentia omnium fecimus confirmari*);
- 2e. de namen der getuigen: abt Adalard, eenige priesters en leeken, vermoedelijk alle uit de omgeving van Egmond;
- 3e. de nadere verklaring: *hanc eciam condicionis stabilitatem hii qui subter notantur super ipsius reliquias S. Adalberti sacramento confirmaverunt numquam deinceps in perpetuo violandam* (waarop 77 namen volgen).

In de oorkonde van 1108 zijn uit echte oorkonden vermoedelijk overgenomen:

- 1e. een gelijke verklaring als in het stuk van 1116 (de namen zijn hier Wulfardus en Herico);
- 2e. de namen van enkele der getuigen. Wij hebben evenals Oppermann ¹⁾ bezwaar tegen de woorden „*tota dilecta S. Adalberti congregacio*”, waarop wij later terugkomen, en „*beati memorie Florentius Holtlandensis comes*”. Overigens zijn de namen vermoedelijk uit een oorspronkelijk stuk overgenomen; ook het gebruik van het woord *decanus* voor een der monniken wijst hier waarschijnlijk op.

Men kan dus vaststellen, dat een of twee — wellicht niet gedateerde — stukken bestaan hebben, waarin namens een aantal volksgenooten een verklaring is afgelegd, die door twee hunner bekrachtigd wordt in bijzijn van de anderen, waarop in één der stukken de andere met name genoemde volksgenooten (hier *cives* ²⁾ genoemd) verzekeren de overeenkomst te zullen houden, terwijl in het andere stuk misschien met de getuigenissen van enkele personen wegens de zeer groote schare — *alii quamplures et innumerabiles et maxima pars populi illius patrie* — volstaan is ³⁾. Welke de aard van de stukken geweest is, waaruit

¹⁾ *Fontes* blz. 114*.

²⁾ Het gebruik van het woord *cives* zegt niets voor het oorspronkelijk stuk, daar dit bij de vervalsching kan zijn ingevoegd. In de *Vita II* c. 12 wordt het woord *cives* echter reeds gebruikt.

³⁾ Het is echter mogelijk, dat twee overeenkomstige verklaringen gelijktijdig zijn afgelegd en dat aan één der stukken een getuigenreeks is toegevoegd, die uit een andere oorkonde is overgenomen.

deze deelen zijn overgenomen en of deze in 1108 en 1116 gesteld moeten worden, is niet bekend. Oppermann vermoedt, dat in het stuk van 1116 sprake is geweest van de vestiging van een forum Alkmaar, waarop vooral het groote aantal personen, die de verzekering afleggen, zou wijzen. Wij willen deze mogelijkheid niet ontkennen, maar noemen het bezwaar, dat er geen enkele aanwijzing bestaat, dat in het oorspronkelijk stuk over Alkmaar gesproken is of dat de graaf, wiens medewerking bij de vestiging waarschijnlijk vereischt zal zijn geweest, in het stuk is opgetreden.

Overigens is met de conclusie, dat de beide oorkonden omtrent de vrijstelling van begrafenisrechten te Heilo en Alkmaar geen oorkonden van Floris II geweest zijn en in lateren tijd opgesteld zijn met behulp van een of twee stukken, die weinig toepasselijk en moeilijk tot een geheel te vormen waren, niets omtrent den inhoud van de oorkonden bepaald. De kerken van Heilo en Alkmaar behoorden o. i. vóór 1100 tot het kerkenbezit van de abdij en een overeenkomst als deze oorkonden inhouden, kan in 1108 en 1116 zeer goed tot stand zijn gekomen; het feit, dat men in veel lateren tijd, toen de verhouding tusschen de abdij en de graven volkomen veranderd was, den graaf in de toenmaals ontworpen stukken de functies liet uitoefenen, die hem in het begin der 12e eeuw nog toekwamen, kan als argument voor deze opvatting gelden. Voor de opstelling van de oorkonden zouden notities in de abdij omtrent deze beschikkingen, die door Floris II in 1108 en 1116 op interventie van abt Adalard genomen zijn, gebruikt kunnen zijn.

(1105—1120). De oorkonde van abt Adalard heeft, naar Oppermann betoogd heeft, slechts in de woorden der dateering: „*acta sunt hec publice coram Florencio comite in presencia Adallardi abbatis ante altare S. Petri in Ecmundo coram ydoneis testibus Weremboldo, Galone, IJsbrando, Deddone et fratribus eius (quam plurimis)*”, een bestanddeel van een echte oorkonde uit Adalard's tijd. De woorden „*quam plurimis*” zullen o. i. toegevoegd zijn.

Aanvangsprotocol en kontekst moeten in later jaren geschreven zijn; het feit, dat in de oorkonde gehandeld is in tegenwoordigheid van abt en graaf, sluit uit, dat de eerste de oorkonde heeft gegeven.

Welke de inhoud van de acte, waaraan de dateering ontleend

is, geweest is, blijft wederom in het duister. Wij kunnen aannemen, dat een notitie betreffende een schenking van abt Adalard aan de cariteit — uitvoeriger dan die in het Liber S. Adalberti ¹⁾ — als grondslag van den kontekst gebruikt is.

1143. In een scherpzinnig betoog heeft Oppermann waarschijnlijk gemaakt, dat in deze oorkonde, waarin de abdij zich door bisschop Harbert het privilege van paus Innocentius II liet bevestigen en bescherming in het bezit van haar goederen, alsmede tolvrijheid in het bisschoppelijk gebied liet geven, vermoedelijk gebruik gemaakt is van een echte oorkonde van bisschop Harbert van 1147, waarin tolvrijheid voor de lieden van de abdij vastgesteld werd. Uit deze oorkonde zouden invocatie, intitutie, eenige woorden in den kontekst over de aanwezigheid van zekere aanzienlijke personen, de eigenlijke wilsbeschikking omtrent de verleening van de tolvrijheid en verder de namen van eenige getuigen zijn overgenomen. Van de stukken, die overigens in het stuk gebruikt kunnen zijn, vermelden wij hier alleen een schenkingsacte van Dirk VI van 1143, waaruit misschien namen van getuigen zijn genomen.

C. De oorkonde van 1162.

In deze oorkonde geeft graaf Floris III aan de abdij van Egmond de kerk te Vlaardingen met alle tiend tusschen de rivieren Madlinge en Thurlede, genaamd Harga, met verder toebehooren, zooals deze door graaf Arnulf geschonken en sedert dien door graaf Dirk (V) bevestigd was.

Ook dit stuk wordt door Oppermann als een vervalsching beschouwd, die omstreeks 1215 vervaardigd is. Een oorspronkelijke oorkonde van Floris III van hetzelfde jaar (1162) wordt aangenomen, waaraan de aanvangswoorden, de getuigenreeks en de dateering — met uitzondering van het abtsjaar en het huwelijksjaar van den graaf — ontleend zouden zijn. Hoe dit stuk, dat blijkens de statige rij van getuigen een vrij belangrijk stuk geweest moet zijn, spoorloos verloren is gegaan, hoewel toch de Egmondsche overlevering voor de tweede helft der 12e eeuw vrij gunstig is, wordt niet verklaard; evenmin krijgen wij een behoorlijke verklaring, waarom dit stuk in 1215 gelijktijdig

¹⁾ Vgl. *Fontes* blz. 77.

met andere falsa, waarmede het niet het minste verband hield, gemaakt zou zijn.

Daar wij meenen, dat het stuk vrijwel zonder smetten is, zullen wij de bezwaren, die door Oppermann opgeworpen zijn, bespreken. Deze betreffen:

1e. uiterlijke kenmerken van het stuk (schrift, zegel).

2e. de inhoud,

3e. zekere formeele elementen.

Oppermann ziet in het *schrift* een zeer handige nabootsing van het schrift van de verloren gegane oorkonde van 1162; de schrijver van het begin der 13e eeuw verraaft zich voornamelijk in de suspensie com(ite) en verder door het gebruik van majuskels in het midden van een woord ¹⁾.

De suspensie com(ite) komt inderdaad in het stuk voor, n. l. in den 7en regel; zij is echter geenszins karakteristiek voor den schrijver van het stuk, daar zij in de gevallen, waar verder comite en comitis geschreven wordt, niet toegepast is. Wat het gebruik der majuskels betreft, in het Echternachsche stuk van 1156 komen majuskels eveneens midden in het woord (b. v. PetRi) voor; het is daarom, ook al neemt men aan, dat in het zuiden het gebruik zich eerder ontwikkeld heeft dan in het noorden, niet meer onwaarschijnlijk te achten, dat omstreeks 1162 in de Egmondsche abdij majuskels op de aangegeven wijze gebruikt zijn. Overigens is in het oog te houden, dat het volstrekt onzeker is, of het schrift van de Annales IIII—II73, door Oppermann ter vergelijking aangehaald en ongeveer in den tijd van 1215 gesteld, niet veel eerder te dateeren is.

Wat het *zegel* betreft, het is toe te geven, dat de afdruk weinig scherp is, maar deze kan de vergelijking b. v. met dien van de zegels van het Echternachsche stuk doorstaan; de afdruk is voor ons althans scherp genoeg om het zegel te kunnen vergelijken met dat, hetwelk aan het bekende verdrag van 1167 overgeleverd is; het randschrift, voorzoover bewaard, is leesbaar. Beeld en randschrift

¹⁾ Op de bezwaren in Untersuchungen blz. 126, 127 naar voren gebracht, is Oppermann in de Fontes in het verweer tegen Brandt niet teruggekomen. Zij schijnen ons ook niet belangrijk te zijn. Aangaande de woorden „a Theoderico com.“ van de suspensie is onze indruk, dat deze woorden in den 7en regel wel door dezelfde hand en ongeveer op denzelfden tijd zijn geschreven, maar dat men eerst ruimte voor deze woorden heeft opengelaten, welke krap is berekend, zoodat deze drie woorden ondanks de suspensie meer ineengedrongen zijn geschreven dan de andere woorden.

blijken met dat van 1167 overeen te komen ¹⁾. De meening van Oppermann, dat wij het zegel van 1162 als een nabootsing van het zegel van 1167 moeten beschouwen en dat dit laatste vermoedelijk eerst in 1167 in Vlaanderen gemaakt is ²⁾, is al heel onwaarschijnlijk. Zegels van Vlaamsche graven uit deze jaren vertoonen geen overeenkomst met ons zegel; de plaatsing van de figuur binnen den rand is o. a. verschillend ³⁾. Was het zegel inderdaad in 1167 in Vlaanderen gemaakt met het woord „Discordia” tusschen de beenen van het paard, er zou voor de abdij geen gelegenheid geweest zijn een afdruk van dit zegel te verkrijgen ⁴⁾; men mag wel aannemen, dat de stempel met het vernederende woord onmiddellijk vernietigd is en door het zegel, dat verder tijdens Floris III gebruikt is, vervangen. Wij achten het waarschijnlijk, dat Floris III onmiddellijk bij de opvolging van zijn vader een zegel heeft laten vervaardigen; zooals zijn vader de behoefte aan een zegel heeft gehad o. a. bij de overeenkomst met Echternach, zoo zal ook Floris III deze behoefte hebben gehad; men denke slechts aan de volmachten voor de werving van Ada van Schotland. Dit zegel zal èn in 1162 èn in 1167 gebruikt zijn.

Ook de bezwaren tegen den *inhoud* van het stuk deelen wij niet. Oppermann legt er den nadruk op, dat paus Eugenius III nog in 1148 de abdij van Echternach opnieuw het bezit van de kerken in Holland toegezegd heeft (*matres ecclesias cum capellis . . . Flardinghe, Kiericwerve, Velsereburch . . .*) ⁵⁾, zoodat de Vlaardingsche kerk geen oud bezit van de abdij geweest kan zijn; eerst in 1156 zijn de rechten op de kerken (*quicquid iuris habuimus in ecclesiis et earum appendiciis*) door Echternach aan de Hollandsche graven overgedragen. Aanteekeningen in de Evangelieaanteekeningen en in het Urbarium, die er op schijnen te wijzen, dat de Hollandsche graven reeds vóór 1156 rechten op

¹⁾ *Fontes* blz. 110*.

²⁾ *Fontes* blz. 110*. Het woord discordia kan in een bestaanden zegelstempel ingesneden zijn.

³⁾ Vgl. Vreedijs: *Sigilla comitum Flandrie* blz. 9. Misschien zal uit de vergelijking met Utrechtsche zegels de herkomst uit een Utrechtsch atelier blijken. Oppermann (*Fontes*, blz. 110*) vergelijkt reeds het randschrift van het falsum (dat eveneens in 1162 vervaardigd is) met dat van zegels van proost Boudewijn van 1169 (sedert door hem valsch verklaard) en 1176.

⁴⁾ Er is geen reden met Oppermann (*Untersuchungen* blz. 128) aan te nemen, dat nog in 1167 de graven hun charters in Egmond lieten bewaren en dat het exemplaar van het vredesverdrag van 1167 in de abdij terecht is gekomen.

⁵⁾ C. Wampach: *Geschichte der Grundherrschaft Echternach* I². Quellenband no. 205.

deze kerken aan de abdij van Egmond hadden overgedragen, worden als vervalschingen of invoegingen van lateren tijd beschouwd. Wij moeten zelfs aannemen, verklaart hij, dat het stuk van 1162, waarin een bezit van de abdij sedert Arnulf's tijd gepretendeerd wordt, aanmerkelijk later en wel nadat de herinnering aan den overgang van 1156 verloren was gegaan, opgesteld is.

Wij hebben omtrent de geschiedenis van de Echternachsche kerken een andere opvatting. De klachten van Echternach over inbreuk op haar rechten op de Hollandsche kerken komen van het midden der 11e eeuw tot het midden der 12e eeuw telkens terug; in de eerste helft der 11e eeuw somt de abt een reeks van kerken op „quas Theodericus habet” ¹⁾, in 1063 erkent de bisschop van Utrecht op een zeker oogenblik de rechten van Echternach op de moederkerken en kapellen in Holland, die door Dirk III en diens zonen Dirk IV en Floris I overmeesterd waren ²⁾, eenige jaren later blijkt Robert de Fries de kerken in zijn bezit te hebben (qui easdem ecclesias totas tyrannica dominatione invaserat), zoodat de abt van Echternach geneigd is zijn twijfelachtig bezit tegen een jaarlijkschen cijns van 60 fl aan Godfried met den Bult af te staan ³⁾, om 1100 klaagt abt Thiofrid bij keizer Hendrik IV wegens de kerken „per tyrannidem ablatis in Holland” ⁴⁾, in een pretensie van den bisschop van Utrecht van ongeveer 1125 (die dan door een valsche stuk gedekt wordt) maakt de bisschop aanspraak op het hem overgedragen deel van de rechten op de kerken van Vlaardingen, Kerkwerf, Voorhout, Noordwjk, Velsen, Heilo, Petten en Ouddorp met de bijbehorende kapellen ⁵⁾. Wij zien, dat de graven praktisch een geheele eeuw in het bezit van de kerken geweest zijn en zich noch van de aanspraken van Echternach of de bisschoppen van Utrecht, noch van de regeling van den paus veel aangetrokken hebben. De overeenkomst van 1156 tusschen Echternach en den Hollandschen graaf is de liquidatie van een verhouding, die eigenlijk al lang niet meer bestond; de Hollandsche graaf heeft alleen voor de verbetering van den titel het offer van eenige goederen in Zeeland over gehad.

De invloed van den abt van Egmond zal hierbij tevens gewerkt

¹⁾ *Fontes* blz. 255.

²⁾ O. U. I 225.

³⁾ C. Wampach: *Geschichte der Grundherrschaft Echternach*. I^o Quellenband blz. 321.

⁴⁾ Id. blz. 333.

⁵⁾ Oppermann: *Untersuchungen* blz. 84, 191.

hebben. Op het oogenblik van de overeenkomst waren namelijk de Echternachsche kerken met de kapellen en andere rechten, die hieraan verbonden waren, reeds lang bezit van de abdij geworden. In de Evangelieaanteekeningen van ± 1080 zijn de kerken van Voorhout, waarbij als dochterkerk oorspronkelijk Sassenheim behoorde, van Noordwijk en van Vlaardingen, waarbij de dochterkerken Hargen en Ouderschie behoorden, genoemd; in een notitie van het Liber S. Adalberti, die zeker in de 12e eeuw gesteld moet worden, was de kerk van Voorhout, Sassenheim, Noordwijk, Vlaardingen (Hargen, Ouderschie, Berkel), Heilo (Egmond, Alkmaar, Mijsen, Schermer, Wognum, Ouddorp, Vronen, Broek, Otterleek, Hensbroek, Obdam, Spanbroek, Wadwey, Ursem) bezit van de abdij ¹⁾, in lateren tijd zijn het dezelfde kerken, waarvan het patronaat aan den abt toekwam. Wanneer abt Walter van Egmond in 1156 met Thitbold, den kapelaan van den graaf, de onderhandelingen in Echternach voerde ²⁾ en het charter, dat voor de grafelijkheid opgesteld werd, zelf te bewaren kreeg, mag men aannemen, dat hij hierin als belanghebbende opgetreden is. De opvatting van Oppermann, dat de berichten in de Evangelieaanteekeningen en het Liber S. Adalberti latere invoegingen zijn en dat de plaats in de Annales 1162 over de wedertoeckenning van de Vlaardingsche kerk met haar dochterkerken (cum filiabus suis) beschouwd moet worden in het licht van een vervalsching in 1215, is een te eenvoudige oplossing. Men kan aldus niet verklaren, hoe de abdij spoedig daarna in het uitgebreide kerkenbezit is zonder dat ons één schenking bekend is, evenmin, hoe de abdij de kerken van Heilo, Vlaardingen, Voorhout en Noordwijk met alle van ouds onderhoorige kerken in het bezit heeft gekregen, daarentegen niet één van de kerken verworven heeft uit de complexen Kerkwerve (met de dochterkerken Rijnsburg, Warmond, Rijnsaterwoude, Esselijkerwoude, Leimuiden) en Velserburg (met de dochterkerken Agatenkerk, Heemskerk, Assendelft, Sloten, Spaarnewoude), hoewel ook deze alle in 1156 aan den graaf waren overgedragen. Wij zullen dit hieruit moeten verklaren, dat al deze kerken reeds vóór 1156 haar bestemming hadden verkregen en, wat het Egmondsche bezit aangaat, dat met de schenking van de moederkerken

¹⁾ *Fontes* blz. 75.

²⁾ Van den Bergh I 134.

Voorhout, Noordwijk, Vlaardingen en Heilo het bezit van de dochterkerken was gevolgd. Op grond hiervan hebben wij reeds hiervóór aangenomen, dat in 1108 en 1116 de kerken van Heilo en Alkmaar aan de abdij behoord hebben.

De bewering in het stuk van 1162, dat de abdij van ouds aanspraken had gehad op de kerk in Vlaardingen en dat Dirk VI onrechtmatig had gehandeld door de kerk aan zijn kapelaan Thitbold te schenken en duurzaam met de kapelanie te vereenigen, heeft voor ons daarom niets onwaarschijns. Het geschil, waaraan een groot finantieel belang verbonden was, is zeer hoog geloopt en abt Walter, die de abdij gedurende 31 jaren met groot succes bestuurd had, heeft de autoriteit gehad om op den graaf een kerkelijke straf toe te passen, welke na den dood van Dirk VI (1157) voor den jongen graaf Floris III bleef bestaan. Na den dood van abt Walter schijnt de weg tot verzoening gebaad te zijn; de graaf had den nieuwen abt Wibold noodig voor de werwing van Ada van Schotland en waarschijnlijk ook het kapitaal van de abdij voor geldelijken steun en den aanleg van dijkwerken bij Vlaardingen. Het resultaat is geweest het privilege van 1162, waarin zoowel de overleden Dirk VI als Floris III van de kerkelijke straf ontslagen zijn en de kerk van Vlaardingen met tienden en verder toebehooren aan de abdij is terug gekomen.

Wij zien in het charter de ootmoedige erkenning van den graaf van zijn tekortkoming jegens de abdij; in de aantekening van den annalist op 1162 de glorie van den monnik, dat de graaf zich gebogen had, de kerken had teruggegeven en dat de abt „cum omnibus presbiteris albis indutis, stolis circumdatis” de straf opgeheven had ¹⁾; in de nuchtere aantekening in het Liber S. Adalberti eindelijk de berekening, dat de herwinning van de kerk in Vlaardingen de abdij 130% gekost had, de reis naar Schotland meer dan 40 mark, de aanleg van nieuwe dijken bij Vlaardingen 150% ²⁾.

Kunnen tenslotte bezwaren tegen de *formeele elementen* in de oorkonde het vertrouwen in het stuk schokken? Oppermann heeft bezwaar tegen enkele nader te bespreken woorden van de dateering, de intitutie en corroboratie.

De dateering in de falsa 1083, 1108, 1116 en het stuk van 1162

¹⁾ *Fontes* blz. 169.

²⁾ *Fontes* blz. 91.

hangen samen: datum, plaats der handeling (kerk), incarnatiejaar, indictiejaar, konings- of keizersjaar, bisschopsjaar, abtsjaar, slotgebed komen in de vier stukken vrijwel in dezelfde volgorde en vormen terug en zijn waarschijnlijk naar het voorbeeld van bisschopsoorkonden opgesteld. Het opmerkelijke is alleen de vermelding van het abtsjaar, wat in de 12e eeuw niet gebruikelijk was en waarvoor de abdij in haar privilegebezit waarschijnlijk geen voorbeeld had; verder — in het stuk van 1162 — de vermelding van het huwelijksjaar van den graaf ¹⁾. Terwijl nu Oppermann hierin het bewijs van onechtheid van de vier oorkonden ziet en aanneemt, dat het falsum van 1108 deze eigenaardigheid het eerst heeft gehad en tot voorbeeld heeft gestrekt voor de falsa van 1083 en 1162, zijn ons inziens de woorden juist kenmerkend voor een echt stuk van 1162 en geven zij ons den sleutel voor de verhouding van de oorkonden onderling. De vraag toch rijst, hoe kan een falsificator — b. v. in 1215, zooals Oppermann aanneemt — de gedachte hebben gehad in strijd met alle gebruiken de abtsjaren in de dateering van de ontworpen stukken op te nemen, in een falsum voor 1162 zelfs het huwelijksjaar van graaf Floris III, dat toenmaals noch hem, noch een ander kon interesseeren? Een falsificator is sterk aan de gebruiken bij oorkonden gebonden, waar de bewijskracht van een oorkonde van de zuiverheid van het stuk afhankelijk is en geen getuigen verificatiën kunnen geven. Wij moeten daarom bij een onderzoek van de oorkonden van 1083, 1108, 1116 en 1162 of zoeken naar een echte oorkonde, die tot model kan hebben gediend, of aannemen, dat één der stukken voor de andere als voorbeeld is gebruikt en vermoedelijk toch echt is. Het kan niet anders, of het stuk van 1162 is het model voor de stukken van 1083, 1108, 1116 geweest; het jaar 1162 toch was als eerste abtsjaar van abt Wibold, als huwelijksjaar van den graaf opmerkelijk en de gedenking hiervan in een echte oorkonde niet vreemd. Wij zien daarom geen reden ons stuk om de bewoording van de dateering te verdenken.

Ook de woorden van de intitulatie „*tertius huius nominis Dei beneficio comes Hollandie*”, hoe ongebruikelijk ook, zijn voor een oorkonde, die in de Egmonder abdij in 1162 is opgesteld, begrijpe-

¹⁾ *Fontes* blz. 237: *anno primo promotionis domni Wicboldi abbatis et matrimonii nostri, quo sororem regis Scotie Ade duxi uxorem.*

lijk¹⁾. De monnik, die het stuk geredigeerd heeft, is hier waarschijnlijk een omschrijving als „Heinricus V huius nominis”, die in de Annales (1111) voorkwam en uit Sigebert overgenomen was, gedachtig geweest¹⁾, terwijl hij „Dei beneficio” in analogie met „Dei virtute”, dat in het randschrift van het zegel voorkwam, en „Dei gratia”, dat in andere stukken voorkwam en waarschijnlijk voor hem nog niet de kracht van een vaste formule der latere jaren had, gebruikt heeft²⁾.

Oppermann meent, dat de woorden „iustis petitionibus” in den kontekst geschreven zijn in navolging van „iustis postulationibus”, voorkomende in een pauselijk beschermingsbrief van 1211, de woorden „in remedium peccatorum meorum” naar „in remissionem (of absolucionem) peccatorum meorum” van de grafelijke stukken van 1212/14, maar zijn deze woorden niet van zoo algemeen gebruik, dat men ze als woorden van den steller van de oorkonde zelf mag beschouwen? Een gebrek in de oorkonde zijn ongetwijfeld de woorden „roborari feci publice in ecclesia S. Adalberti Ekmunde”, waar toch in de dateering „actum est hoc... publice in Ekmunda in ecclesia beati Petri apostoli sanctique confessoris Christi Adalberti” volgt. De woorden zijn waarschijnlijk naar een ontwerp slordig overgeschreven. Voor een schrijver, die een falsum vervaardigde, zou er zeker alle reden voor geweest zijn een nieuw stuk te maken, voor den schrijver van de echte oorkonde van 1162 was dit punt niet van zoo overwegend belang.

Voor de opstelling van de oorkonde zijn overigens stukken gebruikt, die in originali of in afschrift in het abdijarchief berustten; voornamelijk de oude koningsoorkonden van 889 en 922, het Echartnachsche stuk van 1156, de oorkonde van den aartsbisschop van Keulen van 1147 zijn hierbij in aanmerking gekomen. In de promulgatie „notum esse volo tam presentibus quam futuris Christi fidelibus” is waarschijnlijk de oorkonde van 922 gebruikt (notum fieri volumus omnibus fidelibus sancte Dei ecclesie presentibus... atque futuris), misschien ook een verloren gegane

¹⁾ Vgl. ook „Karolus imperator tertius huius nominis” en „Leo nonus huius nominis” (Annales 889, 1049).

²⁾ Oppermann heeft (*Fonies* blz. 130*) ook bezwaar tegen de telling als derde Floris. Echter Floris II wordt in de Annales, die vóór 1162 ontstaan zijn, reeds aldus geteld. De doorlopende telling van gelijknamige graven komt in Annales (eerste gedeelte), de doorlopende telling van alle graven in Annales (bewerking 1112—1173) voor.

bisschopsoorkonde; in de narratie „decrevi...” de oorkonde van 889 (decrevimus) of de pauselijke oorkonde van 1140 (decernimus ergo...); in de sanctie „si quis... hanc libertatem infringere attemptaverit, iram Dei omnium sanctorum incurrat...” de oorkonde van Echternach (si quis autem eam infringere presumpserit, iram omnipotentis Dei et S. Willibrordi omniumque simul sanctorum incurrat); in de corroboratie „ut hec... concessio inconvulsa duret in evum, presentem paginam sigillo meo roborari feci” deels de Keulsche oorkonde van 1147 (ut maneat inconvulsum, presentem paginam scribi et... testimonio corroborari precepimus), deels de Echternachsche oorkonde (ut hec nostra conventio... permaneat... presentem paginam sigillo S. Willibrordi et nostri signavimus); in de dateering en slotgebed bij de woorden „regnante glorioso imperatore” en „regnante Domino nostro Jhesu Christo cui est honor et gloria. Amen”, de door Oppermann gesignaleerde zeer sterk overeenkomstige woorden van de Keulsche oorkonde.

Wij kunnen eindigen met de conclusie: het stuk van 1162 is, wat den inhoud en den vorm betreft, als oorkonde van dit jaar te aanvaarden. De bezwaren, die tegen enkele woorden van den kontekst zijn in te brengen, zijn niet voldoende om de echtheid van het stuk te doen betwijfelen.

D. De vervalsching van het stuk van 1083.

De conclusie omtrent de echtheid van de oorkonde van 1162 is van groote beteekenis, omdat zij tevens mogelijk maakt een der belangrijkste stukken van de Egmondsche overlevering, namelijk het falsum van 1083 te dateeren. In de oorkonde van 1162 is van dit stuk melding gemaakt (sicut a comite Arnolfo tradita est sancto Adalberto et a Theoderico comite confirmata), waardoor de terminus ante quem is bepaald; maar in de oorkonde van 1162 is de dateering opgenomen, die voor het falsum tot model diende, waardoor tevens de terminus post quem voor het falsum bepaald is. Het falsum moet gelijktijdig met de oorkonde gemaakt zijn en heeft waarschijnlijk gediend voor bewijs van rechten, die in 1162 door de abdij verdedigd zijn, waaronder ook de aanspraken op de kerk te Vlaardinghen behoorden.

De bezwaren, die tegen de dateering van het stuk als een echte oorkonde in 1083 ingebracht zijn, gelden voor een da-

teering van het stuk in 1162 niet. Het schrift, voor een stuk van 1083 niet aannemelijk, is voor een stuk van 1162 te aanvaarden. Zooals Oppermann reeds opgemerkt heeft, is namelijk één der modellen het pauselijk privilege van 1140 geweest ¹⁾. Het zegel met het randschrift „*Dei virtute Hollandensis comes*” is ongewoon; voor een stuk, in 1215 opgesteld, is dit echter evenmin te aanvaarden als voor een stuk van 1083; een jonkerzegel en een randschrift zouden in 1215 zeker anders ontworpen zijn als in het falsum het geval is geweest. In 1162 kon men daarentegen in de abdij, waar men geen oude grafelijke zegels bezat of kende, die als model konden dienen, en waarschijnlijk ook van grafelijke klerken geen deskundigheid op het gebied van 11e-eeuwsche zegels te vreezen had, het zegel vrijer ontwerpen, b. v. in den vorm van het zegel van het falsum. In het randschrift is trouwens zeker verband met het randschrift „*(D)i virtute...*” van het gelijktijdige zegel van Floris III (1162/67) op te merken ²⁾. De anachronismen, die voor een stuk van 1083 opgemerkt zijn, als het bestaan van een ambacht Alkmaar en het beschikken van den graaf over een tol, gelden voor 1162 niet; het is waar, dat Oppermann de woorden over het rechtsgebied tusschen Arem en Wimmenum niet mogelijk acht vóór den tijd van graaf Willem I, daar dit gebied eerst toenmaals na bedijking zou zijn drooggelegd ³⁾, maar de oorkonde, waarop hij zich beroept, bevat niets, dat deze opvatting rechtvaardigt, integendeel zij veronderstelt o. i. zelfs het bestaan van een dergelijk rechtsgebied vóór dien ⁴⁾.

De oorkonde heeft verder niets in de opstelling, dat een datering van 1162 in den weg staat. Klaarblijkelijk zijn ook bij deze opstelling alleen stukken uit het abdijsarchief gebruikt: n.l. de oorkonden van 889, 922 en 1162, verder de notitie over den ruil tusschen Dirk V en de abdij van 1083, het Gravenregister, misschien ook een oorkonde, opgenomen in het Cartularium van

¹⁾ In de ligaturen *et*, *st* van het falsum is waarschijnlijk het Echternachsche stuk (1156) gevolgd.

²⁾ Vgl. hiervóór blz. 38.

³⁾ *Fontes* blz. 121*.

⁴⁾ *Fontes* blz. 243. De landen die droog zouden komen en in cultuur gebracht worden, kwamen aan de grafelijkheid behalve die tusschen Arem- en Wimmenezwet. Klaarblijkelijk sloten deze aan bij een gebied, dat de abdij reeds als grondgebied van de abdij bezat.

De opmerking, dat onder de schenkingen van Egbert het boek van Petrus Comestor bedoeld is en dat dit eerst ± 1170 geschreven was, kunnen wij niet zwaar laten wegen.

Radbod, dat toenmaals reeds in de abdij berustte ¹⁾. Zoo achten wij de woorden „reputans mecum incertos casus humane fragilitatis” in de arenga tot stand gekomen onder invloed van de eerste schenkingsacte, die in het Cartularium van Radbod was ingeschreven, n. l. den brief van Karel Martel van 723 (cogitans casum humane fragilitatis) ²⁾; de woorden „iustis petitionibus assensum prebere” in de arenga (en later in de beschikking „cuius petitioni libenter assensum prebui”) onder invloed van de koningsoorkonde van 889 (cuius petitioni libenter annuentes); de woorden van de sanctie „si quis vero, quod futurum non credimus...” onder invloed van den genoemden brief van Karel Martel (si quis vero quod futurum esse non credimus); de verdere woorden onder invloed van de oorkonde van 1162; de woorden in de corroboratie „ut autem istius nostre concessionis auctoritas stabilis et inconvulsa omni tempore permaneat, hanc cartam conscribi fecimus et benevolentie dilectionisque nostre sigillo corroborari” onder invloed van de oorkonde van 889 (ut hec concessionis nostre auctoritas firmitus habeatur et per futura tempora) en misschien de koningsoorkonde van 922, waar het eenigszins analoge „preceptum nostre clementie” voorkomt ³⁾; de getuigenreeks onder invloed van de oorkonde van 1162 (o. a. alii plurimi); de dateering, zooals wij opgemerkt hebben, onder invloed van de oorkonde van 1162 ⁴⁾, het slotgebed „in Dei nomine feliciter. Amen” hetzij onder invloed van de Echternachsche oorkonde, hetzij van de koningsoorkonde van 889. Wij merken verder op, dat de berekening van de regeeringsjaren van Hendrik IV en de bisschopsjaren van Koenraad, zooals Oppermann vastgesteld heeft, gemaakt moet zijn naar gegevens, welke de Annales bevatten ⁵⁾.

¹⁾ Vgl. Oppermann: *Fontes* blz. 112, Op de geschiedenis van dit cartularium, waarover wij anders denken dan Oppermann, komen wij bij bespreking der Annales terug.

²⁾ U. O. I 35.

³⁾ Oppermann acht ook de woorden „ut omnia... libere teneat atque possideat” aan de oorkonde van 922 ontleend (unde et hoc preceptum nostre clementie super hiis ei conscribi iussimus, per quod precipimus... ut libere hec omnia teneat atque possideat).

⁴⁾ Overigens acht Oppermann het woord „mansuetudine” aan de oorkonde van 922, de woorden „deprecatus est” en „sine contradictione” aan de oorkonde van 969 ontleend.

⁵⁾ *Fontes* blz. 119*. Voor de mogelijkheid, dat de woorden „ego quartus Theodericus” geschreven zijn na raadpleging van het Gravenregister, zie hierna blz. 148. Wij wijzen er daar tevens op, dat het falsum wegens de aangehaalde woorden vóór de samenstelling der Annales van F opgesteld moet zijn.

Maar — vraagt men — de betrekkingen tusschen het stuk en de geschillen van 1215! Betrekkingen tusschen het falsum en de gebeurtenissen in 1215 hebben o. i. niet bestaan. Pols en Oppermann hebben zich door een oppervlakkige overeenkomst, in zooverre in ons stuk en in de stukken van 1215 over rechtsgeschillen en het rechtsgebied tusschen Arem en Wimmenum wordt gesproken, laten misleiden ¹⁾. In het falsum wordt echter over de rechtsmacht van de abdij tegenover die van de grafelijkheid zoowel binnen het genoemde gebied als in het verdere graafschap gesproken, waarbij de advocaat van de abdij in ondergeschikte verhouding tot den abt optreedt; in 1215 is het een geschil tusschen de abdij en den advocaat over de rechtsmacht, die deze binnen het genoemde rechtsgebied pretendeert te hebben, waarbij de graaf met den abt optreedt. Reeds uit de ontwikkeling, welke de verhouding tusschen de abdij en den advocaat blijkens deze stukken tusschen den tijd van opstelling van het falsum en de geschillen van 1215 genomen heeft, moeten wij aannemen, dat het falsum vrij geruimen tijd vóór 1215 opgesteld moet zijn.

De bewoordingen van het falsum laten de bedoelingen, die in 1162 hebben voorgezeten, vrij duidelijk zien: n. l. verbetering van de eigendomstitels van goederen en rechten, schepping van titels voor nieuwe rechten. Men heeft daartoe in de eerste plaats de goederen, kerken en andere rechten, die reeds in het Gravenregister opgenomen waren, overgenomen, evenwel met eenige veranderingen; in plaats van de hoeven onder Rinnegom, in de nabijheid van het klooster, tusschen Elebentere hemerke en Sutherhem en onder Arem is het geheele gebied tusschen Wimmenum en Arem als grondgebied van de abdij genoemd (et ab eodem mansu — sc. in Wimmenum — usque in Heram omnem terram cultam et incultam in agris et pascuis) ²⁾, de 3 hoeven in Walleshem en 4½ hoeven in Limmen zijn samengevat onder 7½ hoeven in Limmen, verder is ingevoegd de kerk van Heilo en Sassenheim, misschien ook de tol in Alkmaar en de tienden van het land tusschen de rivieren Matlinge en Thurlede, behoorende tot de kerk van Vlaardingen ³⁾.

¹⁾ Vgl. *Fantes* blz. 145*, *Untersuchungen* blz. 153.

²⁾ Over deze veranderingen, die in de goederenlijst in het Gravenregister onder invloed van het stuk van 1083 zijn aangebracht, vgl. onze bespreking van het Gravenregister.

³⁾ De mogelijkheid bestaat, dat de woorden over den tol in Alkmaar en de tienden bij Vlaardingen, die in het Gravenregister voorkomen, eerst later hierin opgenomen zijn.

Wij beschouwen de opnemng van de kerken Heilo en Vlaardingen en den tol van Alkmaar niet als pogingen nieuwe rechten te vestigen; het bezit van de kerk te Sassenheim vloeide voort uit het bezit van de kerk te Voorhout, die de moederkerk was geweest; de kerk van Heilo stond o. i. om het begin der 12e eeuw onder de abdij; de tol kan eveneens reeds eenigen tijd aan de abdij behoord hebben. Het falsum heeft hier waarschijnlijk de strekking gehad bestaande rechten onder beteren titel te brengen. In de woorden „et ab eodem mansu (in Wimmenum) usque in Heram omnem terram cultam et incultam in agris et pascuis” zien wij daarentegen een poging rechten te usurpeeren. In de Evangelieaanteekeningen en het Gravenregister, zooals dit omstreeks 1130/1150 uitgebreid was, is van een dergelijk algemeen bezit niets te bemerken. Dirk II had een aantal hoeven geschonken; eenige onbepaaldheid schijnt niet bestaan te hebben. Wanneer men nu dezen graaf de verklaring laat afleggen omtrent een schenking van het volledige, aaneengesloten gebied tusschen Arem en Wimmenum, is hier de bedoeling geweest of de basis te scheppen voor een grondheerlijkheid, die men in de streek om de abdij wenschte te hebben, of althans een nadere grensbepaling voor dit rechtsgebied te maken, zooals de abdij deze begeerde te hebben. In de bepalingen over de rechtspraak, die men dan Dirk V verder in den mond legt, komt dit streven eveneens tot uitdrukking: „confirmavi, ut... a terra Winnorasuetha usque in Herem, *que tota est eiusdem ecclesie*, nullus mortalium audeat placitum habere sine abbatis permissione vel iniuste aliquid inde deripere”.

Uit deze woorden en uit den hierbij aansluitenden zin ¹⁾, waarin moeilijkheden geregeld worden, welke verder klaarblijkelijk in deze jaren tusschen de grafelijkheid en de abdij bestaan hebben, maken wij op: (a) dat de abdij alle bewoners van het gebied tusschen Arem en Wimmenum tot de abdij wil betrekken, waar zij hun grondbezit aan haar ontleenen, (b) dat zij vreemde rechters in dit gebied zooveel mogelijk uitgesloten wil hebben, (c) dat de lieden van de abdij in het graafschap niet door 's graven beambten met tolln bezwaard zullen mogen worden, (d) dat de abdij jurisdictie

¹⁾ hominesque eiusdem ecclesie in toto comitatu nostro sine theloneo esse nullusque debeat eos opprimere, sed sint sub abbatis potestate et cum causidico suo placitum cum eis habeat ipse....

over haar lieden zal behouden, ook wanneer deze buiten het abdijgebied verblijven. In het laatste geval zal de abt het recht hebben de lieden van de abdij door zijn advocaat te laten aanhouden en voor het gerecht voeren, dat hij met zijn „causidicus” — klaarblijkelijk de asega of oordeelvinder ¹⁾ — zal houden. De ontworpen schenkingsbrief van Dirk V, waarin op al deze punten voor de abdij reeds gunstig beschikt heet te zijn, zal het krachtige wapen voor de abdij bij haar pretensies zijn.

Merkwaardig is in dit stuk de functie van den advocaat. Over de wording van het advocaatschap van de abdij weten wij weinig. De eerste ons bekende advocaat is Berwold (Berewoldus) geweest, wiens naam in het falsum van 1143 voorkomt, dat vermoedelijk in de vermelding van eenige namen — o. a. van dezen advocaat — op een echt stuk gebouwd is; de tweede ons bekende advocaat is diens zoon Dodo, die in het echte stuk van 1162 voorkomt.

In het falsum van 1083 treedt de advocaat weinig op den voorgrond en zijn functies ten opzichte van de abdij schijnen nog weinig ontwikkeld; hij betreft o. a. de lieden van de abdij buiten het abdijgebied voor het gerecht van den abt, vordert de schulden in. Hoeden wij ons deze functies alleen als kenmerkend voor zijn positie te beschouwen! Het feit, dat hij in de omgeving van den graaf in 1143 en 1162 thuis behoort, daar hij in beide jaren onder de getuigen in oorkonden voorkomt, wijst op een hoogere positie, dan uit deze functie zou vermoed worden. Hoewel de abt blijkens het falsum van 1083 en de stukken van later jaren (1215) zelf in het gerecht kan voorzitten (et abbas cum causidico suo placitum cum eis habeat ipse) ²⁾, mag men vermoeden, dat hij zich in lagere rechtszaken door den advocaat vervangen liet. De ontwikkeling van het advocaatschap heeft hieruit de ontwikkeling genomen, die het ambt ook elders genomen heeft.

Wij hebben hiermede het ontstaan en de bedoeling van het falsum van 1083 trachten vast te stellen. Voor de kennis van de verhoudingen om het midden der 12e eeuw heeft het stuk bijzonder belang. De beteekenis, die het verder in de geschiedenis van de abdij gehad heeft — het is het „principale” privilege voor de abdij geworden — hebben wij hier niet verder na te gaan.

¹⁾ Oppermann ziet in dezen functionaris ten onrechte een schout.

²⁾ Vgl. ook *Fontes* blz. 248, 250, 84.; Van den Bergh I p. 533.

E. De vervalschingen van de oorkonden van 1108, 1116, (1105—1120), 1143.

1108, 1116. Uit de vergelijking van het falsum van 1083 met de stukken van 1108, 1116 blijkt onmiddellijk, dat deze onder invloed van dit falsum zijn tot stand gekomen. Invocatie, intitutie, arenga, promulgatie en appreciatie zijn letterlijk overgenomen, evenzoo sanctie met uitzondering van de woorden „libertatem ecclesie”, die vervangen zijn door „testamentum”, terwijl het woord „abbatum” is ingevoegd. Ook de dateering is gevolgd, alsmede de corroboratie met dien verstande, dat de hier voor besproken aankondiging van de bekrachtiging door twee volksgenooten en bezegeling door graaf en abt ingevoegd zijn. De getuigenopstelling in het stuk van 1108 staat sterk onder invloed van de echte oorkonde van 1162, daar de opstelling van dit laatste stuk gevolgd is (abt, . . . , kloosterlingen et *tota Deo dilecta S. Adalberti congregacio*, presbiteri, laici). Wij merkten reeds eerder op, dat verder de verklaring van de volksgenooten in het stuk van 1116, de woorden „alii quamplures et innumerabiles et maxima pars populi illius patrie” in het stuk van 1108 uit echte stukken van onbekenden datum zullen zijn overgenomen, terwijl de zakelijke inhoud aan notities betreffende de kerken in Heilo en Alkmaar kan zijn ontleend.

Omtrent de bepaling van den tijd der vervalsching bevatten de stukken slechts enkele nadere gegevens. Oppermann wijst er op, dat het gebruik van het woord donatio en de aankondiging van een dubbele bezegeling op z'n vroegst op het begin der 13e eeuw wijzen. Een zegel van de abdij is eerst sedert abt Lubbert (1210—1226) bekend, en dit zal waarschijnlijk niet veel eerder vervaardigd zijn. De voorstelling van S. Adalbert als koning van de (Oost)Angelen (vgl. het randschrift „quondam ab Angelis nunc a Deo coronatus”) is eerst gemaakt kunnen worden, nadat de passio van dezen koning door Osbertus de Clara, prior van Westminster geschreven is (1136) en hier bekend is geworden ¹⁾. Vermoedelijk is dit eerst in het begin der 13e eeuw ten tijde van de relaties tusschen graaf Willem I en Jan zonder Land het geval geweest.

¹⁾ Vgl. Pijnacker Hordijk: *Wat weten wij omtrent den heiligen Adalbert van Egmond* blz. 164 (Bijdr. Vad. Gesch. 4e Reeks I). De opvatting, dat eerst Floris Utenhage (± 1296) de identiteit van beide Adalbert's heeft aangenomen, kan wegens het zegel niet volgehouden worden.

De inhoud geeft geen nadere aanwijzingen. De regeling van de begrafenisrechten is in de 12e eeuw telkens aan de orde (vgl. o. a. het stuk voor de kerk van Akersloot in 1175) en dit punt is, naar wij vermoedden, voor Heilo en Alkmaar inderdaad in 1108 en 1116 geregeld. De aanleiding tot de opstelling van de oorkonden moeten moeilijkheden met de cives dezer plaatsen over het nakomen van de verplichtingen geweest zijn. Deze kunnen in één der jaren na 1210 voorgevallen zijn. Omtrent een jaar 1214 of 1215 staat echter niets vast.

(1105—1120). Omtrent de oorkonde van Adalard geeft het stuk van 1083 in zoover licht, dat de oorkonde althans na 1162 gesteld zal moeten worden. De promulgatie is namelijk aan die van het stuk van 1083 of de stukken 1108, 1116 ontleend, vermoedelijk de sanctie, al wijkt deze op vele punten af, eveneens. De woorden „abbas quamvis indignus” kunnen naar het voorbeeld van het Echternachsche stuk (quamvis indignus vocatus abbas) opgesteld zijn. Overigens zijn in het stuk geen nadere stellige gegevens te vinden.

1143. De oorkonde van bisschop Harbert blijft na het voorafgaand onderzoek niet goed verklaarbaar. Terwijl in de behandelde oorkonden de samenstelling uit Egmondsche gegevens verklaard kon worden, is dit voor het stuk van 1143 niet mogelijk. Naast de Egmondsche oorkonden van 1140, 1143 en 1147 en de Annales in het bericht omtrent de kerkwijding van 1143, moeten Utrechtsche gegevens gebruikt zijn, n. l. in een deel van de arenga ¹⁾ en in de woorden „sub testimonio Christi et nostri ²⁾”, waarschijnlijk ook in „testibus astantibus”.

De verwantschap, door Oppermann vermoed tusschen het schrift van de stukken 1083 en 1143 ³⁾, kan moeilijk aangenomen worden; de genoemde ontleeningen aan de Annales (1143), die in deze plaats in elk geval jonger dan 1170 zijn ⁴⁾, stelt het stuk van 1143 op jongeren datum dan het falsum van 1083; ook de vermelding van de getuigen maakt het waarschijnlijk, dat het stuk tijdens een andere generatie dan die van de levenden in 1143 opgesteld is.

¹⁾ Vgl. Opperman: *Fontes* blz. 123*.

²⁾ U. O. I. 260. Het stuk dat in 1101 gedateerd is, wordt thans door Oppermann als een vervalsching beschouwd (zie *Fontes* blz. 174*).

³⁾ Oppermann: *De uitgave* blz. 35.

⁴⁾ Hiervoor nader bij de bespreking van het tweede gedeelte der Annales.

Het stuk is vermoedelijk niet van bijzondere beteekenis geweest. Het is hierin waarschijnlijk gegaan om de bescherming van abdijgoed in Gouda, dat $\pm$ 1143 door graaf Dirk VI geschonken was. Hiervoor werd de pauselijke oorkonde (1140), waarbij de abdij onder bescherming van den pauselijken stoel was geplaatst, herhaald en door den bisschop bevestigd, zoodat de goederen tegen elken ingreep, „temerario ausu” gedaan, verzekerd werden; in het bijzonder werden de goederen bij Gouda daarbij genoemd (quam nimirum protinus interpositione banni nostri eidem ecclesie iure perpetuo possidendam confirmavimus).

Wanneer dit bezit bestreden is? In de Egmondsche bronnen bestaat dienaangaande geen aanwijzing. Men kan op tweeerlei wijze zoeken: of nagaan, wanneer zeer nauwe betrekkingen tusschen het kapittel van S. Marie, waar de genoemde oorkonde van 1101 bewaard was, en Egmonder monniken bestaan hebben — men kan dan aan den tijd 1170/1182 denken ¹⁾ — of nader onderzoeken, of het handschrift van een Utrechtschen schrijver in ons stuk op te merken is. Oppermann heeft in zijn jongste onderzoekingen zeker verband meenen te vinden tusschen het schrift in het Egmondsche stuk en het schrift van Utrechtsche schrijvers, die omstreeks 1215 gewerkt hebben ²⁾.

F. De oorkonde van 1174.

In dit stuk, dat tot dusverre niet besproken is, doet graaf Floris III uitspraak in het geschil tusschen de kerk (abdij) van Egmond en den advocaat Dodo Berwoldsz. over de voogdij. Deze voogdij (advocatia et ius totius abbatie) wordt door Dodo als hem toekomend leen beschouwd; de graaf bepaalt echter na raadpleging van *principes* en *nobiles* in aanwezigheid van vele mannen, dat alleen de graaf wettige voogd van de Egmondsche kerk is en dat — aangezien de abdij „in minoribus negotiis” een advocaat niet missen kan — degene, die door „comes terre” en abt gezamenlijk als advocaat gekozen wordt, de voogdij niet in leen, maar tot wederopzeggens naar goeddunken van abt en graaf zal mogen houden. Als getuigen worden „omnes fratres Ekmundenses”, de broeder van den graaf en een groot aantal personen genoemd.

¹⁾ Wij hebben dienaangaande andere opvattingen dan Oppermann. Hierover nader bij onze besprekingen van het annalistenwerk.

²⁾ Oppermann: *Fontes* blz. 153*.

Oppermann beschouwt dit stuk als een vervalsching, die in de geschillen tusschen de abdijs en den advocaat van 1215 vervaardigd is, in welk proces de graaf o. a. verklaren liet, dat de voorgedij hem alleen toekwam ¹⁾. Voor de opstelling van de oorkonde zou een echte oorkonde van 1174 gebruikt zijn, waarvan promulgatie, getuigenreeks en dateering overgenomen zijn.

Zijn bezwaren betreffen:

- 1e. de intitulatie „comes decimus, filius Theoderici noni comitis”;
- 2e. de woorden „comes terre”;
- 3e. de woorden „(consilio) principum et nobilium”;
- 4e. het feit, dat de abt Wibold niet met name onder de getuigen vermeld is;
- 5e. het feit, dat de inhoud lijnrecht in strijd is met den leenbrief van abt Lubbert van 1213.

Wij beschouwen het stuk niet als een oorkonde, welke op naam van den graaf door een zijner klerken opgesteld is, maar als een notitie betreffende een rechtshandeling, welke in de abdijs opgesteld is; vandaar, dat de graaf in de derde persoon optreedt en dat geen bezegeling aangekondigd wordt. De opsteller van de acte heeft zekere vrijheid gehad in zijn redactie en de aanduiding van den graaf als comes decimus kan aanvaard worden, daar de aanduiding van graven in een doorlopende nummering omstreeks dezen tijd o. a. in de Annales gebruikelijk was ²⁾. Evenmin is „comes terre” anachronistisch te achten ³⁾, waar wij in de oorkonde van 1162 een analoge omschrijving in „principes terre” aantreffen. Wat de woorden „(consilio) principum et nobilium” betreft: zooals „principes” ⁴⁾ in dit stuk en in de oorkonde van 1162 niet in den technischen zin — als een rangbegrip — gebruikt is, zoo is misschien „nobilis” in de genoemde verbinding door een monnik van Egmond (en niet-officieel schrijver) niet in den technischen zin — als standbegrip — gebruikt, maar min of meer als synoniem met het voorafgaand „principes” genomen. Ook in de

¹⁾ *Fontes* blz. 253.

²⁾ De mogelijkheid, dat de woorden geïnterpoleerd zijn, moet verder in het oog gehouden worden.

³⁾ Oppermanns dateering van het dienstrecht, waarin „comes terre” voorkomt (*Fontes* blz. 84) in het begin der 13e eeuw (*ibid.* blz. 134*) is o.i. te betwijfelen.

⁴⁾ Het woord is misschien door Annales 1071 in Egmondsche stukken gebruikelijk geworden.

verbinding „*potentes et nobiles*”, door den annalist D omstreeks 1210 gebruikt ¹⁾, behoeft men niet aan het strenge standbegrip te denken ²⁾).

Het niet-vermelden van abt Wibold willen wij hieruit verklaren, dat hij als abt-bestuurder van de abdij in het proces partij is geweest en als getuige niet genoemd behoorde te worden. Ook in de uitspraak van het geschil van 1215 ³⁾, waarbij de abt onmiddellijk betrokken was, is deze niet onder de getuigen genoemd.

Wanneer verder de inhoud van het stuk lijnrecht in strijd is met den leenbrief van abt Lubbert (1213), ⁴⁾ waarin de voogdij en andere leengoederen op nader bepaalde voorwaarden aan Willem van Egmond in leen worden gegeven, is hierin niets vreemds en bestaat er daarom geen noodzaak aan te nemen, dat het stuk voor de situatie in 1215 gefabriceerd is. De geschiedenis van de abdij ten opzichte van de Egmond's is een voortdurend geven en nemen van de abdij; nu eens toegeven aan den drang der Egmond's om meer rechten, dan weer pogen om deze rechten terug te nemen. De fout van het stuk is, dat het te goed schijnt te passen voor het geschil in 1215. Toch heeft het stuk zijn eigen plaats in de geschiedenis van de abdij. Het geeft verhoudingen weer, die in 1215 al niet meer bestonden. Wanneer in dit jaar namelijk het proces zeer ten ongunste van Willem van Egmond verloopt, wordt toch in de uitspraak de *h o o g e r e* en lagere rechtsmacht aan Willem, zij het slechts voor zijn leven, weder opgedragen. In de uitspraak van 1174 is de beschikking na het ongunstige verloop van het proces, dat de advocaat Dodo zijn functie tot wederopzeggens toe (*quam diu utile videtur abbati et comiti*) zal kunnen blijven uitoefenen, omdat de abdij eenmaal in lagere zaken een advocaat niet missen kan (*quia in minoribus negotiis ecclesia advocato carere non potest*). Klaarblijkelijk zijn wij nog dicht bij het stadium, dat in het *falsum* van 1162 geschilderd was. Op deze gronden vooral meenen wij, dat het stuk van 1174 als oorspronkelijke aantekening beschouwd moet blijven.

¹⁾ *Fontes* blz. 197.

²⁾ In de stukken van 1215 staat niet eenvoudig *nobiles* tegenover niet-*nobiles*, maar *nobiliores* (*Fontes* blz. 252, 253).

³⁾ *Fontes* blz. 253.

⁴⁾ *Ibid.* blz. 243.

V. DE OVERLIJDENSAANTEEKENINGEN

A. De grafsteden van de grafelijke familie.

De grafsteden van de oudste graven en gravinnen waren in de twaalfde eeuw in de abdijkerk aan te wijzen. Het Gravenregister spreekt over de graven van Dirk I en Geva, van Dirk II en Hildegardis – vóór het altaar van S. Marie en de kapel van de Apostelen – en noemt (waarschijnlijk in jongere deelen) de graven van Arnulf, Lutgardis, Sicco, Dirk IV, Floris I en Dirk V ¹⁾. Men heeft wel vermoed, dat deze graven vrij statig geweest zijn – men denkt aan graftomben – en dat sommige berichten in de Egmond-sche overlevering aan opschriften op de grafsteenen ontleend zijn ²⁾. Wij zijn in deze sceptisch. Beka, die omstreeks 1345 de abdij bezocht heeft, vertelt alleen, dat het graf van Floris II door een marmeren steen gedekt was ³⁾ en vestigt daarmee den indruk, dat dit graf zich van de andere door een zekeren glans onderscheiden heeft, terwijl de berichten in het Gravenregister alle blijken gebaseerd te zijn geweest op de Vita S. Adalberti, oorkonden (het falsum 1083 e.a.), de Annales ⁴⁾ en vermoedelijk eenige notities omtrent schenkingen van paramenten. Wanneer wij zien, hoe de woorden in de Annales omtrent den dood van Dirk IV (1048) in het Gravenregister bij het doodsbericht van Floris I (1061) worden te pas gebracht, krijgen wij wel een zeer sterk vermoeden, dat grafschriften geen onmiddellijke correcties voor deze onjuistheden aan de hand konden doen.

Ons scepticisme wordt versterkt door de aantekeningen, welke van Dirk van Leiden (Theodericus à Leydis), die in het tweede kwartaal van de 14e eeuw klerk van de abdij geweest is, afkomstig zijn. Dirk van Leiden heeft korte notities omtrent de graven en gravinnen op de grafsteenen laten leggen, welke zorgvuldig door glas afgedekt werden (de zoogenaamde *Breviculi Theodorici*) ⁵⁾. Wij

¹⁾ *Fontes* blz. 68 vlg. Verder noemt dit stuk het graf van den jonggestorven zoon (Floris) van Floris I.

²⁾ o.a. *Fontes* blz. 52*, 54*.

³⁾ Beka (ed. Buchel) blz. 45.

⁴⁾ Zie hiervóór blz. 25 vlg.

⁵⁾ Johannes de Leydis: *Chronicon Egmundorum* (ed. A. Matthaeus 1692 blz. 144). Oppermann heeft terecht — tegenover Haenchen — dezen klerk in de 14de eeuw geplaatst; Dirk van Leiden komt voor als „Dirck de clerc” in de rekening van Willem van Rollant 1344/1345, en voert zelf de rekening van de godshuisrenten 1351/1352 (Dirck

mogen aannemen, dat hij wel alles overgenomen heeft, wat op de grafstenen te lezen was; toch heeft hij noch de overlijdensjaren van Dirk I en Sicco, noch die van de oudste gravinnen als Geva, Hildegardis en Lutgardis kunnen mededeelen en zijn aantekeningen blijken uitsluitend aan het Gravenregister, het Chronicon Egmundanum en de sub 3 te bespreken necrologische gegevens ontleend te zijn. De monnik Leo van Dordrecht, die eenige tientallen jaren later op last van abt Jan van Hillegom de breviculi door nieuwe vervangen heeft (de zoogen. *Breviculi Leonis*) ¹⁾, kon wel uitvoeriger zijn dan Dirk van Leiden door diens breviculi uit te breiden met aantekeningen uit de Vita S. Adalberti, het Chronicon Egmundanum en vooral met lange excerpten uit Beka's kroniek, maar voor de kennis van de oorspronkelijke grafschriften zijn diens aantekeningen zonder waarde.

Zoo voert het onderzoek tot negatieve resultaten. De vraag, of grafschriften als bronnen voor de Egmondsche berichten aanvaard mogen worden, zullen wij ontkennend moeten beantwoorden.

B. Het Kalendarium van de begunstigers.

Onder de geschiedbronnen van de 12e en 13e eeuw moeten ook inschrijvingen beschouwd worden, voorkomende in een Kalendarium, dat den titel draagt: *Necrologium Egmondense sistens Calendarium eorum, qui monasterium ejus nominis donavere et maxime pro parte in ecclesia Egmondana sunt sepulti.*

Dit Necrologium, uitgegeven door H. van Wijn naar een afschrift, omstreeks 1530 door den Egmondschen monnik Balduinus

clercs rekeninghe...). Wat de verhouding van de Breviculi Theoderici tot Beka betreft, Oppermann meent, dat de overlijdensjaren van de 10e en 11e eeuw in de Breviculi aan Beka ontleend zijn. Het jaar 900 als overlijdensjaar van Dirk I, schrijft hij (blz. 52*), wordt wel niet uitdrukkelijk genoemd, maar na het overlijden van bisschop Odilbald — ook dit zonder echter het jaartal te noemen(?) — ingeleid met de woorden „circiter haec tempora... requievit in Christo Theodericus primus comes”; het jaar 1048 als (onjuist) overlijdensjaar van Dirk IV is ook klaarblijkelijk uit Beka, die het had uit het Chronicon Egmundanum, terwijl de Annales het juiste sterfjaar 1049 hadden (? de Annales vermelden ook 1048 als sterfjaar). Wij hebben hier slechts op te merken, dat de Breviculi door Dirk van Leiden zeer goed vóór Beka's verblijf in Egmond geschreven kunnen zijn en dat Beka zijn kennis aan de grafschriften ontleend kan hebben. Overigens kunnen beide een zelfde bron in Egmond gebruikt hebben.

¹⁾ Ibid. blz. 146. Leo de Dordracō komt o.a. in een stuk d.a. 1372 voor. Jan van Hillegom was abt ± 1367–1381.

de Haga comitis gemaakt ¹⁾, bevat op de verschillende kalenderdagen de namen van de overledenen, die schenkingen aan de abdij gedaan hebben om daarmee hun memorie te laten houden; bovendien is het bedrag van hun schenking of van de schenkingen, te hunnen behoefte gedaan, opgenomen, als ook de plaats, waar zij begraven zijn. Dit laatste echter vrijwel alleen, wanneer zij buiten de abdij begraven waren. Het is duidelijk, dat het Kalendarium aangelegd is voor de diensten, welke de abdij voor haar begunstigers te houden had ²⁾ (officium benefactorum) ³⁾.

Het is in het oog te houden, dat Balduinus' afschrift den oorspronkelijken tekst niet volledig heeft weergegeven. In een sub 3 te bespreken bron uit de 15e eeuw zijn n.l. overlijdensnotities (voornamelijk van het geslacht Egmond uit de 13e eeuw) opgenomen, die blijkens de bewoordingen afkomstig moeten zijn van het Kalendarium ⁴⁾. Toch ontbreken deze in het afschrift van Balduinus de Haga, zoodat te vermoeden is, dat deze een onvolledig afschrift van het oorspronkelijke Kalendarium voor zich gehad heeft ⁵⁾. De overlijdensnotities in de genoemde 15-eeuwsche bron moeten in elk geval als deelen van het Kalendarium beschouwd worden.

Het Kalendarium geeft bij de namen van overledenen aanvankelijk geen jaarcijfers; deze worden voor de 12e eeuw alleen bij 3 Januari en 18 Februari voor den abt Stefanus (sc. 1105) en den monnik Frederik (sc. 1158) genoemd, maar zij zijn waarschijnlijk

¹⁾ *Huiszittend leven* II, 1e st. 90-140.

²⁾ De dagen der week worden door de letters A-G aangeduid. De Kalender gaat uit van 1 Januari als Zondag en begint derhalve in de volgende maanden en jaren op telkens verschillende letterdata. De dagen moesten, wanneer zij in andere bronnen aangehaald werden, wel als 1e, 2e enz. dag der maand aangeduid worden.

³⁾ Wij geven ter illustratie hier het Kalendarium van de eerste dagen van November.

November: habet dies XXX, Luna vero XXIX.

D (= Woensdag) obiit Mabelia, laica, que dedit X's. annuos.

E obiit Iurmodis, laica, anno M^oCCC^oXXXIX que contulit XV's. annuatim et sepulta est in cimiterio communi.

F

G obiit domicellus Joannes de Egmonda, filius domini de Egmonda, baronis, anno M^oCCC^oLX^o, pro quo dati sunt V libri et sepultus cum avia sua.

⁴⁾ Men vergelijke b.v. de notities d.d. 1208 (Sept. 13) over Willem van Egmond, 1255 (Oct. 2) over Ysbrandus de Rynneghem et Egmonda (*Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV blz. 58, 64).

⁵⁾ Hulshof (*Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV blz. 46) neemt ten onrechte aan, dat op grond hiervan deze namen in een *ouder* necrologium gestaan hebben, waarin ook de leden van het grafelijk huis gestaan hebben. De verhouding van ons necrologium tot dat van de graven bespreken wij hierna sub c.

later toegevoegd ¹⁾). Toch is het niet twijfelachtig, of de meeste van deze overledenen zijn reeds in de 12e eeuw gestorven; in een lijst van schenkingen voor memoriën, in een 12-eeuwsche aantekening van het Urbarium opgenomen ²⁾), komen toch vele namen voor van personen, die in het Kalendarium zonder aanwijzing van hun sterfjaren zijn vermeld. Gebruikelijk wordt de vermelding van overlijdensjaren in de eerste helft der 13e eeuw (1202?, 1215, 1217, 1218, 1223, 1224, 1234, 1242, 1244, 1245, 1249), eerst vrij regelmatig wordt zij sinds de tweede helft der 13e eeuw. De laatste inschrijvingen zijn in 1388, 1393 en 1398 geda-teerd ³⁾).

Opmerkelijk is, dat de namen van de leden der grafelijke familie en van de abten met uitzondering van gravin Hildegardis, Machteld van Lancaster, Richarda, dochter van Willem II en de abten Stephanus en Dirk van Egmond in het stuk ontbreken. Daar wij weten, dat de jaardagen van de graven en gravinnen herdacht werden ⁴⁾), is aan te nemen, dat deze in een ander kalendarium aangeteekend zijn ⁵⁾ ⁶⁾).

Een belangrijke plaats nemen daarentegen, zooals te verwachten was, de namen der Egmond's sedert 1208 in. In de tweede helft der 14e eeuw zijn bij hun namen aantekeningen omtrent hun begraafplaatsen gevoegd.

Het Kalendarium heeft, hoe summier de aantekeningen zijn, o.a. waarde voor de kennis van de 12e-14e eeuwsche geslachten en van den maatschappelijken kring, waaruit de monniken, wier

¹⁾ In de oorkonde van 1162 (*Fontes* blz. 237) komt een monnik Frithericus voor, die onmiddellijk na den abt en prior genoemd wordt en waarschijnlijk de oudste monnik geweest is. Is ons vermoeden juist, dat deze de op 18 Februari overleden monnik Frederik geweest is, dan heeft de notitie over het jaartal 1158 en de verdere toevoeging „ille ut putatur bonus versificator” geen waarde.

²⁾ *Fontes* blz. 77-81.

³⁾ *Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV blz. 45 noot 1. Hulshof meent op grond van het feit, dat de inschrijvingen vooral vóór 1384 zijn gedaan, den aanleg van het necrologium omstreeks 1384 te moeten stellen. Uit deze inschrijvingen blijkt o.i. niet, dat toen-maals het Kalendarium is aangelegd, maar wel, dat het sedertdien niet meer voor nieuwe inschrijvingen gebruikt is.

⁴⁾ *Fontes* blz. 83, sc. onder de schenkingen van Dirk VI en Sophia (cum vero obierint in anniversariis suis et in die qua agitur memoria omnium fidelium animarum et in omnium anniversariis comitum et comitissarum. . .)

⁵⁾ Zie hierna sub. c.

⁶⁾ Een derde kalendarium heeft blijkbaar in Egmond berust nl. „monachorum sanctorum et sanctorum ordinis S. Benedicti”. Ook dit is door den monnik Balduinus de Haga in zijn handschrift in 1526 gecopieerd.

familieleden dikwijls de schenkingen gedaan hebben, zijn voortgekomen.

C. Het Kalendarium van de graven en abten.

In het Cartularium van Egmond is een katern opgenomen uit het midden der 15e eeuw met het opschrift *Tabula de hiis, que habentur in hoc volumine et que contigerunt in Egmonda vel eciam, que contigerunt monasterio per succedentia tempora*. Wij hebben in deze Tabula overeenkomstig den titel een chronologisch geordende inhoudsopgave van de stukken van het Cartularium benevens aantekeningen omtrent de geschiedenis van de abdij en de hiermede zoo nauw verbonden grafelijke familie en heeren van Egmond.

Van den Bergh heeft de overlijdensberichten van de leden der grafelijke familie, van de bisschoppen van Utrecht en de abten van Egmond, alsook de genealogische aantekeningen omtrent deze personen, voorzoover deze den tijd vóór 1300 betreffen, in zijn oorkondenboek als één geheel onder den titel van *Necrologium van Egmond* uitgegeven ¹⁾. De naam van necrologium van Egmond is sedert dien voor deze uit de Tabula getrokken notities gebruikelijk gebleven en men heeft hieraan wel waarde gehecht ²⁾.

Hulshof, die de geheele Tabula onder den oneigenlijken titel van „*Egmonder annalen uit de 14e eeuw*” heeft uitgegeven ³⁾, beschouwt de Tabula vrijwel geheel als een 15e-eeuwsch afschrift van een register, dat omstreeks 1381 in de abdij zou zijn geschreven. In dit register zouden samengevat zijn de inhoudsopgave van de stukken van Cartularium, aantekeningen uit de kroniek van Beka en een necrologium van Egmond. Tot dit laatste zouden vrijwel alle notities, welke niet uit het Cartularium of Beka afkomstig waren, behoord hebben.

Tegenover deze opvatting staat de meening van Oppermann. De Tabula is z.i. in het midden van de 15e eeuw samengesteld. Onder de bronnen, die daarbij gebruikt zijn, vestigt hij in het bij-

¹⁾ Van den Bergh I blz. 332 vlg., blz. VI.

²⁾ Vgl. Pijnacker Hordijk: *Lijsten der Utrechtsche prelaten vóór 1300* (Nederl. Archievenblad XX 1911/12. blz. 32 vlg., blz. 47).

³⁾ *Bijdr. en Med. Hist. Gen. XXXV* blz. 40 vlg. In den titel volgt hij een suggestie van S. Muller Fz. (ibid. blz. 3 noot 2).

zonder de aandacht op een necrologium, dat omstreeks 1345 door Beka ter voorbereiding van zijn kroniek samengesteld zou zijn. In dit necrologium zijn oudere bronnen verwerkt, waaronder een necrologium van de Hollandsche graven en abten genoemd wordt¹⁾, dat overigens niet nader onderzocht wordt. Het necrologium van Beka is door hem tot 1205 in de *Fontes* uitgegeven²⁾.

Voor ons onderzoek is voornamelijk het veronderstelde necrologium van de graven en abten van beteekenis, maar wij zullen dit niet kunnen nagaan zonder vooraf het karakter van de *Tabula* vastgesteld en het bestaan van Beka's necrologium onderzocht te hebben.

De opvatting van Hulshof is niet goed te verdedigen. Oppermann heeft verschillende bezwaren aangetoond, die hiertegen kunnen worden ingebracht, o.a. dat wij het onwaarschijnlijke zouden moeten aannemen, dat alle getallen, waarbij naar de bladen van het oorspronkelijke register verwezen werd, zorgvuldig bij de transcriptie in het *Cartularium* veranderd zouden moeten zijn³⁾. Het blijkt overigens bij een blik in de *Tabula* uit inkt en letterschrift, dat vele notities, die volgens Hulshof in het oorspronkelijke register gestaan zouden hebben — bv. berichten betreffende de begraving van leden van de grafelijke familie, overlijdensdata van de Egmond's e.a. —, eerst toegevoegd zijn⁴⁾, nadat de *Tabula* grootendeels geschreven was. De *Tabula* is zonder twijfel in het midden der 15e eeuw uit allerlei bronnen samengesteld.

Heeft hiertoe ook een necrologium van Beka behoord? Oppermann meent, dat de overeenkomst, die in tal van berichten van de *Tabula* en Beka's kroniek bestaat, slechts verklaard kan worden uit het feit, dat de berichten in beide werken teruggaan op een zelfde bron. Deze bron moet een necrologium geweest zijn en vóór Beka's kroniek — derhalve vóór 1345 — geschreven zijn. Het auteurschap van Beka voor dit werk kan o.a. aangenomen worden, omdat in de necrologium-berichten willekeurige histo-

1) Vgl. *Fontes* blz. 49*; *Untersuchungen* blz. 191 vlg.

2) *Fontes* blz. 105 vlg.

3) *Untersuchungen* blz. 192.

4) Hulshof betoogt verder: aangezien het necrologium van de begunstigers van 1384 niet in de *Tabula* verwerkt is, moet de *Tabula* wel kort vóór 1384 opgesteld zijn. Wij merken hierbij op, dat het necrologium niet in 1384 opgesteld is (zie hiervoor blz. 58), en dat de overlijdensberichten van de Egmonds en eenige andere personen wel in de *Tabula* verwerkt zijn.

rische combinaties aan den dag komen, welke ook voor Beka's historische werken zoo karakteristiek zijn.

Gaan wij de verhouding tusschen Tabula en Beka's kroniek opnieuw na! In de eerste plaats voor enkele plaatsen in de Tabula, die door Hulshof als ontleeningen aan Beka's kroniek, door Oppermann als ontleeningen aan het necrologium beschouwd worden. De eerste plaats luidt:

„*Conradus, Heynrici quarti Cesaris nutricius, factus episcopus Trajectensis impetravit ab Heynrico tertio rege dominationem orientalis Frisie, quam marchiones violenter (abstulerunt) a principibus Hollandie*, unde captus est a comite et dimissus, sicut declarabunt cronice ¹⁾.” Het tweede deel van deze passus is gebaseerd op een notitie in de Annales Egmundenses of het Chronicon Egmundunum, waar men leest „*ipsoque episcopo capto et iterum dimisso cum triumpho in propria sua recipitur*” ²⁾. Het eerste deel van het bericht heeft in het cursief gedrukte letterlijke overeenkomst met Beka ³⁾, maar — verklaart Oppermann — is toch niet hieraan ontleend. De woorden „ab Heinrico tertio rege”, door Hulshof als een verschrijving van den Tabula-schrijver voor „ab Heinrico quinto rege” beschouwd, zijn z.i. geen vergissing, maar middellijk overgenomen uit een oorkonde van 1086 ⁴⁾, waarin gesproken wordt over de schenking der graafschappen aan bisschop Koenraad door Hendrik IV, die zich in dit stuk „*tertius Romanorum imperator augustus*” noemt; de Tabula heeft derhalve de woorden van den gebruikten tekst beter behouden dan de kroniek. Het argument zou eenige waarde hebben, wanneer bleek, dat de schrijver der Tabula de oorkonde van 1086 genoemd had, wanneer hij geschreven had „ab H. tertio imperatore”, wanneer hij zich niet zoo hopeloos dikwijls in de overname van getallen vergist had. Oppermann zelf neemt op een volgende bladzijde van zijn betoog aan, dat de schrijver de cijfers voor de overlijdensjaren van de bisschoppen Dirk II en Otto I en van den abt Ascelinus onjuist heeft overgenomen en er zouden gemakkelijk vele andere

¹⁾ *Untersuchungen* blz. 192.

²⁾ *Untersuchungen* blz. 193.

³⁾ Beka (ed. Buchel. blz. 43): *Post obitum Wilhelmi praesulis quidam Conradus XII electus est episcopus, qui Henrici quarti Caesaris erat nutricius. Hic Conradus impetravit ab Henrico quinto Romanorum rege dominationem Orientalis Frisie, quam marchiones violenter abstulerunt a principibus Hollandiae.*

⁴⁾ O.U. I 248.

voorbeelden van dergelijke onjuiste overnemingen aan te halen zijn. Wij maken hier Oppermanns woorden „das mahnt zur Vorsicht gegenüber seiner Angabe” tot de onze ¹⁾ en achten, waar overigens letterlijke overeenkomst tusschen Beka's tekst en de Tabula bestaat, ook hier slordigheid van den Tabula-schrijver waarschijnlijk. Bovendien, het zou bij Oppermanns opvatting raadselachtig zijn, waarom Beka zijn eigen woorden (n.l. van het necrologium) over de gevangenschap en vrijlating van bisschop Koenraad niet mede in zijn kroniek overgenomen heeft.

De tweede plaats van de Tabula, door Hulshof aangehaald en door Oppermann besproken, luidt: *Eodem anno XXXVIII Theodericus comes Hollandie Ierosolimam profiscens ac anno sequenti revertens presenciam domni pape Innocencii 2ⁱ adiit, ubi sub annuali tributo 4 solidorum Frisingensium monete beato Petro tam Egmondense monasterium quam Reynsburgense obtulit* ²⁾. Oppermann verklaart, dat de tekst bij Beka woordelijke overeenstemming heeft behalve in de woorden „4 solidorum Frisingensium monete”, welke bij Beka luiden „4 solidorum sterlingorum”; echter juist deze woorden stempelen Beka's woorden tot den min-oorspronkelijken tekst, want het oorspronkelijke privilege spreekt van Friesche munt en de sterling heeft zich als Friesche munt eerst in de 13e eeuw ingeburgerd ³⁾. Merken wij hier slechts op, dat de tekst van Beka omtrent de genoemde muntsoort niet vaststaat ⁴⁾, en dat de Beka-tekst, die in Egmond bekend was, waarschijnlijk van 4 solid. Friesche munt gesproken heeft; de Breviculi Leonis, die Beka's tekst woordelijk volgen, hebben hier „quattuor solidorum Frisingiensis monetae” ⁵⁾. Maar ook, wanneer Beka inderdaad „sterlingorum” geschreven heeft, zou een correctie naar den tekst van het oorspronkelijke privilege, dat in de Egmondsche stukken in den treure herhaald is, aangenomen mogen worden, zooals deze dan ook voor de woorden in de Breviculi Leonis aanvaard moet worden ⁶⁾.

1) *Untersuchungen I*, blz. 194.

2) *Fontes* blz. 108.

3) *Untersuchungen I*, blz. 194.

4) Vgl. Beka (ed. Buchel.) blz. 51 noot h.

5) Joh. de Leydis (ed. Matthaeus) blz. 155.

6) Oppermann verklaart (*Fontes* blz. 52*), dat Beka in zijn kroniek „het uiteinde van Dirk I tot den tijd omstreeks 900” gesteld heeft, maar geen positieve datum geeft. Is het dan niet wonderlijk, dat het necrologium, dat volgens Oppermann ouder is, het jaar 900 positief weergeeft?

Tegenover deze niet gerechtvaardigde bezwaren wijzen wij op eenige berichten in de Tabula, waar in het algemeen overeenkomst bestaat met Beka's kroniek, maar waar in de verschillen tusschen de teksten Beka steeds den juisten en derhalve den meer oorspronkelijken tekst heeft. Dit is o.a. het geval in de overlijdensberichten van bisschop Balderik (Beka: VI idus Jan., Tabula: VI ydus Maii, Pijnacker Hordijk ¹⁾: VI kal. Jan.), van bisschop Burchard (Beka: XV Kal. Juni, Tabula: XV Kal. Julii, P. Hordijk: XVII Kal. Junii; de Tabula nam hier de fout van Beka over, maar versterkte deze door een tweede fout). Het meest sprekend is het overlijdensbericht van Otto II. Beka noemt in zijn bericht over dezen bisschop slechts één jaartal n.l. 1225, maar hij weet zeer goed, dat Otto eerst eenige jaren later gesneuveld is, n.l. dertien jaren, nadat zijn voorganger, wiens overlijden hij in 1215 stelt, gestorven was ²⁾. De schrijver der Tabula, slordig als altijd, las alleen het jaartal 1225 en plaatste het overlijden van den bisschop in dit jaar. Hier moet de Tabula-schrijver zijn mededeeling aan Beka's kroniek ontleend hebben.

Ook andere argumenten kunnen aangevoerd worden, welke bewijzen, dat de schrijver van de necrologische berichten in de Tabula niet Beka geweest kan zijn. Wij volstaan met een verwijzing naar de Tabula, waar gesproken wordt over „Machtildis postmodum Francorum regina” als dochter van Dirk V en Othelhildis. Beka spreekt in de kroniek eveneens over Machteld „quam post obitum patris duxit in uxorem Philippus rex Francie” ³⁾, maar Machteld was z.i. dochter van Floris I en Gertrudis; de Tabula-schrijver heeft wederom een onjuistheid van Beka (die de dochter van Floris I Machteld i.p.v. Berta noemde) door zijn onnauwkeurigheid verzwaaard.

De resultaten van het onderzoek wijzen in één richting, n.l. dat Beka in de kroniek den meer oorspronkelijken tekst heeft en dat de Tabula haar gegevens aan deze kroniek ontleend moet hebben. Het argument, dat in de Tabula een zelfde onverantwoordelijke combinator aan den dag komt als Beka zich in zijn kroniek be-

¹⁾ Wij halen hier gemakshalve Pijnacker Hordijk aan, die uit Utrechtsche en andere necrologia door nauwkeurige vergelijkingen in het algemeen tot vaststaande conclusies omtrent de sterfdata is gekomen (*Lijsten der Utrechtsche prelaten vóór 1300*. Ned. Archievenblad 1911/12).

²⁾ Beka (ed. Buchel.) blz. 70.

³⁾ Beka (ed. Buchel.) blz. 40.

toond heeft te zijn, heeft geen zelfstandige waarde. Het bekende verhaaltje van Margaretha van Henneberch, dat Oppermann typisch Beka'sch noemt, is toch niet, zooals men verwachten zou, door Beka uit het zgn. necrologium in de kroniek overgenomen; het is dan ook o.i. eerst in de 15de eeuw door den schrijver der Tabula met andere berichten uit de Loosduinsche omgeving overgenomen.

Het laatste argument, dat de uit de Tabula af te scheiden necrologische berichten beschouwd kunnen worden als een voorbereiding van Beka's kroniek, is evenmin te aanvaarden; alle door Beka behandelde bisschoppen vóór Odilbald ontbreken in de Tabula, de Utrechtsche geschiedenis wordt — behalve in de overlijdensberichten van de bisschoppen — nauwelijks besproken. Terwijl b.v. Beka's bericht omtrent de schenking van Oostergo en Westergo aan Holland (1126) opgenomen is ¹⁾, wordt het bericht van Beka over de teruggave der graafschappen aan de Utrechtsche kerk ten tijde van bisschop Herbert genegeerd ²⁾. Het is blijkbaar een Hollandsche schrijver, die een keus uit Beka's kroniek gedaan heeft. Het necrologium van Beka is o.i. een bedenkfel.

Wij hebben hier de bronnen voor de Tabula niet uitvoerig na te gaan. Vóór alles is Beka's kroniek gebruikt; wij kunnen zelfs zeggen, dat de kroniek bij de samenstelling voortdurend bij de hand is gehouden, niet alleen voor de berichten over de Utrechtsche bisschoppen, maar ook voor Hollandsche berichten. Wij wezen op de mededeelingen omtrent de graafschappen Ooster- en Westergo van 1126, op het exemptieprivilegie van 1140. Wij wijzen hier o.a. op het bericht van Willem (I)'s terugkeer uit het Heilige Land (1195) — door Oppermann ten onrechte in verband gebracht met het Chronicon Egmondanum ³⁾ — op de verklaring, dat Hildegardis dochter van den koning van Frankrijk was. Zelfs genealogische mededeelingen omtrent de Hollandsche gravenfamilie zijn wel uit deze kroniek overgenomen ⁴⁾, al zijn deze soms uit Egmondsche bronnen aangevuld.

¹⁾ *Fontes* blz. 108, vgl. Beka (ed. Buchel.) blz. 46.

²⁾ Beka (ed. Buchel.) blz. 51.

³⁾ Het bericht is in het Chronicon op 1197 gesteld en schrijft „benigne receptus est”, terwijl Beka het jaar 1195 heeft en schrijft „suscepit secundum debitam honorificentiam”; de Tabula heeft „anno CXCV honorifice susceptus est”.

⁴⁾ B.v. in de kinderen van Dirk VI en Sophia (*Fontes* blz. 109), waar in de Tabula de niet bij Beka vermelde kinderen toegevoegd zijn.

Behalve Beka's werk zijn eenige andere bronnen voor de Tabula gebruikt. Wij noemen o.a. het hiervóór besproken Kalendarium van de begunstigers, waaruit aantekeningen betreffende de Egmond's en enkele andere personen zijn overgenomen, verder het Chronicon Egmondanum en de Breviculi. Het is echter dikwijls moeilijk uit te maken, of deze bronnen zelfstandig dan wel via Beka zijn gebruikt.

Er blijven echter een aantal berichten, die niet aan de genoemde bronnen ontleend kunnen zijn. In de eerste plaats enkele aantekeningen, welke waarschijnlijk werk van den schrijver zelf zijn; het bericht b.v. over den moord van Godfried met den Bult in *Antwerpen*, genealogische beschouwingen (vooral over de Egmond's) en enkele andere mededeelingen zijn als vruchten van studie of lectuur van den schrijver te beschouwen; andere, als de berichten over de Loosduinsche omgeving of over de abdij en de buurtschap van de abdij zijn gegrond op de plaatselijke kennis van den schrijver. Deze berichten schijnen soms op zeer losse gegevens gebouwd te zijn geweest, o.a. de mededeelingen van de verplaatsing van het nonnenklooster van Dirk I naar Bennebroek, dat voor het eerst in de Tabula voorkomt en van de stichting van Delft door Godfried met den Bult.

In de tweede plaats eenige necrologische berichten, welke de Tabula-schrijver uit een Egmondsche bron, die tot nog toe niet door ons besproken is, geput moet hebben. Als berichten uit deze bron zijn b.v. de volgende aantekeningen, die wij als voorbeelden geven, te beschouwen:

A. D. nongentesimo LXXXVIII Theodericus 2 comes obiit pridie non. Maii.

A. D. MXXXIX tercius Theodericus Hollandie quartus comes obiit VI Kal. Junii.

A. D. MXCI Theodericus quintus Hollandie comes septimus obiit quinto Kalendas Decembris.....

...Geva prima comitissa uxor Theoderici obiit tercio ydus Januarii.....

...Gheertrudis infantula obiit 4 ydus Augusti.

...Hathewidis filia Florencii obiit ydibus Januarii; sepulta in Hairlem.

...Wonoboldus abbas Egmondensis primus obiit XVII Kal. Septembris.

A. D. MLVII Reynerus abbas Egmondensis 4 obiit quarto non. Septembris.

Het is op te merken, dat necrologische berichten in de Annales Egmondenses, de Breviculi Theoderici en de kroniek van Beka aan deze zelfde Egmondsche bron moeten ontleend zijn. De Annales kunnen namelijk voor de berichten van 993, 1039, 1043, 1048, 1091, 1105, 1121 geen gebruik gemaakt hebben van de Breviculi of Beka, welke jongere werken zijn; de Breviculi bevatten in de aantekeningen over Sicco en Thetburga mededeelingen, welke elders niet voorkomen; Beka heeft o.a. in de overlijdensberichten van de gravinnen Geva en Hildegardis aantekeningen, die niet uit de Annales of Breviculi kunnen zijn overgenomen. Zoowel Beka, die toch ook voor zijn kroniek Utrechtsche necrologia gebruikt heeft, als de Egmondsche annalist C en de klerk Dirk van Leiden zullen derhalve deze necrologische bron geraadpleegd hebben.

Ter vergelijking met de Tabula-notities laten wij hier eenige overlijdensberichten uit deze drie werken volgen:

Annales:

- 993 Arnulfus comes interficitur.
 1039 obiit Theodericus III comes filius Arnulfi comitis, Hierosolimita.
 1044 obiit Othilhildis comitissa.
 1091 obiit Theodericus V comes pie memorie.
 1151 obiit Theodericus duodennis filius Theoderici comitis et Sophie cognomento Peregrinus.
 1105 Steppo abbas obiit III non. Januari.
 1120 Alardus abbas Ekmundensis X Kal. Maii obiit.

Breviculi Theoderici:

- 988 secundo nonas Maji obiit Theodericus comes Hollandie secundus.
 1039 sexto calendas Junii obiit Theodericus comes Hollandiae quartus.....
 nonis Junii obiit Sifridus, qui et Sicco Praeses.....
 1091 decimo quinto Julii obiit Theodericus comes Hollandiae septimus.

Beka:

- Gheva comitissa III idus Jan. discessit.....
 Hildegondis, sua (Dirk II) conthoralis, III id. Aprilis obdormivit in Christo.

1039 VI calendas Januarii obiit magnanimus comes Theodericus, Jerosolomita.

Bij een raadpleging van deze notities blijkt tweeërlei n.l., dat onze bron alleen overlijdensberichten van leden van de grafelijke familie en van de abten van Egmond opgenomen heeft; dat deze bron een kalendarium en wel opgesteld naar de Romeinsche kalenderindeeling geweest moet zijn. Het feit, dat van den eersten graaf ¹⁾, van de drie eerste abten, van de eerste gravinnen en van vele vrouwelijke leden van de grafelijke familie uit lateren tijd alleen de sterfdata en niet de overlijdensjaren overgeleverd zijn, wijst op een Kalendarium ²⁾. Wij hebben hier blijkbaar het kalendarium van de graven en abten, waarvan wij het bestaan reeds moesten aannemen en waarvan ons de oorspronkelijke tekst niet overgeleverd is. Waarschijnlijk is het reeds in de elfde eeuw aangelegd en was het nog in de 15e eeuw in gebruik ³⁾.

De aantekeningen in dit Kalendarium moeten wel zeer sober zijn geweest: het bericht van overlijden („obiit”), de naam van de overledene, gewoonlijk het jaar van overlijden, de plaats van begraving. De laatste notitie alleen, wanneer de begraving niet in de abdij had plaats gevonden; zoo lezen wij bij Hathewidis „sepulta in Hairlem” (Tabula), bij Othilhildis, de weduwe van Dirk III „sepulta in Saxonia” (Chronicon Egmondanum) ⁴⁾. Waar enkele graven als Arnulf, Dirk IV en Floris I een gewelddadigen dood zijn gestorven, hebben waarschijnlijk de woorden „interfectus” of „occisus” — meestal met een enkele plaats-

¹⁾ De Breviculi, Beka en Tabula vermelden wel 900 als overlijdensjaar van Dirk I, maar dit jaar is zoo kennelijk onjuist — de annalist C kende dit jaar nog niet — dat wij het als bedenksel van veel lateren tijd mogen beschouwen.

²⁾ De genealogieën, die in de Tabula uit de notities zijn opgebouwd, schijnen ons voor de vrouwelijke familieleden niet betrouwbaar. Hathewidis filia Florencii (zie hiervóór) kan b.v. zeer goed de dochter van Floris I geweest zijn. Beka noemt haar ook niet onder de dochters van Floris III.

³⁾ Vgl. b.v. de invoegingen 1424 „nonis Januarii” (Joh. van Beieren), 1436 „VII ydus Octobris” (Jacoba van Beieren), 1457 „XIIII kal. Junii” (abt Willem van Matenes) (*Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV blz. 81, 82).

⁴⁾ Het bericht is vrijwel de eenige zelfstandige necrologische mededeeling van het Chronicon. De Annales hadden hier (1044) „obiit Othilhildis comitissa”; de Breviculi, Beka en de Tabula hebben het Chroniconbericht vervormd (resp. „in Saxonia, unde orta fierat, est tumulata”; „ad Saxoniam reversa est, quae VII calendas Julii moriens, ibidem honorifice tumulata est”, „rediens ad Saxoniam, obiit...”).

aanduiding — in de plaats van het woord „obiit” gestaan ¹⁾).

Zeer twijfelachtig is het, of bij de graven en de abten een rangnummer in de opvolging vermeld is geweest.

Het Kalendarium van de graven en abten behoort aldus tot de oudste bronnen van Egmond ²⁾. De erkenning van deze bron heeft deze beteekenis, dat wij tal van berichten, die uit een eenvoudige kalendernotitie verklaard kunnen worden, thans als ontleeningen aan dit Kalendarium kunnen beschouwen en daardoor behoorlijk verzekerd kunnen achten, dat wij daarentegen mededeelingen, die verder gaan dan een sobere kalendernotitie zou meebrengen, niet als ontleeningen aan deze necrologische bron zullen mogen beschouwen. Het bericht b.v. over den dood van Dirk IV bij Dordrecht tengevolge van een zekere onwaakzaamheid zullen wij, wat het eerste deel betreft, op een Kalendariumnotitie als: *idibus Januarii: Theodericus comes occisus est apud Thuredrech anno MXLVIII* kunnen terugbrengen ³⁾; de Annales zullen in de woorden „Theodericus comes... *apud Thuredrech occisus est*” en de Breviculi in de woorden „Theodericus comes Hollandiae quintus apud Dordracum *occisus anno D. 1048 idibus Januarii*” in het cursief gedrukte samen den oorspronkelijken tekst bewaard hebben. Het tweede deel, luidende in de Annales „minus caute se custodiens” en in Beka verder uitgewerkt ⁴⁾, kan niet uit een kalendernotitie overgenomen zijn, maar moet op rekening van den annalist C geschreven worden.

Evenzoo zullen wij in het bericht van de Annales d.a. 1061 onderscheiding moeten maken. De plaats luidt: „Florentius comes Holdlandensis cum de Bomlo reverteretur ad propria, contigit, ut fessus ex itinere sub umbra arboris saligne in loco qui, dictus est Hamerthe, dormiret meridie iam secure et ecce inimici ex improvisu supervenerunt et priusquam cum suis equos ascendere potuit et effugere, in eum irruerunt et eum cum multis suis occiderunt”.

¹⁾ Vgl. ook Tabula „Florentius occisus in Traiecto VII kalendas Novembris et in Reynsburch sepultus anno MCXXXII” (ten onrechte gelezen als MCXXXI) (*Fontes* blz. 108).

²⁾ Wij vestigen er nogmaals de aandacht op, dat het de overlijdensberichten der bisschoppen — welke toch in de Tabula uit Beka waren overgenomen — niet bevat heeft.

³⁾ Voor de dateering die in 1149 gesteld moet worden vgl. Oppermann (*Fontes* blz. 52*).

⁴⁾ De Tabula volgt hier in het woord *occubuit* Beka's tekst.

Het Kalendarium kan weinig anders geschreven hebben dan: *IV Kalend. Julii: Florentius comes... interfectus est apud Hamerthe anno MLXI*. De Breviculi, welke gewoonlijk het Kalendarium het nauwkeurigst gevolgd hebben, schrijven toch: Florentius... comes Hollandie... apud Hamert interfectus A.D. 1061 XIV calendas Junii ¹⁾. Het verdere bericht, nl. van den terugkeer uit Bommel en de middagrust, hetwelk in een kalendarium niet ter plaatse zou geweest zijn, kan men weder op rekening van den annalist schrijven. De woorden over den overval tijdens middagrust zijn waarschijnlijk een opsiering van het bericht geweest, de woorden over den terugkeer uit Bommel zijn wellicht uit een vreemde bron — de betiteling van Floris als comes *Holdlandensis* wijst hier wellicht ook op — overgenomen. Bij de bespreking van de Domannalen komen wij hier op terug.

Het derde bericht, nl. van 993 over Arnulfs dood heeft waarschijnlijk zijn basis in een korte kalendernotitie: *XIII kalendis Octobris: Arnulfus comes interfectus est anno DCCCCXCIII*. De Annalen hebben in 993 niet meer dan „Arnulfus comes interficetur”. Wanneer de andere werken — o.a. het Chronicon Egmondanum en Beka — meer gespecificeerde berichten over Arnulfs dood hebben, gaan deze op andere bronnen terug en wel in de eerste plaats op het Gravenregister (latere toevoeging). Dit schrijft „quodam tempore accidit bellum memorabile et lamentabile inter eundem Arnulfum et bestiales Fresones, in quo ipse cum multis suorum occubuit” ²⁾; het heeft daarvoor gebruik gemaakt van een ander bericht in de Annales, namelijk d.a. 1018 „Theoderico comite filio Arnulfi debellante Fresones in vindicta patris sui ab eis occisi” ³⁾, hetwelk uit Sigebert is overgenomen ⁴⁾. Het bericht is echter van karakter veranderd. Terwijl dit bij Sigebert de beteekenis moet gehad hebben, dat Arnulf in den strijd tegen de Friezen om den Maasmond omgekomen was ⁵⁾,

¹⁾ De Tabula en Beka hebben hier waarschijnlijk den juisten datum.

²⁾ *Fontes* blz. 128.

³⁾ *Ibid.* blz. 129.

⁴⁾ MG. SS VI 355 „(1018) in Fresonia Deoderico comite filio Arnulfi Gandavensis debellante Fresones in vindictam patris sui ab eis occisi, Godefridus dux ad eum debellandum ab imperatore mittitur”. Het bericht in Sigebert gaat terug op de *Gesta episcoporum Cameracensium* (M. G. SS VII 471).

⁵⁾ Sigebert heeft het bericht der *Gesta* eenigszins veranderd. In dit laatste werk is bericht, dat Dirk III wegens zeker wantrouwen tegen de Friezen naar de boschachtige

heeft de schrijver van het Gravenregister, die den voortdurenden strijd in de 12e eeuw tusschen de graven en de West-Friezen gedachtig was, den dood van Arnulf met den strijd tegen deze Friezen verbonden. De verdere ontwikkeling van het bericht in het *Chronicon Egmondanum*¹⁾, van hier in Stoke, die reeds spreekt van den strijd „op Winkelmeet”²⁾ en in Beka, die een volledige uitwerking van den slag bij Winkelmade geeft, hebben wij hier niet te volgen.

De voorbeelden, welke hier voor de jaren 993, 1049 (1048) en 1061 gegeven zijn, kunnen ter illustratie van de beteekenis van dit *Kalendarium* der graven en abten volstrekken.

VI. HET URBARIUM

Uit het S. Adalbert's boek (*Liber S. Adalberti*), dat o.a. de koningsoorkonden en het Gravenregister bevat heeft, heeft het *Cartularium* ook een reeks van aantekeningen overgenomen, welke door S. Muller Fz. als goederenlijst van de abdij³⁾, door

en moerassige streek aan den Maas- en Rijnmond was *geweken* en hier een versterking had gebouwd (huc.... Theodericus, Arnulfi Gandensis filius — qui participum monarchiae Frisonum tenebat — quia Frisones pro morte patris, quem interfecerant, suspectos habebat, secesserat). In de voorstellingen van de schrijvers dezer gebeurtenissen is echter omtrent den strijd in deze streek en de rol, die de Friezen hierin gehad hadden, eenige verwarring (vgl. o.a. Poelman: *De verovering van het Merwede-gebied door graaf Dirk III*. Bijdr. Vad. Gesch. 4e reeks VIII blz. 349 vlg.). Hoewel Dirk III de Friezen aan den Maasmond heet te bestrijden, blijkt hij met behulp van deze Friezen den aanval van het keizerlijke leger onder hertog Godfried afgeslagen te hebben (*Gesta*: „.... Theodericum cum paucis Frisonibus, quos secum habebat, adorti sunt”; *Sigebert* „multi a paucis Fresionibus perimuntur”). Er is echter niet de minste aanwijzing in de *Gesta* of bij de schrijvers, die over de gebeurtenissen 988–1018 berichten (vgl. Pijnacker Hordijk: *Alpertus Mettensis De diversitate temporis*. Werken Hist. Gen. blz. XXXVI), dat Arnulf moeilijkheden in het Noorden had en in de strijd met de Westfriezen gesneuveld is. Waar wij weten, dat Arnulf's belangen vooral in het Zuiden en in Vlaanderen lagen, is het waarschijnlijk, dat hij in het gebied van den Maasmond geopereerd heeft. Onder zijn schenkingen aan de abdij zijn ook goederen ten W. van den Rijn genoemd; onzeker is het echter, of de kerk van Vlaardingen onder deze schenkingen gevallen is (vgl. hiervóór blz. 23).

¹⁾ (ed. Kluit) blz. 38.

²⁾ (ed. Brill) I blz. 46 vs. 900 vlg. Coster: *De Kroniek van Johannes de Beka*, blz. 124–127 neemt aan, dat Stoke en de Anonymus ook voor de 11e en 12e eeuw gebruik gemaakt hebben van onbekende Egmondsche bronnen. Wij staan tegenover deze beschouwingen zeer sceptisch, maar achten de mogelijkheid niet uitgesloten, dat een annotator in het *Chronicon Egmondanum* of een ander stuk een marginale notitie heeft geplaatst („apud Winkelmed”) — op dezelfde wijze misschien bij gravin Gertrudis de woorden „filia ducis Hermannie” — welke notities aldus zonder behoorlijken grond in de overlevering zijn opgenomen.

³⁾ *De oudste goederenlijsten der abdij van Egmond* (Bijdr. en Med. Hist. Gen. XXXV, blz. 1 vlg.). Een oudere uitgave is gegeven door Bakhuizen van den Brink: *Hecmun-*

Oppermann als Urbarium zijn samengevat ²⁾. Wij nemen den laatsten naam, die het karakter der notities het meest benadert, over.

Muller ziet in de aantekeningen een goed sluitend geheel; de bezittingen van de abdij zijn hierin ten tijde van abt Ascelinus (1124—1129) opgesteld en wel in systematische volgorde (abts-goederen, cariteitsgoederen, goederen der Vlaardingsche kerk enz.); vervolgens zijn successievelijk de aanwinsten van de abdij onder de abten Walter, Wibold e.a. opgenomen. De latere notities vertoonen derhalve een chronologische orde.

Oppermann staat sceptisch tegenover Mullers beschouwingen. Is een goederenlijst aangelegd, zooals Muller aanneemt, dan moet deze ten tijde van abt Lubbert wel sterk omgewerkt zijn. Het Liber S. Adalberti behoort z.i. tot de overlevering, die op rekening van de annalisten D en F ($\pm$ 1215) gesteld moet worden ³⁾.

Wij kunnen niet alle bezwaren van Oppermann deelen. Wanneer hij opmerkt, dat een bedrag van 6 % uit den Alkmaarschen tol niet in een stuk van de eerste helft der 12e eeuw vermeld geweest kan zijn, daar dit bedrag in 1174 nog niet, maar in 1215 wel was vastgesteld, achten wij zijn bezwaar niet gegrond. Uit de stukken van 1162 (falsum 1083) ⁴⁾, 1175 en 1215 blijkt, dat de tol te Alkmaar aan den abt behoorde en dat deze door den abt in 1175 in pand was gegeven aan de cariteit, tot zijn schuld bij haar door jaarlijksche aflossingen afbetaald was ⁵⁾, terwijl de tol in 1215 in pacht was gegeven aan Willem van Egmond ⁶⁾; het blijkt niet, dat een vast bedrag van 6 % door den abt uit den tol getrokken werd, wel, dat de inkomsten in 1175 op meer dan 5 % jaarlijks, in 1215 (met de helft van den jaarfeesttol in Egmond) op ongeveer 6 % geschat werden. Tegen de notitie „in Alcmere . . . de tholoneo sex libras” onder een schatting van de abdijinkomsten

densia (Algemeen Rijksarchief I blz. 196 vlg.) en Pijnacker Hordijk (*Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXI blz. 161—185).

²⁾ *Fontes* blz. 42*.

³⁾ *Fontes* blz. 141*.

⁴⁾ Zie hiervóór blz. 44 vlg.

⁵⁾ *Fontes* blz. 238 „fratribus nostris theloneum de Alkmere hoc modo concessi, ut ipsi ad caritatem suam partem V librarum redditus de theloneo accipiant, reliqua . . . in manus meas . . . cedant, donec ego vel aliquis successorum meorum fratribus demus XXV libras, quas mihi . . . prestiterunt.”

⁶⁾ *ibid.* blz. 247 „super dimidia parte thelonei in dedicatione ecclesia et super tertia parte thelonei in Alcmare, quam idem Wilhelmus ad pactum duarum librarum Hollandensium annuatim tenet . . .”

van 1130/'50 ¹⁾ kan derhalve geen bezwaar gemaakt worden. Ook Oppermanns bezwaren tegen de telling van de graven in een 12e eeuwse notitie (in c.XI Dirk VI als comes nonus, in c.XII Floris III als comes decimus enz.) deelen wij niet, waar de F tekst, die naar wij zullen zien, nog in de 12e eeuw geschreven is, deze telling reeds heeft ²⁾.

Toch staan wij met Oppermann sceptisch tegenover Mullers beschouwingen. Er is een zekere ordening in de aantekeningen op te merken; in de latere notities (nl. c.XII — XVI) is althans een chronologische orde te constateeren. Of de eerste rangschikking reeds ten tijde van abt Ascelinus is gemaakt, is echter hoogst twijfelachtig. De eerste aantekening (c. III) is een schatting van abdijinkomsten, die o.i. eerst *na* Ascelinus kan zijn opgesteld ³⁾. De ca. IV en V, welke het falsum (1105–1120) en een ruilvereenkomst van abt Adalard met een notitie van $\pm$ 1130 bevatten, zouden, wanneer het stuk onder Ascelinus opgesteld was, reeds als invoegingen beschouwd moeten worden, evenals c.VI (tweede deel) en c. X, welke resp. schenkingen van particulieren en van graaf Dirk VI ten tijde van abt Walter vermelden.

Het is o.i. waarschijnlijker, dat het urbarium eerst ten tijde van abt Walter of een der volgende abten, misschien zelfs eerst ten tijde van abt Lubbert (1206–1220) tot stand gekomen is; in het laatste geval kan het falsum (1105–1120) onmiddellijk de plaats gekregen hebben, die het later in het Liber S. Adalberti gehad heeft ⁴⁾.

Voor de opstelling zijn notities gebruikt, welke niet gedateerd waren. Voor vele stukken, bv. c. III¹, IV^{1,2}, IX, XI^{1-4,6} is de tijd globaal te bepalen — nl. in den tijd van de abten Walter en Wibold —, voor andere bv. c. II^{2,3,4} (over het kerken- en

¹⁾ *Fontes* blz. 74.

²⁾ Vgl. *Fontes* blz. 178 (Annales 1168): „Florentius decimus comes Holtlandensis” (Oppermann plaatst deze tekst in 1214/15). Het betoog, dat het aanbeveling verdient „aangezien... gebleken is, dat de telling der graven in de miracula S. Adalberti niet vóór 1296 toegevoegd is, ook de telling der graven en abten in het liber S. Adalberti niet te aanvaarden als behoorend tot den tekst, die tijdens abt Lubbert I ontstaan is” (blz. 45*), is ons niet duidelijk.

³⁾ *Fontes* blz. 74. In het stuk wordt gesproken over „inimicus ecclesie nostre Eilgherus” in verband met het ongunstige ruilverdrag door deze en abt Ascelinus aangegaan (blz. 77). Wij zullen de notitie wel na Ascelinus moeten dateeren.

⁴⁾ Voor een latere opstelling pleit o.i. de wonderlijke Utrechtsche goederenlijst ten tijde van abt Walter (zie hiervóór blz. 5), die uit twee ongeveer gelijke notities samengesteld is, en moeilijk onmiddellijk in dezen vorm in het oorspronkelijke Liber S. Adalberti opgenomen kan zijn.

tiendenbezit) is de tijd niet goed vast te stellen. Wij zullen Oppermann toe te geven hebben, dat de plaatsing van deze laatste stukken tusschen de andere vrij willekeurig geweest kan zijn en dat de plaats, waar deze notities in het urbarium staan, omtrent den tijd, waarop zij opgesteld zijn, niet veel zegt.

Nemen wij aan, dat het stuk onder abt Walter, Wibold of Lambert ontstaan is, dan zullen wij de ca. I–XI (resp. XII) behoudens een enkel ingeschoven stuk (c. V) als het oorspronkelijke urbarium en derhalve uit den tijd vóór 1176 (resp. 1182) moeten beschouwen. Is het stuk echter eerst ten tijde van abt Lubbert opgesteld, dan zullen wij practisch eveneens de ca. I–XII tegenover de ca. XIII–XVI moeten stellen. De opsteller van het urbarium moet toch de bedoeling gehad hebben de notities in een chronologische orde te plaatsen; c. III¹, IV^{1,2}, VI¹ zullen z.i. waarschijnlijk notities bevat hebben over den tijd van Adalard, c. VI², IX, XI^{1-4,6}, over den tijd van Walter, c. XII over den tijd van Wibold, de c. XIII^{1,3}, c. XV, XVI¹ ¹⁾ notities resp. over den tijd van Franco en Lubbert. Wij mogen aannemen, dat hij gemeend heeft, dat de notities van de tusschenliggende hoofdstukken in den tijd thuis behoorden, waarin de aangrenzende hoofdstukken geplaatst waren. Nu kunnen wij aannemen, dat de opsteller zich vergist heeft in de tijdsbepaling van notities uit den tijd van Adalard, Walter, Wibold of Lambert; dat hij zich er in vergist zou hebben, of een stuk in den tijd van Lubbert of diens onmiddellijken voorganger Franco, dan wel in den tijd van de vroegere abten thuis behoorde, is niet aannemelijk. De inhoud der c. I–IV, VI–XII moet derhalve o.i. uit den tijd vóór abt Franco, althans vóór abt Lubbert zijn. Alleen wanneer de opsteller van het urbarium de uitdrukkelijke bedoeling gehad heeft de overlevering te vervalschen, zou aan een dergelijke misplaatsing gedacht mogen worden. Er bestaat o.i. geen reden deze bedoeling te veronderstellen.

VII. WIJDINGSBERICHTEN EN RELIQUIEËNLIJST. BIBLIOTHEEKCATALOGUS

A. Wijdingsberichten en reliquieënljst. In het Cartularium en het handschrift van Balduinus de Haga

¹⁾ De naam Theodericus de Alkmade (met bezit in Noordwijk), die in dit stuk en in XIII³ voorkomt, stelt dit stuk wel in het begin der 13e eeuw (Vgl. *Fontes* blz. 92/94).

zijn ons berichten overgeleverd omtrent wijdingen van kerken en altaren en omtrent reliquieën, welke bij deze altaren bewaard waren. De wijdingsberichten zijn een reeks van chronologisch geordende aantekeningen over den tijd 1113–1380 en kunnen in het laatst der 14e eeuw opgesteld zijn; zij moeten echter voor de oudere berichten op veel oudere aantekeningen teruggaan. De reliquieënljst is niet anders dan een inventaris van de reliquieën in de abdij, waarin verder (nl. in c. 13–16) eenige notities betreffende altaarwijdingen in 1143 en 1148 zijn opgenomen. Deze lijst vertoont aanvankelijk (nl. c. 1–12) geen sporen van chronologische ordening — de berichten over de reliquieën bij de wijdingen van 1136 zijn zelfs over c. 6 en c. 12 gesplitst —, zij laat daarentegen in latere hoofdstukken een zekere chronologische schikking zien. Op grond van het feit, dat in c. 20 over „frater noster Symon de Gandavo” en in het laatste hoofdstuk (c. 26) over „frater noster Henricus de Colonia” gesproken wordt, d.z. monniken, die beide uit een oorkonde van 1215 bekend zijn ¹⁾, neemt Oppermann aan, dat de reliquieënljst omstreeks 1215 opgesteld zal zijn. Wijdingsberichten tot 1250 en reliquieënljst zijn derhalve door hem — onder de aanduiding van de letters W en R — in de *Fontes* uitgegeven.

De berichten hebben zekere overeenkomst met berichten omtrent wijdingen (1113, 1136, 1143, 1148, 1173, 1199) en reliquieën (1136, 1199), welke in de *Annales* voorkomen. Zooals Oppermann betoogd heeft, kunnen de berichten van de *Annales* niet onmiddellijk aan W of R ontleend zijn, noch deze aan de *Annales*. Oppermann neemt aan, dat een stuk bestaan heeft, door hem W A. genoemd, waarin wijdingsnotities 1131–1199 en de reliquiënaantekeningen gestaan hebben; zoowel de annalist F — nl. voor de wijdingsberichten 1113–1173 — als de schrijvers van W en R zouden hieruit geput hebben. Over den aard van deze bron laat hij zich niet uit. Hij meent verder den annalist F als den redacteur van R te mogen beschouwen. Immers zoowel *Annales* 1136 als R c. 6 hebben de woorden „reliquie Winerade et Bertrade aliarumque virginum de XI milibus Coloniensibus”, een opvallende onjuistheid, daar Winerade en Bertrade niet tot de 11000 Keulsche maagden behoord hebben. Daar W (1136) iets andere bewoordingen heeft, is het derhalve waarschijnlijk, dat W A. de aangehaalde

¹⁾ *Fontes*, blz. 245. Symon de Gandavo is hier identiek geacht met Symon presbyter van het stuk van 1215.

woorden ook niet bevat heeft. Maar dan moet een zelfde schrijver de onjuiste notitie in Annales en in R geschreven hebben, en deze kan niet anders dan de annalist F geweest zijn. De conclusie zou van beteekenis zijn, omdat het daarmee zou komen vast te staan, dat de annalist F omstreeks 1215 gewerkt heeft, daar tegen de dateering van R omstreeks 1210/1220 geen bezwaar bestaat.

Wij hebben tegen Oppermanns betoog belangrijke bezwaren. Niet alleen, omdat W A. o.i. de woorden van R c. 6 en Annales 1136 bevat kan hebben en dat de woorden door den schrijver van W gecorrigeerd kunnen zijn, maar omdat o.i. de verhouding tusschen Annales, W en R anders geweest is dan Oppermann voorstelt. Wij gaan daarvoor de aantekeningen over de *wijdingen* en de *reliquiën* afzonderlijk na.

De Annales en W. gaan in de *wijdingsnotities* ongetwijfeld op een gemeenschappelijke bron terug. W geeft den tekst in het algemeen juistere weer dan de Annales, maar deze hebben in het bericht van 1148 een bijzonderheid — nl. de wijding over twee dagen — welke niet in W voorkomt. Ook R gaat in de twee wijdingsnotities, die het voor de jaren 1143 en 1148 bevat, terug op de bron van Annales en W, daar het in c. 13 en 15 groote overeenkomst vertoont met Annales en W, maar in c. 13 en 14 toch eenige mededeelingen doet, die in deze werken niet voorkomen ¹⁾. Het karakter van deze gemeenschappelijke bron is hier onmiddellijk vast te stellen. Het opmerkelijke in de wijdingsnotities is namelijk, dat deze steeds gedateerd zijn volgens de Romeinsche kalenderindeeling; aldus in Annales 1113 (IIII non. Novemb.), 1143 (non. October), aldus in W. (III non. November), 1143 (non. October), 1148 (VI kal. Martii), 1250 (VI id. December), 1342 (XI kal. Febr.), 1380 (XI kal. Martii), aldus ook in R 1143 (non. October), 1148 (kal. Martii). Deze wijze van dateering is vooral opvallend voor de berichten der 13e en 14e eeuw, toen in Egmond de heiligenkalender voor de dateering algemeen gebruikt werd. De verklaring van deze dateering moet hierin gezocht worden, dat de notities in een kalendarium aangeteekend zijn geweest en hieruit overgenomen zijn. Zooals b.v. in de kalender van het Martyrologium Usuardi op VIII id. Sept. ter zijde geschreven is: *dedicatio*

¹⁾ De berichten over de kerkwijding in 1143 in de Annales en c. 13 van R wijken vrij sterk van elkaar af, in zooverre R veel uitvoeriger is en mededeelingen doet, die in de Annales niet voorkomen.

altaris occidentalis ¹⁾), zoo zullen in het Kalendarium van de graven en abten de aantekeningen omtrent de Egmondsche altaarwijdingen zijn geplaatst. Deze bron is zoowel voor de annalisten, als voor den redacteur van R en den schrijver van W ter beschikking geweest. Het feit, dat de Annales in 1148 de dateering „in vigilia S. Mathie apostoli” — tegenover W „sexto kal. Martii” — hebben, is met deze conclusie niet in strijd, daar de hooge feestdagen, waaronder ook S. Mathias valt, in de kalendaria, die overigens den Romeinschen kalender volgen, tevens wel met den heiligennaam aangeduid zijn. Wij zullen moeten aannemen, dat de berichten van 1136, 1173 en 1199, welke noch in de Annales, noch in W met den datum vermeld zijn, wel in het Kalendarium, maar niet op den datum zelf genoteerd zijn geweest.

Wat de *aantekeningen omtrent de reliquieën* betreft, wij kunnen aannemen, dat R niet op dezelfde bron teruggaat als Annales en W voor hun reliquieënnotities. Annales en de oorspronkelijke tekst van W wijken voor deze notities volkomen van R af, zooals wij nader zullen zien. R verwaarloost in het eerste gedeelte elken chronologischen samenhang — het legt de aantekeningen omtrent 1136 in twee capita (c. 6 en 12) uiteen —, terwijl de bron van Annales en W nauwkeurige chronologische aanduidingen moet bevat hebben. Een zekere overeenkomst tusschen R en Annales (1136) en tusschen R en W zullen wij nader verklaren.

De notities omtrent reliquieën in Annales en W voor 1136 en 1199 gaan op eenzelfde bron terug. Annales 1136 heeft in de woorden „alterum (sc. altare) in honore S. Stephani martiris in quo continentur reliquie Frithherici martiris et pontificis, Dionisii, Pancratii et aliorum plurimorum sanctorum” ongeveer dezelfde bewoordingen als W n.l. „aliud — in honore sanctorum prothomartiris Stephani... in quo continentur reliquie sanctorum, digitus Fretherici episcopi et martiris, Dionisii, Palmacii, Pancratii et aliorum plurimorum sanctorum”; de verdere woorden van W „videlicet Jeronis, Laurencii et Vincentii martirum” zijn kennelijk toegevoegd en wel naar R, dat deze heiligennamen naast de genoemde in Annales en W geeft. Hetzelfde blijkt voor de berichten van 1199. De Annales hebben hier „reliquie sanctorum Gereonis sociorumque eius, Justini martiris septem fratrum, Alexandri martiris, Vincentii martiris, Gertrudis virginis”, welke woorden vrijwel overeenstemmen met W's

¹⁾ *Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XXXV, blz. 475 noot 2.

„reliquie Gereonis sociorumque eius septem fratrum videlicet, Justini, Vincentii et Alexandri martirum, Gertrudis virginis”; de verdere woorden in W „et de monte Calvarie et Nicolai episcopi et Jeronis martiris” zijn klaarblijkelijk weder naar R toegevoegd ¹⁾. Wij moeten wel aannemen, dat Annales en W deze reliquieënnotities ontleend hebben aan de bron, waaruit zij ook de wijdingsnotities van deze jaren overgenomen hebben nl. het Kalendarium der graven en abten. Deze notities van 1136 en 1199 zijn klaarblijkelijk uitvoeriger geweest dan de andere wijdingsberichten en daarom wellicht niet ter zijde van de data geschreven.

Wat de verhouding tusschen R en W betreft, wij merkten op, dat de notities van W van 1136 en 1199 naar R aangevuld zijn. Bij onderzoek van de notities W 1143 en 1148, blijkt verder, dat W de berichten van deze jaren uit R — grootendeels zelfs woordelijk — overgenomen heeft ¹⁾. In het Kalendarium hebben deze berichten klaarblijkelijk niet gestaan.

Omtrent de verhouding tusschen de Annales en R is op te merken, dat behalve in de aangehaalde notitie van 1136 elke overeenkomst ontbreekt. De Annales moeten deze notitie „reliquie quarundum aliarum SS XI^m virginum” wel uit het Kalendarium overgenomen hebben, en W, dat dit Kalendarium eveneens volgde, zal dezen tekst inderdaad bij de overneming der woorden iets gewijzigd moeten hebben. De overeenkomst tusschen Annales (1136) en R (c. 6) is echter niet zoo opvallend, als Oppermann meent. Wij moeten aannemen, dat in de abdij vele reliquieën van de 11000 maagden bewaard waren. Deze waren naamloos en blijkbaar in twee deelen gesplitst: een gedeelte, waaraan een cedel (breviculum) ²⁾ gehecht was „reliquie SS XI^m virginum”, een ander gedeelte met een cedel „reliquie quarundum aliarum SS XI^m virginum”; in R c. 21 en c. 6 vinden wij deze beschrijving terug: „magna pars reliquiarum XI milium virginum” en „aliarum quarundum de XI milibus virginum Coloniensium”. Wij mogen aannemen, dat deze beschrijving in het Kalendarium en — onafhankelijk hiervan — in R c. 6 is overgegaan en dat door deze woorden niet de meening is uitgesproken, dat Winerade en Bertrade tot de 11000 Keulsche maagden behoord hebben.

¹⁾ Vgl. W 1143 en 1148 met R c. 13 (hoofdaltaar), en c. 15 (H. Kruisaltaar). Ten aanzien van de reliquieën in het S. Jansaltaar (c. 16) is op te merken, dat W wel dezelfde reliquiën noemt als R, maar in een andere volgorde.

²⁾ Vgl. R c. 3 voor deze brevicula (*Fontes*, blz 99).

Vatten wij samen! Het is in de 12e en 13e eeuw gebruikelijk geweest de altaarwijdingen in het Kalendarium van de graven en abten aan te teekenen, en wel gewoonlijk bij de data, waarop deze wijdingen hadden plaats gehad; enkele wijdingsberichten — o.a. van de wijdingen van 1136 en 1199 — zijn vermoedelijk op een andere plaats — misschien vóór of achter in het stuk — geschreven. Notities betreffende reliquieën, bij de altaren bewaard, waren behalve in de berichten van 1136 en 1199 waarschijnlijk niet in het Kalendarium opgenomen.

Omstreeks 1151/1155 heeft de annalist C uit het Kalendarium het wijdingsbericht van 1113, in latere jaren hebben andere annalisten de wijdingsberichten van 1136, 1143, 1148, 1173 en 1199 overgenomen.

Omstreeks 1210/1220 is een inventaris van de reliquieën opge maakt (R); hierin is gebruik gemaakt van de beschrijvingscedels, welke aan de reliquieën gehecht waren. De inventaris is een vrij eentonige opsomming (c. 17 hec sunt reliquie; c. 8, 9 hec reliquie continentur; c. 10, 11, 12 hec in...; c. 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25 hec reliquie continentur... enz.); het is te vermoeden, dat ook c. 13, 14 (over de reliquiën van de altaren van de apostelen Petrus en Paulus en van de H. Benedictus) en c. 15, 16 (over de reliquieën van het H. Kruisaltaar en S. Jansaltaar) een soortgelijke inleiding hebben gehad. Later zijn klaarblijkelijk in deze capita de wijdingsberichten uit het Kalendarium over deze altaren ingevoegd en de inleidende tekst veranderd; alleen c. 16 heeft de woorden „hec reliquie continentur” kunnen behouden. Uit het Kalendarium is omtrent de reliquieën, zooals te verwachten was, niets overgenomen. Of de inventaris R vóór of na 1215 geschreven is, is volkomen onzeker en er is geen enkele reden om aan te nemen, dat de annalist F het stuk heeft samengesteld.

Na 1380 is een lijst van wijdingsberichten opgesteld, waarbij het Kalendarium tot 1380 gebruikt is; in deze lijst is verder een aanvulling gemaakt, welke gegrond was op notities van den reliquieëninventaris.

B. De boekerijcatalogus.

Het genoemde handschrift van Balduinus de Haga bevat ook een catalogus van de boekerij van de abdij. Deze catalogus, getiteld *Inditium aliquorum librorum monasterii Egmondensis*

secundum que ubique in pluribus antiquis libris inveniuntur beschrijft de boeken, die volgens de opschriften van de hoofdstukken deels door aartsbisschop Egbert van Trier geschonken waren, deels onder de abten Stefanus, Adalard, Ascelinus, Walter en Lubbert II verworven waren, terwijl hij besluit met een lijst van boeken, die door Jan Weent aan de boekerij toegevoegd waren ¹⁾.

Wanneer is deze catalogus samengesteld; in hoeverre zijn de opschriften van de verschillende hoofdstukken als juiste aanwijzingen voor den tijd, waarop de boeken zijn geschonken of geschreven, te beschouwen?

Kleyn heeft in zijn uitgave van den catalogus aangenomen ²⁾, dat het stuk door Balduinus de Haga zelf is samengesteld ³⁾, waarbij deze de authentieke lijsten van librarii uit den tijd van Egbert van Trier en de genoemde abten gebruikt heeft. Het stuk heeft eenige tekstverminderingen, maar de mededeelingen zijn overigens door hem als betrouwbaar en juist beschouwd. Oppermann hecht aan den catalogus minder waarde. Het stuk kan z.i. grootendeels reeds in het begin der 13e eeuw opgesteld zijn; de *opschriften* zijn echter blijkens de aanduiding van de abten als 5e, 6e, 7e en 8e abt niet vóór het begin der 13e eeuw opgesteld en hebben als bronnen voor de 11e en 12e eeuw geen waarde; een groot deel van de boekerij is wellicht eerst tegen het einde der 12e eeuw uit Utrecht en uit de Zuidelijke Nederlanden gekomen.

Wij vermoeden met Oppermann, dat de catalogus niet vóór het begin der 13e eeuw opgesteld is; een zekere uniformiteit in de opschriften, die in verschillende afzonderlijke notities niet bestaan zal hebben, kan hierop wijzen. Deze opschriften behoeven daarom niet waardeloos te zijn; de schrijver kan authentieke notities gebruikt hebben en behoeft deze niet wezenlijk veranderd te hebben; de nauwkeurige onderscheidingen van de boeken, welke in Stephanus' tijd van den abt zelf, welke van magister Baldewinus afkomstig waren; van de boeken, welke in Adalards tijd van den abt en welke van den koster Richerus waren, of van de boeken,

¹⁾ In het opschrift wordt Jan Weent frater genoemd („libros quos frater Joannes Weent adauxit armario Egmondensi”), maar in de lijst zelf worden boeken vermeld, door hem als abt (1380–1403) gekocht.

²⁾ H. G. Kleyn: *De catalogus der boeken van de Abdij te Egmond* (Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis II blz. 127–170).

³⁾ Kleyn blz. 132, 133.

welke in Walters tijd van de „scolares” waren en welke van Symon presbiter, magister Joseph of Deddo, presbiter de Rijswijk waren, moeten op oude gegevens berust hebben.

Wij willen daarmede geenszins ontkennen, dat in den eigenlijken catalogus en in de opschriften tekstverminderingen bestaan. Kleyn heeft hiervoor op verschillende onjuiste titels gewezen. Wij meenen zelfs, dat de schenkingen van „Nicolaus presbiter de Saynden”, en van „Symon presbiter cum nepote suo Augustino” ¹⁾ tengevolge van de onjuiste invoeging van het woord „secundo” achter Lubbert — een wijsheid uit de 14e of 15e eeuw? — ten onrechte aanwinsten in den tijd van abt Lubbert II genoemd zijn. De naam Symon presbiter, die in oorkonden van Lubbert (I) van Rijswijk voorkomt ²⁾, wijst o.i. naar het *begin* van de 13e eeuw; de notitie bij diens schenking van „duos libros matutinales”, dat deze moesten dienen om een verlies ten gevolge van een uitleening aan gravin Ada en van een slordigheid van gravin Aleydis (gest. 1217) te herstellen, zou voor een aanwinst onder Lubbert (II) wel zeer laat geweest zijn. Oppermann plaatst de notitie wel in Lubbert(II)’s tijd, omdat Nicolaus de Saynden — de andere schenker — een geestelijke in de huishouding van gravin Mathilde van Brabant geweest zal zijn en dat deze door Mathilde met de parochiekerk te ’s-Gravenzande — bij haar dood (1234) gesticht — begiftigd geweest kan zijn, maar dit alles is gebouwd op de veronderstelling, dat Saynden identiek is met Zande (Sande), wat niet waarschijnlijk is. Naar ons weten is Saenden (Sanen) en het geslacht van Zaenden (Saenden) in de omgeving van Haarlem gezocht ⁴⁾.

¹⁾ Kleyn blz. 165.

²⁾ *Fontes* blz. 245, 249.

³⁾ Kleyn blz. 167; „duos libros matutinales abbatis Alardi, quos Franco abbas Ade comitis prestavit et postea Aleydis comitissa in usus suos retinuit sine permissione conventus”.

⁴⁾ Oppermann wijst verder op twee schenkingen van werken van zekeren Nummarus (vermoedelijk een verminkte naam), de eene ten tijde van abt Ascelinus (sub abbate Ascelino . . . Nummarus capellanus comitis dedit . . .), de andere ten tijde van abt Lubbert (epistole cuiusdam Nummari subpresbiteri . . .). De notitie „kapellaan van de gravin” zal juist zijn, schrijft Oppermann, maar een kapellaan van de gravin is eerst sedert 1196 bekend, een kapellaan van den graaf sedert 1156. De notitie zal dus verkeerd geplaatst zijn en in de 13e eeuw thuis behooren. Wij merken op, dat reeds Ascelinus vermoedelijk kapellaan van graaf Floris en gravin Petronella geweest is (*Fontes* blz. 77 „quidam assumptus ex servicio comitum”); zijn opvolger (de genoemde Nummarus?) kan dus ten tijde van Ascelinus en gedurende het bewind van Petronella „capellanus comitis” genoemd zijn en de genoemde geschriften gemaakt hebben.

Een andere verminking zien wij in de woorden „item libellum unum scribi fecit sub Waltero abbate”, voorkomende in de lijst der boeken, die de monnik Frederik had laten schrijven. Een dergelijke beschrijving, waarbij noch de aard van het werk (b.v. missale, graduale), noch de titel of inhoud summier is aangeduid, komt onder de verdere (330) nummers niet voor. Wij vermoeden, dat de boeken, welke deze monnik heeft laten schrijven, onderscheiden waren in de boeken ten tijde van Ascelinus en die ten tijde van Walter geschreven. Deze onderscheiding kan aangeduid zijn door een notitie in margine b.v. „istos lib(r)ille...) scribi fecit sub Waltero abbate” of iets dergelijks en de afschrijver kan deze woorden verminkt in den tekst overgebracht hebben. Wij weten, dat de monnik Frederik nog langen tijd geleefd heeft, onder Walter een schenking gedaan heeft ¹⁾, in de kerkwijding van 1143 een rol gespeeld heeft ²⁾, in de oorkonde van 1162 als oudste monnik onder de getuigen opgetreden is ³⁾. Het is daarom niet waarschijnlijk te achten, dat deze schrijver, die vele boeken had laten schrijven ten tijde van Ascelinus, tijdens het bewind van abt Walter slechts één boek zou hebben laten vervaardigen.

De bezwaren, welke Oppermann verder tegen den catalogus heeft gemaakt, betreffen bibliographische kwesties; zoo de vragen, of de „historia vetus novumque testamentum continens” ⁴⁾ (geschenk van Egbert) de Historia scolastica van Petrus Comestor geweest moet zijn; of de Boethius ⁵⁾ wel een schenking van aartsbisschop Egbert geweest kan zijn; of S. Bernardus’ „De libero arbitrio” omstreeks 1129 in Egmond niet bekend geweest kan zijn ⁶⁾. Kleyn laat in deze punten telkens mogelijkheden open en vreest voor leemten in onze kennis, Oppermann ziet telkens anachronismen. Bij de „Gesta Francorum (id est chronica cum Vita Karoli)” ⁷⁾, verworven onder abt Stephanus, denkt Oppermann met S. Muller Fzn. aan den Utrechtschen codex, waarover wij in

¹⁾ *Fontes* (Urbarium) blz. 81. Oppermann verdenkt deze notitie eenigszins (*Untersuchungen* blz. 69); zij zou ingeschoven kunnen zijn om den naam van den monnik Frederik in de oudere overlevering vastgelegd te hebben.

²⁾ *ibid.* blz. 152.

³⁾ *ibid.* blz. 237.

⁴⁾ Kleyn blz. 141.

⁵⁾ *Ibid.*

⁶⁾ *Untersuchungen* blz. 66 vlg.

⁷⁾ Kleyn blz. 145; vgl. ook noten 3, 4 al daar.

hoofdstuk IX zullen spreken — wat het opschrift verdacht zou maken, daar deze codex eerst omstreeks de 2e helft der 12e eeuw in Egmond gekomen kan zijn — wijst Kleyn daarentegen op andere werken, die door deze notitie bedoeld kunnen zijn. In deze vragen zullen wij het resultaat van nieuw bibliografisch onderzoek af te wachten hebben.

Ook de Vita S. Adalberti et S. Yeronis welke de monnik Frederik (in uno volumine) had laten schrijven ¹⁾, is door Oppermann verworpen; de invoeging van dit boek is zelfs een bewuste vervalsching en houdt verband met deze heiligenlevens zelf; men wilde namelijk door deze notitie den schijn van hoogen ouderdom versterken, welke de Miracula van S. Adalbert reeds op bedrieglijke wijze hadden trachten te wekken ²⁾. Wij hebben de Vita S. Adalberti als werk uit de 10e eeuw erkend, de Vita secunda als werk van omstreeks 1140/'45. Er is voor ons geen reden het wantrouwen van Oppermann te deelen en wij beschouwen ook deze notitie in den catalogus als geloofwaardig, ten minste wanneer dit werk, zooals wij aannamen, onder abt Walter tot stand is gekomen.

VIII. DE VITA S. IERONIS

De Vita en Translatio S. Jeronis neemt in de Egmondsche overlevering een afzonderlijke plaats in, in zooverre bijna geen sporen van dit werk in de andere bronnen voorkomen.

De Vita bericht over een aanzienlijken jongeling Ieron, die naar Friesland (Fresia) gekomen is (c. 6.) en aldaar bij het belijden van zijn geloof den marteldood is gestorven; zij bevat geen enkele mededeeling omtrent het land van herkomst, noch omtrent de verblijfplaats in Friesland, noch omtrent den tijd, waarin de martelaar geleefd zou hebben. De Translatio deelt mede, dat Ieron in den tijd „quo totius Gallie principatus monarchiam Deo constituite obtinuit Otto” aan een geloovige leek met name Nothbodo verschenen is en dat hij deze opgewekt heeft „in vicum Northico nominatum” te trekken, aldaar zijn lichaam op te graven en dit naar Egmond over te brengen. Met medewerking van Theodericus, „qui locupletis possessionis patrum heres ac etiam eorum comitive dignitatis successor tunc temporis

¹⁾ Kleyn blz. 157.

²⁾ *Untersuchungen* blz. 68.

pollebat", heeft daarop de translatie plaats gehad. De schrijver heeft derhalve de overbrenging vermoedelijk in den tijd van Otto I en graaf Dirk II willen plaatsen.

Wanneer is de Vita geschreven? De toespelingen in het werk op de Vita S. Adalberti (b.v. in c. 10) stellen het werk in elk geval na het tot stand komen van de Vita S. Adalberti I. Overigens zijn wij voornamelijk op een bericht in de Annales aangewezen. In de glosse a. 988 lezen wij namelijk „iste Th. (= Dirk II) reliquias sancti Ieronis martyris ipso revelante de Northga, ubi posite fuerant, transtulit et Adalberto, ut ipse monuit, coniunxit" ¹⁾. Deze woorden wijzen er niet alleen op, dat ten tijde van de samenstelling der Annalen — ca. 1151/1155, naar wij nader zullen betoogen — de relikwieën in Egmond vereerd werden, maar ook, dat de Vita destijds geschreven was; de woorden hebben duidelijk betrekking op c. 10-12 van de Translatio. Uit de notitie in den boekerijcatalogus, waarin gesproken wordt over de Vita S. Adalberti et S. Ieronis, welke de monnik Frederik in één deel had laten schrijven, blijkt nader, dat de Vita in den tijd van abt Walter geschreven was. Met deze geringe aanwijzingen moeten wij het doen.

Oppermann heeft tegen deze dateering bezwaar gemaakt. De glosse van den annalist C is z.i. eerst omstreeks 1173 geschreven, de notitie in den catalogus is waardeloos, zelfs de vereering van S. Ieron omstreeks 1140 staat z.i. niet vast. Het bericht in de glosse is voor hem wel een aanwijzing, dat ten tijde van C een Vita S. Ieronis, maar niet dat *onze* Vita geschreven was. Zijn meening is, dat de annalist C een Vita S. Ieronis geschreven heeft, dat dit werk echter omstreeks 1215 door den annalist F grondig omgewerkt is. Dit stuk van F is ons bewaard gebleven. ²⁾

Wij hebben hiervoor de notitie van den catalogus en de wijdings-notities van 1136 (die o.i. op vrijwel gelijktijdig geschreven aantekeningen in een Kalendarium teruggingen) besproken en

¹⁾ *Fontes* blz. 128.

²⁾ Oppermann is vooral uitvoerig op dit punt in zijn „*Opmerkingen over Hollandsche staadtrechten der XIIIe eeuw*”. Aanhangel: *Over de wording der S. Jeroenlegende*. Wij behoeven op deze beschouwingen niet terug te komen, omdat zij samenhangen met zijn beschouwingen over het werk van de annalisten C en F, de relikwieënlijst, de boekerij-catalogus en met zijn meening omtrent de verhouding van de Echternachsche kerken tot de abdij.

De vraag, of de naam Ieron een verwisseling is met dien van de vroeg-Christelijken martelaar Orion, ligt buiten het gebied van ons onderzoek.

zullen op de dateering van de glosse in 1151/1155 in het volgend hoofdstuk terugkomen. De argumenten, welke Oppermann bijbrengt voor de bewerking van een Vita door C zijn uitermate zwak: de woorden „episcopum (episcopo), ad cuius diocesim . . . pertinebat (pertinet)” komen in de door C bewerkte Vita S. Adalberti en in de Vita S. Ieronis voor; de Vita S. Martini, de dialogi van paus Gregorius en de Vita Willibrordi van Alcuin zijn zoowel voor de eene als voor de andere vita gebruikt ¹⁾. Deze argumenten zijn voor ons niets zeggend, te meer, daar elk bewijs ontbreekt, dat de annalist C de hand gehad heeft in de Vita S. Adalberti en dat hij kennis heeft gehad van de Vita Willibrordi. Het auteurschap van den annalist F is al even onvoldoende gedocumenteerd; de overeenkomst in de woorden „cotidie blanditiis, cotidie minis” van de Annales (F tekst) en „partim minis, partim blanditiis” van de Vita (c 3), verder de overeenkomst in de woorden „etate senem, statura procerum, vultu decorum” (Vita c. 10) en „etate iuvenem, vultu decorum” en (elders) „statura procerus” (F tekst) — woorden die gedeeltelijk in de Macchabaeen voorkomen ²⁾ — zeggen niet genoeg ³⁾. De Vita S. Ieronis kenmerkt zich door een stijl en woordenkeus, die volkomen afwijken van die in de Annales (F tekst) en de Vita S. Adalberti secunda, die volgens Oppermann ook van den annalist F afkomstig is. Met Haenchen meenen wij, „es ist als völlig ausgeschlossen an zu sehen, das F die Vita und die Translatio Jeronis verfasst hat, da sie in Satzbau und Ausdruckweise vom dem F tekst der Annalen gänzlich abweicht” ⁴⁾. Er is derhalve geen reden de conclusies van Oppermann over te nemen. Op grond van de glosse en de andere besproken notities zullen wij moeten aannemen, dat de Vita omstreeks 1151/1155 geschreven was en dat S. Ieron omstreeks 1136 in de abdij vereerd werd.

IX. DE ANNALES EGMUNDENSES

De vraag aangaande het ontstaan en de samenstelling van de Annales Egmundenses is, sedert Pertz het oorspronkelijke hand-

¹⁾ *Fontes*, blz. 31.

²⁾ *ibid.* De mogelijkheid bestaat verder, dat de annalist F de Vita S. Ieronis gelezen heeft en zinswendingen heeft overgenomen.

³⁾ Wij wijzen er nog op, dat in de Vita S. Ieronis Noordwijk in „Fresia” ligt. De annalist F onderscheidt Friesland en Holland zeer duidelijk en trekt de scheidingslijn bij Egmond (*Fontes* blz. 178).

⁴⁾ *Histor. Ztschr.* Bd. 151 S. 352.

schrift in Londen teruggevonden heeft, herhaaldelijk besproken, het laatst door Haenchen en Oppermann ¹⁾. In de volgende besprekingen zullen wij alleen de onderzoekingen van Oppermann, met wiens resultaten Haenchen zich in 1935 in hoofdzaak eens verklaard heeft ²⁾, betrekken.

Het handschrift van de Annales in het British Museum maakt deel uit van een codex, waarin o.a. opgenomen zijn ³⁾:

- a. Vita Karoli Magni van Einhard (geschreven door een hand uit de 10e eeuw);
- b. het Cartularium van bisschop Radbod (afgeschreven door een hand van omstreeks 1100, door Oppermann als hand A onderscheiden);
- c. de kroniek van Regino van Prüm (geschreven door de zelfde hand als b);
- d. de Annales Xantenses (790–874) (geschreven door een hand uit de 11e eeuw, door Oppermann als hand B onderscheiden);
- e. de aantekening van bisschop Radbod over gebeurtenissen in het jaar 900, benevens een epitaphium en andere gedichten van dezen bisschop (alles geschreven door een hand uit de 12e eeuw, door Oppermann als hand C onderscheiden).

De Annales zelf zijn in hoofdzaak van drie handen, n.l. het eerste deel (640–789, 815–835, 876–1111) van de genoemde hand C; het tweede deel (1111–1173) van een hand, door Oppermann F genoemd; het laatste deel (1176–1205) van een hand, door Oppermann D genoemd.

Het handschrift van C breekt plotseling midden in een zin af, terwijl de tekst onmiddellijk door hand F vervolgd wordt. Wij zullen hieruit mogen aannemen, dat de C tekst aanvankelijk verder geloopt heeft en — althans gedeeltelijk — door den F tekst vervangen is.

Het is door Oppermann aangetoond, dat het Cartularium van Radbod, de kroniek van Regino en de Annales Xantenses omstreeks 1125/1130 voor de samenstelling van een Utrechtsch

¹⁾ Vgl. *Fontes* blz. 5* vlg.

²⁾ *Hist. Ztschr.* Band 151 blz. 351 vlg.

³⁾ *Fontes* blz. 55* vlg.

annalenwerk — waarschijnlijk domannalen — gebruikt zijn ¹⁾. De codex, die voor een groot deel door deze handschriften gevormd is, zal derhalve in Utrecht tot stand zijn gekomen. In de twaalfde eeuw is de codex naar Egmond overgebracht, waar hij de verdere middeleeuwen bewaard is gebleven.

A. Annales 640-1111 (1151/1155).

Het eerste deel der Annalen is, zooals Oppermann aanneemt, samengesteld door een annalist, die identiek geweest moet zijn met den schrijver (scriptor) C. De overeenkomst, welke bestaat tusschen de bewoordingen van de glosse 988: „Theodericus. . comes sicut *paterni regni et hereditatis successor*” ²⁾, welke van den schrijver C afkomstig zijn, en de bewoordingen van Annales 936: „qui successit in *hereditate et regno*” en 1076 „non diutius est passus *paterno regno et hereditate privari*” ³⁾, welke de eigen woorden van den annalist zijn, is voldoende aanwijzing om deze identiteit aan te nemen. Ten aanzien van de taal, spelling en de werkwijze van den annalist is hier alleen op te merken, dat deze opvallend dikwijls het woord „*proprium*” gebruikt (1061, 1075, 1076, 1099), de spelling „*Ekmunda*” en „*Holdlandia*” volgt en dat zijn tekst bestaat uit excerpten uit zijn bronnen, welke gewoonlijk zonder nadere verbinding achter elkander geplaatst zijn. Slechts in enkele berichten — b.v. 1171, 1175, 1176 — zijn verschillende excerpten tot een nieuwen tekst verwerkt.

Het handschrift is zeer regelmatig en duidelijk, telkens 32 regels op één bladzijde, en sluit in 875 midden in een regel onmiddellijk bij de Annales Xantenses aan ⁴⁾.

Wij zullen ons in ons onderzoek beperken tot de vraag, wanneer het werk van den annalist C tot stand is gekomen en wat omtrent den annalist op te merken is. Het is hiervoor van bijzonder belang vooraf vast te stellen, welke bronnen uit de twaalfde eeuw door den annalist gebruikt zijn.

¹⁾ *Untersuchungen* blz. 180 vlg.

²⁾ *Fontes* blz. 127.

³⁾ *Fontes* blz. 125, 133; vlg. ook annales 1071: *ipse in regnum paternum honorifice recipitur*.

⁴⁾ Vgl. *Untersuchungen* facsimile.

1. *Bronnen.*

Oppermann heeft in zijn onderzoek van de bronnen der Annales van Cals bronnen van het laatst der 11e eeuw en de eerste helft der 12e eeuw gewezen op een Utrechtsch annalenwerk, de Annales Blandinienses, een Sigebërthandschrift en necrologische gegevens, welke in Egmond en in Utrecht bewaard zijn geweest ¹⁾; de vraag, of wijdingsberichten door C verwerkt zijn, is door hem ontkennend beantwoord.

Wij hebben hiervoor de necrologische gegevens van Egmond en de wijdingsberichten van 1113 (welke o.i. wel door C gebruikt zijn) behandeld. In het volgende onderzoek zullen wij voornamelijk het Utrechtsche annalenwerk en het Sigebërthandschrift bespreken, waarbij wij tevens de Utrechtsche necrologische gegevens (1076) en de Annales Blandinienses ter sprake zullen brengen.

a. De Utrechtsche annalen.

De Utrechtsche berichten, welke voornamelijk de bisschoppen betreffen, zijn door Oppermann ontleend geacht aan een Utrechtsch annalenwerk, dat nauw verband gehouden moet hebben met de annalen van S. Marie, die ons in de bibliotheek van Meerman overgeleverd zijn. Oppermann construeert dit annalenwerk, dat door hem als Annales S. Marie maiores wordt aangeduid ²⁾. Het ontstaan van dit werk denkt hij zich aldus: omstreeks 1130 heeft een domdeken Otto met gebruikmaking van de kroniek van Regino, de Annales Xantenses, het Cartularium van Radbod en eenige andere bronnen, welke alle in het domarchief berust hebben, annalen samengesteld, welke als domannalen betiteld kunnen worden ³⁾. De domdeken, in 1130 overleden, heeft ten behoeve van een stichting, voor zijn memorie in het kapittel van S. Marie gemaakt, het handschrift van de domannalen benevens den codex, waarvan hij gebruik gemaakt had, vermaakt. Bovendien heeft hij het kapittel in de gelegenheid gesteld het Martyrologium Usuardi over te laten schrijven. In den

- M10B17

¹⁾ Voor de oudere bronnen vergelijke men de lijst van werken, welke Oppermann gedeeltelijk op het voetspoor van zijn voorgangers heeft samengesteld (*Fontes* blz. 60* vlg.). Wij hebben hiervoor er op gewezen, dat o.i. de *Vita S. Adalberti secunda* hierbij gevoegd behoort te worden, terwijl er geen reden is de *Vita Willibrordi* als bron van C aan te nemen.

²⁾ *Untersuchungen* blz. 17 vlg.; *Fontes* blz. 75* vlg.

³⁾ *Untersuchungen* blz. 185, 186. Aldus ook reeds Weiland MG.SS XV blz. 299.

codex, waarin deze transcriptie geschiedde, zijn door den copist van het martyrologium ook de domannalen gecopieerd, zij het, zooals wij nader zullen zien, niet letterlijk. Een aanteekening in het martyrologium, luidende: „anno 1130 obiit Otto decanus tertius ecclesie et sacerdos, pro cuius memoria scriptus est et oblatus liber iste”, herinnert ons aan Otto's schenking. In het kapittel van S. Marie zijn de annalen in het nieuwe handschrift voortgezet, tot 1138 door de hand, die deze overgeschreven had, na 1138 door andere handen. Omstreeks 1170/73 is echter een nieuw, uitgebreider annalenwerk in het kapittel opgesteld, — de zoogenaamde *Annales S. Marie maiores* —, waarbij de annalen van S. Marie begrijpelijkerwijs in de eerste plaats zijn gebruikt. De betrekkingen, welke in deze jaren tusschen het kapittel van S. Marie en de abdij van Egmond bestaan hebben en welke door Boudewijn van Holland, proost van S. Marie, met zekere politieke bedoelingen bevorderd zijn ¹⁾, hebben het mogelijk gemaakt, dat de *Annales S. Marie maiores* omstreeks 1173 aan de abdij beschikbaar zijn gesteld voor de samenstelling van het nieuwe annalenwerk, n.l. het eerste gedeelte van de *Annales Egmundenses* (tot 1173). Bij deze gelegenheid zal tevens de bekende codex naar Egmond gezonden zijn, waar deze sindsdien is blijven liggen. Domannalen en *Annales S. Marie maiores* zijn daarentegen verloren gegaan.

Oppermann heeft o.i. in zijn onderzoek aangetoond, dat omstreeks 1125/'30 domannalen zijn samengesteld, welke hun gegevens voornl. aan de *Annales Xantenses* en andere werken in den codex hebben ontleend, als ook, dat de ons overgeleverde annalen van S. Marie tot omstreeks 1130 op deze domannalen gebaseerd moeten zijn en dat een vrij nauwe overeenkomst tusschen de *Annales Egmundenses* en de *Annales S. Marie tot dit jaar* aangenomen kan worden. Hij heeft echter, naar wij meenen, niet waarschijnlijk gemaakt, dat de deken Otto, die in het Martyrologium Usuardi genoemd is, de domannalist is geweest, noch, dat de domannalen en de codex in 1131/'32 naar het kapittel van S. Marie zijn verhuisd, noch, dat er eenige verwantschap bestaat tusschen de *Annales Egmundenses* en *Annales S. Marie na 1130* en dat

¹⁾ *Fontes* blz. 137*.

een annalenwerk S. Marie maiores behoort aangenomen te worden.

Wat de samenstelling van de domannalen betreft, het vermoeden, dat de aangehaalde notitie over de schenking van het martyrologium op een geestelijke van het domkapittel zou wijzen en dat deze vermoedelijk de domannalist is geweest, steunt op niets. De aantekeningen in het martyrologium betreffen bisschop Koenraad, keizer Hendrik IV en bisschop Burchard, die zich als stichter en begunstigers van het kapittel van S. Marie onderscheiden hebben; het is begrijpelijk, dat hun sterfdagen door het kapittel herdacht werden ¹⁾. Wanneer verder twee aantekeningen aangetroffen worden, waarin het overlijden van den genoemden Otto „decanus tertius ecclesie et sacerdos” en van „Herimannus primus decanus noster” vermeld worden ²⁾, is het waarschijnlijk te achten, dat ook deze beide in betrekking gestaan hebben tot het Mariakapittel en hun memorie in dit kapittel onderhouden behoorde te worden. In de lijsten van Utrechtsche prelaten, welke door Pijnacker Hordijk zijn opgesteld, komen inderdaad Herimannus en Otto als eerste en derde deken van het Mariakapittel (resp. 1108, 1118–1130) voor ³⁾. Waar in de jaren 1116–1141 Ludbertus als domdeken voorkomt ⁴⁾ en het dus uitgesloten is, dat de functies van deken van S. Marie en van den Dom gelijktijdig door den deken Otto zijn waargenomen, is er mitsdien geen reden om aan te nemen, dat Otto aan het domkapittel verbonden is geweest en dat de domannalen door hem samengesteld zijn.

Ook de schenking van de domannalen en den codex aan het Mariakapittel in 1130 wordt hiermede zeer onwaarschijnlijk. De deken van het Mariakapittel heeft over beide werken niet te

¹⁾ Vgl. annalen van S. Marie (ed. S. Muller Fz.) in *Bijdr. en Med. Hist. Gen.* XI blz. 465 vlg.

XVIII kal. Maii: anno Dom. incarn. 1099 obiit Cuonradus episcopus memoria dignus, qui fecit ecclesiam nostram et constituit fratrum prebendam.

VII id. Augusti: anno dom. incarn. 1106 obiit Henricus IIII imperator, benefactor noster, qui precepit dedicari ecclesiam et confirmavit prebendam nostram.

XVII kal. Junii: obiit Burchardus episcopus, qui dedit Erinkeim, liberam a circatu et oblatiis, ad custodiam nostram, Limben ad prebendam.

Een verdere marginale aantekening betreft nog de „dedicatio altaris occidentalis” (VIII id. Sept.).

²⁾ sc. VI kal. Januarii en V idus Julii.

³⁾ *Nederlandsch Archievenblad* 1911/12 (20e jaarg.) blz. 195.

⁴⁾ *Ibid.* blz. 72.

beschikken gehad en de woorden in het martyrologium zeggen, goed beschouwd, niet meer dan dat het kapittel in de gelegenheid is gesteld voor de memorie van Otto het martyrologium af te laten schrijven. Waarschijnlijk zijn daarbij tegelijkertijd de domannalen overgeschreven ¹⁾. De domannalen zelf en de codex, die bij de transscriptie van de annalen niet noodig zijn geweest, moet men aannemen, zijn in het domkapittel gebleven.

Wat de verwantschap aangaat tusschen de Annales van S. Marie en de Annales Egmundenses over den tijd 1130–1173, zoo overtuigend als de door Oppermann opgestelde parallellen voor den tijd vóór 1130 zijn, zoo weinig zeggend zijn de parallellen voor den tijd nadien. In de sobere berichten der Annales Egmundenses van 1131: „in Traiecto tria magna et diu plangenda incendia fuerunt” en 1137: „Lotharius rex a Roma secundo reversus obiit et Conradus filius sororis Heinrici imperatoris successit”, kan men de uitvoeriger berichten der Annales S. Marie van deze jaren niet herkennen. Deze laatste spreken niet over drie branden in 1131, spreken niet over *Lotharius rex*, maar over *Liudgerus imperator*, en zij plaatsen de opvolging in 1138. Het bericht over den dood en de opvolging gaat, zooals wij nader zien zullen, waarschijnlijk op een andere bron terug.

Tegenover de korte berichten over den Hollandsch-Utrechtschen strijd van 1134/1135 en van den grooten brand in Utrecht van 1148 in de Annales S. Marie staan de uitvoerige Egmondsche berichten van 1132 en 1148; geen der persoonsnamen als Herman van Kuik, Godfried van Arnsberch, Heilwiva van Rothen, of der plaatsnamen als Lakesmunde, Abbenstade, noch de nadere mededeelingen omtrent den brand en het daarbij voorgevallen wonder komen in de annalen van S. Marie terug.

De dood van bisschop Andries en de successie (de Annales S. Marie spreken van de *electie*) van bisschop Harbert zijn in de Annales Egmundenses in 1138, in de Annales S. Marie in 1139 geplaatst; de strijd over de opvolging van Harbert is in het eerste werk in 1150, in het andere in 1151 geplaatst; van de namen en de bijzonderheden in het Egmondsche bericht over deze opvolging

¹⁾ De kalender in het Martyrologium begint 1 Januari als Zondag. Hoewel in 1133 deze datum op Zondag viel en het mogelijk is, dat men de kalender in 1132 opgesteld heeft met het oog op het eerstkomende jaar, is het waarschijnlijker, dat de kalender zonder nadere bedoeling met 1 Januari als eerste Zondagsletter opgesteld is.

is niets te vinden in de Annales S. Marie; de naam Octavianus voor den bemiddelenden kardinaal komt alleen in de Annales S. Marie voor. Het bericht over de zonsverduistering van 1133 in de Annales Egmundenses wordt ten onrechte door Oppermann in verband gebracht met een Utrechtsche bron ¹⁾; de berichten van 1132, 1140, 1146 van de Annales S. Marie zijn niet in de Egmundenses overgenomen.

Bij een vergelijking van beide Annales over den tijd van 1128–1173 blijkt aldus, dat eenige feiten en gebeurtenissen in beide werken vermeld zijn, maar geenszins, dat eenig woordelijk verband tusschen de corresponderende jaarberichten bestaan heeft. Wij kunnen het waarschijnlijk blijven achten, dat de Egmondsche annalist voor zijn aantekeningen na 1130 voor eenige jaren van een Utrechtsch annalenwerk gebruik gemaakt heeft, maar dat dit werk uitgebreidere Annales S. Marie zou zijn geweest, waarin vele berichten moeten aangenomen worden, welke de Egmondsche annalen buiten de Annales S. Marie bevatten, is volkomen willekeurig. Zoowel het bestaan van de Annales S. Marie maiores als het bestaan van betrekkingen tusschen den annalist C en het kapittel van S. Marie achten wij onbewezen.

De natuurlijke gang van zaken wijst echter ook niet naar het kapittel van S. Marie, maar naar het domkapittel. Hier toch, namen wij aan, waren de domannalen na de transscriptie voor het Mariakapittel blijven liggen, hier ook was de codex blijven berusten. Men moet verwachten, dat de annalist C in het domkapittel gewerkt heeft. Inderdaad blijkt dit het geval te zijn geweest; de notitie van Radbod over het jaar 900 en diens gedichten kan de annalist alleen in het domkapittel gevonden hebben ²⁾. Het feit, dat deze notitie en de gedichten *in den codex* zijn geschreven, wijst er bovendien op, dat de codex te dien tijde nog in het domkapittel bewaard werd.

Wij kunnen derhalve aannemen, dat de annalist C in het domkapittel gewerkt heeft en dat het Utrechtsche annalenwerk, het-

¹⁾ Zie hiervóór blz. 4.

²⁾ Ook Oppermann (*Fontes* blz. 136*) wijst erop, dat de annalist in *Utrecht* een cartularium van Radbod, dat *niet* het h.s. van den codex geweest kan zijn, geraadpleegd moet hebben; hij verklaart echter niet, waar dit h.s. anders dan in het domkapittel, in welks archief het waarschijnlijk gebruikt is voor het eerste *Liber donationum*, gelegen kan hebben.

welk hij geraadpleegd heeft, de oorspronkelijke domannalen geweest zijn, die na 1130 nog eenige jaren zullen zijn voortgezet, en dat de verwantschap tusschen de Egmundenses en de Annales S. Marie tot 1130 hieruit verklaard moet worden, dat beide Annales op de oorspronkelijke domannalen teruggingen. Wij zullen verder moeten aannemen, dat de annalist, dank zij zijn betrekkingen met het domkapittel, verlof heeft verkregen den codex — en vermoedelijk ook de oorspronkelijke domannalen — mede te nemen naar Egmond, om hiervan gebruik te maken bij de opstelling of de voortzetting van zijn annalen ¹⁾. Deze werken zullen sindsdien daar blijven berusten.

Wat de berichten betreft, welke uit de domannalen zijn overgenomen in de Egmundenses, kunnen wij in het algemeen voor de berichten *vóór 1130* naar Oppermanns aantekeningen verwijzen. Wij hebben er echter rekening mede te houden, dat de domannalen waarschijnlijk uitgebreider zijn geweest dan de Annales Egmundenses en de Annales S. Marie, hoewel deze laatste de domannalen waarschijnlijk vrij sterk benaderd zullen hebben. Niet alleen zullen wij een enkelen keer (b.v. in het bericht 1023) mogen vermoeden, dat de domannalen data hebben bevat, welke de Annales van S. Marie missen ²⁾, het is zelfs mogelijk, dat sommige berichten, waarvan sporen in de Annales Egmundenses teruggevonden worden, hierin volledig overgeslagen zijn ³⁾. De vraag rijst b.v., of het bericht in de Annales Egmundenses (1061): „Florentius comes Holdlandensis cum de Bomlo reverteretur ad propria . . .”, niet gedeeltelijk op een Utrechtsch annalenbericht gebaseerd is; de kalendernotitie, waarop het bericht verder gebaseerd is, kan o.i. weinig anders dan den doodslag te „Hamert” vermeld hebben, terwijl de woorden „comes Holdlandensis” waarschijnlijk op een niet-Hollandsche bron wijzen,

¹⁾ In het Cartularium van Radbod is met een begin-16e-eeuwsche hand geschreven: „reliquas donationes ecclesie Trajectensis require in prima parte Moraliū beati Gregorii super Job in fine libri cum quadam antiqua cronica ejusdem dyocesis sive episcopatus etc.” (Het oudste Cartularium van het Sticht in Werken Hist. Gen. 3e serie III blz. 50 noot 3, blz. IX, X). Wanneer deze kroniek de oorspronkelijke domannalen geweest is, zou dit werk misschien eerst in later tijd in de Moralia ingebonden zijn.

²⁾ *Fontes* blz. 76*; de datum VI kal. Jul. in de Egmundenses komt in 1023 niet voor in de Ann. S. Marie. De Egmundenses hebben dit waarschijnlijk van de oorspronkelijke domannalen. Zie Oppermann *Fontes* blz. 75*–78*.

³⁾ B.v. het bericht 1109 over de ordening van priesters enz. door bisschop Burchard, dat door den annalist C uit de domannalen overgenomen zal zijn, maar in de annalen van S. Marie niet is overgenomen.

daar de Egmondsche necrologische berichten steeds spreken van „Theodericus comes . . .” zonder meer. Dezelfde vraag rijst bij het bericht (1071): „Godefridus dux Gibbosus cum Wilhelmo episcopo et regali exercitu Rotbertum de Holdland expulit”; ook dit is o.i. gedeeltelijk aan Utrechtsche annalen ontleend. Uit welke bron de domannalist $\pm$ 1125/30 voor beide berichten geput heeft, is echter onbekend. Ook in de berichten (1075) over den aanslag op Godfried met den Bult, zijn overbrenging naar Utrecht, zijn sterven in deze plaats, en (1076) over de nederlaag van bisschop Koenraad bij Yselmonde en het sneuvelen van aanzienlijke Utrechtsche heeren, steken waarschijnlijk Utrechtsche aantekeningen. Oppermann heeft gewezen op de mogelijkheid, dat het bericht van 1076 aan een Utrechtsch necrologium ontleend is ¹⁾. Waar ons omtrent het gebruik van een dergelijk necrologium door den annalist C niets bekend is, willen wij op de mogelijkheid wijzen, dat deze berichten slechts middellijk uit deze bron, n.l. via de domannalen in Egmond, bekend zijn geworden.

Wat de berichten *na* 1130 betreft, slechts de aantekeningen van 1131 (over den brand), 1136 (over de kerkwijdingen), 1138 (over den dood van bisschop Andries en de opvolging van Harbert), 1150 (over den dood van bisschop Harbert) zijn o.i. door C aan de domannalen ontleend. De berichten 1152: „Hoc anno Hermannus Hartberto episcopo successit . . .”; 1153: „Hoc anno Ascalon capta est”; 1156: „Eodem anno Heremannus episcopus obiit . . .”, dragen wel het karakter van annalistische aantekeningen, maar de inleidende woorden „hoc anno” en de plaats der notitie 1156 tusschen twee berichten, die van den annalist F afkomstig zijn, maken het twijfelachtig, of deze berichten tot den C tekst behoord hebben.

Wij meenen onze conclusie omtrent de Utrechtsche berichten aldus te moeten samenvatten: de annalist heeft de domannalen gebruikt, welke berichten tot omstreeks 1151, misschien tot 1156 hebben bevat. Domannalen en codex, waarin de Annales Egmondenses geschreven werden, zijn door den annalist C naar Egmond overgebracht.

¹⁾ *Fontes* blz. 84* vlg.

b. De Sigeberttekst en de Annales Blandinienses.

In de Annales komen een aantal berichten voor, die overeenstemmen met berichten in Sigebert's wereldkroniek en in de Annales Blandinienses. Op nader te bespreken gronden neemt Oppermann aan, dat de Sigebertberichten en een aantal der Blandinienses berichten ontleend zijn aan een Sigeberttekst, waarin aantekeningen uit de Blandinienses waren opgenomen; andere berichten uit de Blandinienses zouden niet uit dezen Sigeberttekst — zij zouden daarin niet gestaan hebben — maar onmiddellijk uit de Annales Blandinienses zelf overgenomen zijn ¹⁾. Deze Sigeberttekst moet zeer nauw verwant geweest zijn met den Sigeberttekst, welke in het voormalige hs. van Afflighem en het — eenigszins verkorte — afschrift hiervan, n.l. het hs. van Eenham ²⁾ (thans in de Leidsche Universiteitsbibliotheek), overgeleverd is. Bethmann heeft in zijn klassificatie van de Sigeberthandschriften het eerste handschrift, dat door hem gereconstrueerd is, B3, het tweede B3* genoemd ³⁾. Volgens Oppermann gaan de teksten van het Sigeberthandschrift, door den annalist C gebruikt, en van B3 en B3* terug op een Sigeberttekst met Blandinium-invoegsels (door hem SBl genoemd), welke vermoedelijk in het klooster Blandinium in Gent ± 1148 of 1155 samengesteld is ⁴⁾. De tekst heeft namelijk bij het jaar 1064 een invoegsel van Anselmus' hand en heeft derhalve waarschijnlijk de Continuatio van Anselmus (tot 1135) en vermoedelijk ook de Continuatie Gemblacensis (tot 1148) bevat, daar alle handschriften, welke het vervolg van Anselmus hebben, ook het tweede vervolg hebben bevat. De mogelijkheid bestaat, dat SBl een derde vervolg (tot 1155) heeft gehad, daar de codex van Afflighem (B3) op een tekst terugging, die dit vervolg gehad moet hebben.

De argumenten, welke door Oppermann voor de verwantschap tusschen het door C gebruikte Sigeberthandschrift en B3 (B3*) zijn aangevoerd, zijn op zich zelf niet overtuigend ⁵⁾. Deze beperken

¹⁾ *Fontes* blz. 62* vlg.

²⁾ De berichten uit de Blandinienses en de Afflighemsche geschiedenis, welke in B3 voorkwamen, zijn slechts ten deele overgenomen.

³⁾ MG.SS VI blz. 288, 398.

⁴⁾ *Fontes* blz. 63*.

⁵⁾ Wij hebben hier onzen bijzonderen dank te betuigen aan Dr. Philip Grierson voor de groote bereidwilligheid, waarmede hij ons uitgebreide inlichtingen verschaft bij het Sigebertonderzoek. Grierson komt ten aanzien van de verhouding van de Sigebertteksten, B3 en de Annales Egmundenses tot andere conclusies dan wij:

zich vrijwel tot de verwijzingen naar het bericht van 1012 („sanctus Macharius ad celestia regna migravit”), dat eenige overeenkomst heeft met B3* (1013: *deposicio sancti Macharii*), en naar de correctie XVIII in het bericht van 983, welke ook in B3* aangetroffen wordt¹⁾ 2). Toch zullen wij deze verwantschap kunnen aanvaarden. De aanwijzingen kunnen namelijk versterkt worden; beide teksten blijken in de jaartelling 1037–1049 de oorspronkelijke Sigeberttelling te volgen, in de jaren 1171 en 1172 de omzetting van de jaarberichten te hebben, in 1084 den naam Gregorius in plaats van Hildebrand, dien de andere teksten hebben, te gebruiken. De beide teksten kunnen derhalve op een gemeenschappelijken SBl tekst teruggaan.

Voor het ontstaan van het handschrift, dat dezen tekst bevat heeft, en de verklaring van dezen tekst zullen wij de wording van B3 en SBl opnieuw onderzoeken, daar wij ons noch met Oppermanns beschouwingen, noch met Bethmanns voorstelling omtrent het ontstaan van B3 en B3* geheel kunnen vereenigen.

Het is door Bethmann vastgesteld, dat bij de Sigeberthandschriften drie — wij onderscheiden hier vier — teksten of redacties onderscheiden kunnen worden³⁾:

- 1°. de eerste tekst, door Sigebert zelf omstreeks 1105 in het handschrift I opgesteld.
- 2°. de tweede tekst, d.i. de door Sigebert veranderde en tot 1111 vervolgde tekst in h.s. I; op een dubbel blad zijn aan dezen tekst notities toegevoegd, waarvan het tweede gedeelte, beginnende met de woorden „Quid vel quomodo”, onder een

hij houdt zich in hoofdzaak aan Bethmann's beschouwing en verwerpt een Sigeb.-Bland.tekst, die de grondslag van B3 geweest zou zijn; de *Annales Egmundenses* gaan z.i. onmiddellijk op B3 terug. Een bespreking van de Sigeberthandschriften is door hem in zijn uitnemende uitgave van de *Annales Blandinienses* toegezegd.

¹⁾ *Fontes* blz. 129, 127.

²⁾ Oppermann verwijst wel bij de berichten van 665, 728, 1087, 1093, 1101, 1106, 1109, 1119 naar SBl, omdat de betreffende Blandinium-berichten ook in B3* voorkomen, maar al deze berichten kunnen evenals de berichten van 950, 962, 994, 1035, welke niet in B3* voorkomen en door Oppermann beschouwd zijn als onmiddellijke ontleeningen aan de Blandinienses, uit deze laatste bron onmiddellijk overgenomen zijn. Daarentegen bevatten de berichten 665 (2e deel), 730, 1066, 1087, 1096, door Oppermann eveneens door een verwijzing naar SBl onderscheiden, niets, waarom deze niet uit een Sigeberttekst zonder Blandiniuminvoegsels overgenomen kunnen zijn. De plaatsing der verwijzingen schijnt ons vrij willekeurig te zijn geschied. Terwijl zij in de genoemde plaatsen niet behoeften te worden aangebracht, missen wij deze bij de berichten 1039–1047, 1071, 1072, 1084, waar de ontleening aan een Sig.-Bl. tekst wel aannemelijk is.

³⁾ MG.SS. VI blz. 284 vlg.

afzonderlijk jaar (nl. Rom. VI, Franc. III, Angl. XII, Hier. XII) is geplaatst, terwijl deze notities besloten zijn met een aantekening van Anselmus, welke onder een afzonderlijk jaar (Rom. VII) is geplaatst en met een herdenking van Sigebert eindigde ¹⁾).

Van dezen tekst is zeer spoedig een afschrift gemaakt voor het klooster van Anchin (bij Douai), het zoog. hs. B ²⁾, op welk handschrift bijna alle handschriften van de B, C, D, E groepen teruggaan. Het is echter op te merken, dat in den B tekst enkele wijzigingen zijn aangebracht, o.a., dat het jaartal bij „Quid vel quomodo” is geschrapt, zoodat het volgende jaarbericht in den B tekst en de hiervan afhankelijke teksten één jaar teruggeschoven is ³⁾.

3°. de derde tekst van $\pm$ 1135 (1137). Anselmus heeft het werk van Sigebert in handschrift 1 tot zijn dood (1135) aangevuld en verbeterd. Zijn jaar-telling sloot zich aan bij die van handschrift 1 en week derhalve in de jaren 1112 en 1113 van de handschriften der B/C groep af ⁴⁾.

4°. de vierde tekst van 1148. Na Anselmus' dood is de kroniek in handschrift 1 door verschillende continuatoren opnieuw vervolgd en veranderd (tot 1148). De tekst van 1148 is overgeleverd in het oorspronkelijke Sigebberthandschrift 1 van Gembloux, in een afschrift van 1148, voor Anchin in aansluiting op het B handschrift van 1112/'13 gemaakt ⁵⁾, en o.a. in de handschriften F1, 2, 3, welke omstreeks 1148 in Gembloux zijn gemaakt ⁶⁾. Het verdient de aandacht, dat intusschen $\pm$ 1137 door een hand 17 in het handschrift een belangrijke verandering was aangebracht; de jaartelling van 1037 en volgende jaren werd veranderd, het jaarcijfer van het bericht „Quid vel quomodo” ook in dit handschrift geschrapt en alle volgende jaarberichten dientengevolge één jaar teruggeschoven ⁷⁾. De teksten, die vóór 1137 afgeschreven zijn, zijn derhalve in de jaartelling te herkennen.

¹⁾ MG.SS. VI blz. 373 (noot).

²⁾ Ibid. blz. 279.

³⁾ Ibid. blz. 279, 284, 285.

⁴⁾ Ibid. blz. 373, 375.

⁵⁾ Ibid. blz. 287. Het hs. zelf is verloren gegaan, maar de tekst is te kennen uit de afgeleide handschriften van de B/C groep.

⁶⁾ Ibid. blz. 287.

⁷⁾ Ibid. blz. 375 noot a.

Wat nu handschrift B3 aangaat, Bethmann meent, dat dit eerst na 1163 door een monnik in Afflighem is samengesteld ¹⁾, en wel voor het gedeelte tot 1112/'13 naar een handschrift, dat zeer nauw verwant is geweest met hs. F2, en voor het gedeelte 1112/'13 — 1155 naar een handschrift, dat op den Anchintekst teruggaat; verder is gebruik gemaakt van de Annales Blandinienses (in $\pm$ 77 berichten) en historische aantekeningen van Afflighem zelf.

Oppermann wijkt van deze voorstelling af en neemt, zooals wij zagen, een SBl tekst aan, die in 1148 of 1155 tot stand is gekomen en omstreeks 1163 in het handschrift B3 met Afflighem-berichten is aangevuld. Over den tekst, welke aan het eerste deel van B3 ten grondslag heeft gelegen, laat hij zich niet nader uit.

Wij hebben bezwaren tegen beide voorstellingen en meenen, dat in den B3 tekst de volgende deelen onderscheiden moeten worden:

a. — 1128/'29

b. — 1143

c. — 1148

d. — 1155

e. — 1163.

Wij merken hierbij het volgende op:

a. Het kenmerkende van den Sigeberttekst B3 tot 1129 is het feit, dat deze in de jaren 1036–1049 ²⁾, 1112/13 en 1113–1129 de oorspronkelijke jaartelling van Sigebert en Anselmus gevolgd heeft ³⁾, zoodat b.v. de berichten 1112–1128 alle één jaar hooger gedateerd zijn dan in de andere Sigebertcodices. De tekst moet derhalve, vóórdat de hand 17 deze jaartelling in handschrift 1 van Gembloux veranderd heeft (omstreeks 1137) en de jaarberichten allen één jaar teruggedateerd werden ⁴⁾, afgeschreven zijn. Waar in 1129 niet meer de oorspronkelijke jaartelling van Anselmus gevolgd is ⁵⁾, moet aangenomen worden, dat deze Sigeberttekst

¹⁾ MG.SS VI blz. 284, 285, 288, 398. Bethmann stelt als terminus ante quem slechts het jaartal 1189 vast.

²⁾ Ibid. blz. 357 noot a. De hs. A, B3* volgen hier de oorspronkelijke jaartelling van hs. 1. Hs. B had de berichten van 1029/1030 samengevoegd, zoodat dit hs. — en de hiervan afhankelijke hs. der B/C groep — in deze jaren van het oorspronkelijke hs. 1 afwijken.

³⁾ Voor de overeenkomst met hs. F 1–3 en C 1–4 zie blz. 98.

⁴⁾ Zie hiervóór blz. 96 sub 4. Wij hebben derhalve in den B3 tekst 1112–1129 al de jaartallen, welke in Bethmann's uitgave tusschen haakjes zijn geplaatst.

⁵⁾ Voor de aansluiting aan de latere jaartelling heeft de continuator van den SBl-tekst de jaarberichten 1128 en 1129 samengevoegd.

oorspronkelijk in dit jaar geëindigd was. Het argument van Oppermann, dat alle handschriften, welke de *Continuatio Anselmi* hebben, ook de *Continuatio Gemblacensis* bevat hebben, en dat de tekst derhalve minstens tot 1148 moet doorgelopen hebben, gaat reeds met een enkele verwijzing naar hs. A, dat tot 1131 liep, niet op ¹⁾).

b. De grens 1143 is gegeven door een bericht van Balduinus de Ninove. Deze schrijft in zijn kroniek in dit jaar: *Haffligensis monachus chronicam suam perduxit ad a.D. 1143* ²⁾. Balduinus heeft hs. B3 niet alleen voor de jaren, welke aan 1143 voorafgingen, maar ook voor de jaren, welke daarop volgden, geregeld gebruikt en hij kan met zijn mededeeling alleen bedoeld hebben, dat een bepaald deel van hs. B3, dat waarschijnlijk bij het jaar 1143 een duidelijke caesuur vertoonde, bij dit jaar geëindigd is geweest ³⁾. Voor het afschrijven van den tekst 1129–1143 is vermoedelijk ook van handschrift 1 te Gembloux gebruik gemaakt.

c. De tekst 1143–1148 vertoont sterke overeenkomst met den tekst in de F handschriften en zal vermoedelijk naar een handschrift, dat nauw verwant was met één der hs. F1–3, gecopieerd zijn. (Het groote aantal correcties en aanvullingen in den voorafgaanden Sigebert/Anselmus tekst, welke overigens alleen in deze F handschriften voorkomen, zullen bij het afschrijven van den F tekst gelijktijdig overgenomen zijn ⁴⁾).

d.e. De tekst 1148–1155 komt sterk overeen met dien van het *Auctarium Aquicinense* 1149–1155 ⁵⁾. (Aangezien B3 ook het voorvoegsel, n.l. de werken van Eusebius, Hieronymus en Prosper, bevat, dat in de oorspronkelijke Gembloux-handschriften 1 en F 1, 2 niet voorkwam, alsook talrijke correcties aan den F tekst ontleend

¹⁾ MG.SS VI blz. 287.

²⁾ *Chronicon Balduini de Ninove* (ed. J. J. de Smet: *Recueil des chroniques de Flandre II*) blz. 705; vgl. ook MG.SS VI blz. 398 noot. Wij zijn op deze notitie opmerkzaam gemaakt door dr. Ph. Grierson.

³⁾ Alleen B3* en het hiervan afhankelijke B4* hebben in het jaar 1140 de woorden van den oorspronkelijken tekst: „cives ad deditionem coegit, obsides promissae sibi fidelitatis accepit” bewaard (de correctie is in de hs. 1, B1, 5, F1, 2, 3). De correctie moet eenigen tijd vóór 1148 aangebracht zijn.

⁴⁾ Vgl. de jaren 421, 760, 888; zie verder *Auctarium Gemblacense* (MG.SS VI blz. 390 vlg.).

⁵⁾ MG.SS VI blz. 392 vlg.

heeft ¹⁾, zullen deze invoegingen en correcties bij het afschrijven van het Auctarium aangebracht zijn).

Voor de laatste jaren (1155–1163) is geen speciale bron voor den B3 tekst aan te wijzen.

Aan de conclusie, dat de Sigeberttekst B3 op verschillende tijdstippen geschreven en vervolgd is, kunnen wij o.i. twee verdere conclusies verbinden, n.l.

1° dat de Sigeberttekst, die in 1128/'29 geschreven is, vermoedelijk ook reeds de invoegingen uit de Annales Blandinienses bevat heeft. De tekst B3 heeft n.l. geen berichten uit deze annalen na 1128, heeft daarentegen vele berichten tot 1128 uit deze annalen overgenomen. Wanneer wij in B3 niettemin geen berichten uit de laatste jaren, sc. 1121–1128, van de Blandinienses aantreffen, moet dit verklaard worden uit het feit, dat deze annalen in 1128/'29 nog geen berichten over de jaren 1121/'28 bevat hebben ²⁾;

2° dat de Sig.Bland.tekst met Afflighem-invoegsels — derhalve de B3 tekst tot 1143 — reeds in 1143 bestaan heeft; de notitie van Balduinus sluit dit o.i. in.

Wij kunnen aldus samenvatten: omstreeks 1129 is een afschrift van den Sigebert-Anselmustekst — vermoedelijk naar het handschrift van Gembloux — vervaardigd; in dit hs. zijn waarschijnlijk tegelijkertijd berichten uit de Annales Blandinienses ingevoegd. In welke plaats dit geschied is, is onbekend. Omstreeks 1143 werd deze tekst waarschijnlijk in Afflighem afgeschreven en verder uitgebreid met de deelen der Continuationes Anselmi en Gemblacensis, die intusschen in Gembloux geschreven waren, alsmede met in Afflighem berustende notities. Dit handschrift was in Afflighem bewaard. In volgende jaren is het hs. vervolgd en op vele plaatsen veranderd en uitgebreid, en wel in 1148 naar een handschrift, dat een F tekst bevat heeft, en in 1155 naar een handschrift, dat den Anchintekst bevat heeft.

Welke beteekenis heeft dit alles voor de kennis van den Sigeberttekst, dien de annalist C gebruikt heeft? Wij merken op,

¹⁾ Vgl. de jaren 439, 451, 488, 525, 880, 1036, 1076, waar steeds overeenstemming bestaat tusschen den tekst van B3* en die van C 1, 3, 4*, D (soms ook nog C2*, E). (De afwijkingen in den B3* tekst van den Sigeberttekst 1 zijn niet altijd door Bethmann meegedeeld).

²⁾ Vgl. Ph. Grierson: *Les Annales de S. Pierre de Gand* blz. 38; de handen 2^e en 3^e, 3^a, 8^e zijn allen na 1130.

dat deze tekst waarschijnlijk verwant was met den tekst van B3, Deze verwantschap is echter niet verder aan te nemen dan tot het jaar 1129, daar de Egmondsche annalen na 1129 noch Affligghemsche berichten hebben overgenomen, noch eenige andere overeenkomst met B3* vertoonen.

Tegenover de overeenkomst tusschen de beide teksten vóór 1129 zijn groote verschillen tusschen beide teksten op te merken. Wij wijzen b.v. op de verschillen:

1° in de jaartelling 1111–1129. Het bericht „Quid vel quomodo” is niet als in B3 op (1112), maar op (1111) gesteld, evenzoo de berichten „mense Januario” en „Heinricus imperator” niet op (1118) en (1126), maar op (1117) en (1125); de woorden „Paschalis-causas” in B3 onder het bericht „mense Januario...” geplaatst, stonden in het andere handschrift onder de berichten van het volgende jaar. De eerste correcties moeten onder invloed van den tekst, zooals deze na 1137 gewijzigd is, hetzij van den Gembloux-tekst 1 of F 1–3, hetzij den Anchintekst aangebracht zijn;

2° in het bericht 1057. Het bericht van de Egmundenses, luidende: „Balduinus comes Flandensis *gratiam imperatoris recuperavit et ab eo Valentianas et Walachran in beneficium suscepit*”, houdt verband met B3 (1057): „Colonie generali conventu habito *Baldewinus* et Godefridus mediante Victore papa *ad gratiam* regis et pacem reducuntur... Baldewinus iunior marchisus Nerviorum comitatum imperiali munificentia et auctoritate apostolica suscepit” (samengesteld uit Sigeib. en Ann. Blandin. 1057) ¹⁾. Het bericht is echter door een schrijver geparafraseerd in verband met Sigeib. 1007, waar geschreven was, dat de Vlaamsche graaf na zijn nederlaag Valenciennes aan den keizer had moeten afstaan, doch dat deze dit later teruggegeven had („postea imperator *Valentianas Balduino beneficiavit*... Postea ei etiam *Walachras* addidit”) ²⁾. Aldus is een aantekening in de Annales Egmundenses ontstaan, die sterk van die in B3 afweek. Het is niet aannemelijk, dat de annalist C hier persoonlijke beschouwingen heeft gegeven; het bericht zal vermoedelijk door

¹⁾ Sigebert (MG. SS. VI) 1057: Coloniae generali conventu habito, Balduinus et Godefridus mediante Victore papa ad gratiam regis et pacem reducuntur et omnes bellorum motus sedantur. Ann. Bland. (ed. Grierson blz. 26): Baldwinus iunior marchysus Nerviorum comitatum imperiali munificentia et auctoritate apostolica suscepit.

²⁾ MG.SS. VI blz. 354.

een weinig deskundigen Vlaamschen schrijver uit de 12e eeuw samengesteld en door C overgenomen zijn.

3° in het bericht 1071. Het bericht der Annales Egmundenses („Rotbertus comes-captivatis”) houdt ook hier verband met B3 ¹⁾, dat in de jaren 1071/1072 sterk afwijkt van Sigebert. Echter in het bericht is ook een mededeeling uit Herman van Doornik's „*De restauratione S. Martini*” (geschreven $\pm$ 1142) verwerkt, en wij moeten ook hier aannemen, dat een Vlaamsche schrijver de berichten gecombineerd heeft. Aan den annalist C kan de verdere verbinding met een Utrechtsch bericht over de verovering van Holland door hertog Godfried en bisschop Willem, dat waarschijnlijk in de domannalen gestaan heeft, te danken zijn ²⁾.

Het is mogelijk, dat ook verdere kleine verschillen tusschen den Egmond'schen tekst en B3* in berichten, die in hoofdzaak toch op B3 gebaseerd moeten zijn, toegeschreven moeten worden aan correcties van een Vlaamschen schrijver in een B3 tekst. ³⁾

Van grooter belang is de vraag, of ook de berichten uit de Blandinienses, die in de Annales Egmundenses zijn opgenomen, maar niet in B3* voorkomen en naar het vermoeden van Bethmann ook niet in B3 zijn voorgekomen, bij de bewerking van den SBI tekst van 1129 door een Vlaamschen schrijver in den tekst opgenomen zijn ⁴⁾. De berichten, welke te vinden zijn in de jaren 728, 950, 962, 983, 987, 994, 1002, 1035, 1056, zouden voor den annalist, die na het midden der 12e eeuw de Blandinienses gebruikt zou hebben, een vrij willekeurige greep uit het annalen-

¹⁾ 1071: Rodbertus frater Baldewini consensu Flandrensium contra Arnulfum fratrualem suum Flandriam occupat. Arnulfus cum Philippo Francorum rege occurrit patruo suo Rotberto et pugna consorta Arnulfus perimitur, Philippus rex fuga liberatur et multis occisis hinc Richildis Arnulfi mater, illinc Rotbertus capitur. Hoc XI^{ma} Kal. Martii actum est et altero pro altera relaxato bellum inter eos vario eventu protrahitur. Vgl. Oppermann in *Fontes* blz. 64*.

²⁾ Zie hiervoor blz. 93.

³⁾ Cf. Ann. Egm. 1066 (XII), 1106 (oriente), 1106 (cum).

⁴⁾ Uit de voorafgaande besprekingen volgt, dat wij aannemen, dat voor den SBI tekst de B versie der Annales Blandinienses (vgl. Ph. Grierson, *Les Annales de S. Pierre de Gand* XXIII vlg.) gebruikt is. Grierson merkt blz. 215 op, dat de Annales Egmundenses a. 1003 dezelfde fout hebben als de Elmarenses a. 997 bij de beschouwing van Hendrik II als zoon van Otto II, maar zijn suggestie, dat dit uit de lezing van het oorspronkelijke handschrift der Ann. Blandin. (versie A) voortgekomen is, gaat niet op, daar de annalist dezen tekst slechts via het Sigeb. handschrift gebruikt kan hebben en in dit hs. op de jaren 997, 1007, 1020 en 1024 (blijkens den tekst B3*) deze fout niet aangetroffen kan hebben. De annalist is bij de opvolgingsberichten wat voorbarig met zijn conclusies omtrent de afstamming; in a. 1024 begaat hij eenzelfde fout als in 1003 ten aanzien van den opvolger van Koenraad II.

werk geweest zijn. Het is bovendien twijfelachtig, of men in Blandinium de Annales aan den Egmondschen monnik ter beschikking zal hebben gesteld. Wij zullen echter de mogelijkheid van een directe ontleening aan de Blandinienses open moeten houden.

Vatten wij samen! De annalist C heeft een Sigeberttekst gebruikt, die tot 1129 liep en nauw verwant was aan een Sig. Bland. tekst, waarop B 3 gebaseerd is geweest. De tekst heeft echter op vele punten afwijkingen vertoond van dezen SBl tekst en moet jonger geweest zijn dan deze, daar hij de minder oorspronkelijke jaartelling volgt. Hij is waarschijnlijk na 1142 samengesteld, daar een werk van Herman van Doornik gebruikt is, mischien na 1148, daar de nieuwe jaartelling vermoedelijk uit een tekst van 1148 is overgenomen. Er is daarentegen geen noodzaak op grond van den B3 tekst het jaar 1155 als terminus ad quem aan te nemen, daar de tekst over de jaren na 1129 met den tekst B3(*) geen verwantschap gehad heeft. De tekst zal in Vlaanderen samengesteld zijn, daar het werk van Herman van Doornik en misschien ook — ten tweeden male — de Annales Blandinienses gebruikt zijn; de verschillende tekstveranderingen moeten als het werk van een Vlaamschen schrijver verklaard worden. In welke plaats het handschrift geschreven is, is onbekend. Hoewel ons handschrift een geheel ander handschrift is geweest als Oppermann aangenomen heeft, komen wij, wat de tijdgrens betreft, tot ongeveer gelijke conclusies.

2. *Tijd van samenstelling.*

Wij hebben op grond van het onderzoek van de bronnen kunnen vaststellen, dat de annalist C in elk geval *na 1150* werkzaam geweest moet zijn, op grond van ons onderzoek van de oorkonde van 1162 en het falsum 1083 kunnen aannemen, dat het eerste deel van de Annales *vóór 1162* voltooid geweest moet zijn; de woorden „tertius huius nominis” van de eerste oorkonde zijn waarschijnlijk onder den invloed van de Annales (1111) geschreven, de regeeringsjaren van keizer Hendrik IV en bisschop Koenraad in het falsum zijn vermoedelijk naar berichten in de Annales (1055, 1075) of de Domannalen, bij de samenstelling van de Annales gebruikt, berekend ¹⁾. Ook het feit, dat in de Annales over

¹⁾ Vgl. Oppermann: *Fontes* blz. 119*.

de belangrijke gunsten, die in 1083 heeten verleend te zijn, niet gesproken wordt, is een aanwijzing, dat de Annales reeds vóór de opstelling van dit falsum geschreven waren.

Bevat de tekst der Annales gegevens, welke deze conclusies bevestigen of de grenzen nader bepalen? Bij het onderzoek van den tekst 1111–1173 hebben wij hiervoor in het oog te houden, dat de C tekst door latere annalisten gerespecteerd blijkt te zijn. Oppermann verklaart wel, dat de annalist F den C tekst omgewerkt heeft, maar wij zijn hiervan geenszins overtuigd. Waar wij den C tekst kunnen aannemen (nl. 1112, 1113, 1117–1120, 1121 (?), 1125, 1127, 1128 (1e deel), 1131, 1136 (1e deel), 1138 (1e deel), 1150 (1e deel), 1151) blijkt de C spelling behouden te zijn (sc. 1113, 1120: Ekmunda, Ekmundensis) en de C tekst den voorrang vóór den F tekst gehouden te hebben. In de spelling nu en in den stijl der Annales na 1151 zien wij geen sporen van het werk van C, daarentegen vrijwel in elk bericht de sporen van den annalist F¹⁾, behalve in een groep van berichten, ingeleid met „Hoc anno...”, welke misschien van een derden annalist afkomstig zijn²⁾. Wij zien daarom geen reden om aan te nemen, dat de tekst van C zich ook na 1151 voortgezet heeft, en vermoeden, dat de annalist korten tijd na 1151 de annalen geschreven heeft.

3. De annalist C en zijn werk.

Alvorens den annalist en zijn werk nader te bespreken, de vraag: is nog ander werk in de Egmondsche overlevering aan den annalist C toe te schrijven? Oppermann heeft daarvoor gewezen

¹⁾ Wij moeten hier volstaan met de aanhaling van enkele woorden, welke voor F karakteristiek zijn (Vgl. hiervoor nader blz. 110).

Deze komen voor:

- 1152 (a. Hoc anno.).
 - b. ... solet ...; precipiendo precepit. ...
 - c. ... conducto ...
- 1153 (a. Hoc anno).
 - b. ... hodieque ...; solebat ...; in iram exarsit
- 1154 ... conductum ...
- 1156 a. ... et impletum est ...
 - b. ... cursu conducto ...
- 1157 (... hoc anno.).
- 1158 ... risus ... in luctum conversus est ...
- 1159 a. ... positieve bewering, gevolgd door „nec”
 - b. animam emisit.
 - c. in iram exarsit; circumcirca ...
- 1160 in iram exarsit.

²⁾ Zie hiervóór blz. 93.

op de bewerking van de Vita S. Adalberti I, de oudste bewerking van de Vita S. Jeronis en de vervalsching van de oorkonden 922 en 969. Wij hebben de Vitae hiervóór besproken en het onwaarschijnlijk, althans onbewezen geacht, dat C hierin aandeel gehad heeft. Wat de genoemde oorkonden betreft, ook hier is C's aandeel op zijn minst twijfelachtig. De verandering in de dateering en vermoedelijk ook in den tekst dezer stukken wordt aan C toegeschreven, omdat ook in de glossen van 877 jaartallen op te merken zijn, die afwijken van die in de oorspronkelijke oorkonden. Echter — de gewijzigde tekst van de oorkonden en die van de glossen stemmen niet geheel overeen. Het afschrift van de oorkonde van Lotharius is blijkens de oudste afschriften — nl. het Berlijnsche en Breslausche afschrift ¹⁾ — gedateerd geweest op 868, de glosse spreekt van 867 ²⁾; het schenkingsobject van de oorkonde van 922 („quasdam res. . . . Ekmunde”) wordt in de glosse „Ekmunda” zonder meer genoemd, terwijl de afschriften spreken van „ecclesia videlicet Ekmunda” ³⁾. Wanneer C de afschriften gemaakt heeft, zullen de woorden „ecclesia videlicet” door een derde toegevoegd zijn. De bewerking van de oorkonden door C blijft hoogst twijfelachtig en de mogelijkheid bestaat, dat C reeds gebruik gemaakt heeft van een onjuist afschrift ⁴⁾.

De vraag zou daarentegen gesteld kunnen worden, of enkele zinnen in het Gravenregister — nl. de invoegingen over schenkingen, welke na 1130 en vóór 1162 moeten zijn aangebracht — niet wellicht van C's hand zijn. Een zin als „in cuius tempore *Deo revelante* inventum est corpus S. Adalberti et *translatum* in locum, ubi nunc a fidelibus veneratur”, gevolgd door „in quo. . . . comes. . . . *ligneam construxit ecclesiam*” ⁵⁾, doet denken aan glosse a. 988: „preter alia pater eius *ligneam construxit* S. Adalberto *ecclesiam*. . . . Iste Th. reliquias S. Jeronis ipso *revelante* de Northga *transtulit*” ⁶⁾. Wij achten echter het materiaal onvoldoende om eenige conclusie te wettigen.

¹⁾ Oorkondenboek van Holl. en Zeel. (2e druk) 40.

²⁾ De tekst schijnt bovendien in de annalen niet ongerept te zijn. Opvallend is ook „Holl.” i. p. v. „Holdl.”, als van den annalist C te verwachten was.

³⁾ *Fontes* blz. 121.

⁴⁾ De meening, dat het falsum 1083 van C's hand zou zijn (*Untersuchungen* blz. 121) is later door Oppermann verworpen. Hand noch bewoordingen van den tekst wijzen hierop.

⁵⁾ *Fontes* blz. 68.

⁶⁾ *Ibid.* blz. 127.

De annalist C is een ander persoon geweest als Oppermann aan ons voorgesteld heeft. Hij is ongeveer twintig jaar vroeger werkzaam geweest dan werd aangenomen; hij heeft betrekkingen gehad met het domkapittel en niet met het Mariakapittel; hij heeft bronnen gebruikt, die andere waren dan werd verondersteld. De annalist moet omstreeks 1151 in Egmond, vermoedelijk als monnik, geleefd hebben; het Sigeberthandschrift van een Vlaamsch klooster toch is eerder in deze abdij dan in Utrecht te denken. Omstreeks dezen tijd was hij met het domkapittel in overleg. Hij raadpleegde de handschriften, die hier berustten, nl. de domannalen en den codex, die de annales Xantenses, Regino van Prüm, het Cartularium van Radbod en andere werken bevatte; hij maakte annotaties in Regino, die aan Sigebert ontleend werden. Of zijn transcriptie van de verzen van Radbod in den codex in deze jaren of reeds vroeger gemaakt is, is onzeker. Het is mogelijk, dat de annalist nog in Utrecht met zijn annalenwerk begonnen is; in Egmond moet hij het echter hebben voortgezet. Het werk is opgevat als voortzetting van de Annales Xantenses; de tekst van de Xantenses werd onmiddellijk — midden in den regel — vervolgd, zoodat een niet-geoeffend lezer het einde van de Xantenses en het begin der Egmundenses zelfs niet onderscheiden kan. C heeft Sigebert's geschiedschrijving gevolgd; hij maakte excerpten uit verschillende schrijvers, aanvankelijk alleen Regino, Sigebert, Liutprand en de domannalen — misschien ook de Blandinienses — en plaatste deze jaar voor jaar achter elkander. Zijn belangstelling gold aanvankelijk het gebied der Karolingers, in het bijzonder de Lotharingsche landen en de Noormannentochten, die dit gebied zoo geteisterd hadden; hij stelde daarentegen geen bijzonder belang in de oudste geschiedenis van zijn gewest en nam b.v. noch Regino's bericht van 883 over betreffende den doop van den Noormannenhertog Godfried, waardoor deze de „provincia Frieslandia” verwierf, noch het bericht van 885 betreffende de reis van de „comites Fresonum” Gerolf en Gardulf naar den keizer en den dood van hertog Godfried. Van Egmondsche oorkonden werd vóór 980 geen gebruik gemaakt, evenmin van de Vita S. Adalberti. Eerst geleidelijk is het werk van karakter veranderd. In het bericht van 980 blijkt een oorkonde, waarvan een afschrift waarschijnlijk in Egmond bewaard is geweest, geraadpleegd te zijn, in het bericht van 985 het afschrift van de oorkonde van koning

Otto III, dat in de abdij berust heeft. In den verderen tekst kwamen de Hollandsche en Utrechtsche berichten uit het Egmond-sche kalendarium en de domannalen meer en meer naar voren, zoodat de Annales van omstreeks 1039 af het karakter verkregen van een Hollandsch-Utrechtsch annalenwerk. Na 1057 werden de Annales een compilatie van bijna uitsluitend Hollandsche, Utrechtsche en Vlaamsche berichten en van notities over tijdrekening en hemelverschijnselen ¹⁾. Het werk droogde langzamerhand op en bevatte over de jaren na 1119 vermoedelijk nog slechts enkele — voornamelijk Utrechtsche — berichten.

Intusschen zijn, nadat de tekst 876-980, bij welks samenstelling de koningsoorkonden en de Vita S. Adalberti nog niet gebruikt waren, geschreven was, in margine notities naar deze bronnen aangebracht, terwijl vóór het handschrift — d.w.z. vóór de Annales Xantenses — annalen over 640-789 geplaatst werden, waarbij o.a. onmiddellijk de Vita S. Adalberti II verwerkt was.

Deze ontstaansgeschiedenis van de Annales is van belang voor de vraag, of dit werk met een bepaalde kerkelijk-politieke strekking geschreven is.

Oppermann neemt aan, dat de annalist C ten eenre in de glossen een stichtelijk verband heeft willen leggen tusschen Egmond en S. Adalbert, alsook den oorsprong van het grafelijk huis in Holland hierin heeft willen terugbrengen tot in de 9e eeuw, ten andere — door geen melding te maken van de bisschoppen van Utrecht vóór 900 — heeft willen aantoonen, dat in oude tijden geen verband tusschen Egmond en Utrecht bestaan had; dit alles met de klaarblijkelijke bedoeling om het gezag der graven als kerkheeren over het klooster Egmond te versterken en tegen bisschoppelijke aanspraken te verdedigen. In de vervalschte oorkonden van 922 en 969 van koning Karel II en Lotharius, welke tot oorkonden van Karel den Kale en koning Lodewijk gemaakt waren, alsook in de stukken, die in de Vita S. Adalberti over het verblijf en sterven van S. Adalbert in *Egmond* waren ingevoegd, is dezelfde strekking op te merken, hetgeen overigens begrijpelijk is, omdat deze vervalschingen en invoegingen het werk van den annalist C geweest zijn. Het annalenwerk zou verder gezien moeten worden in verband met de politieke verhoudingen om-

¹⁾ Vgl. Annales a. 1064, 1066, 1073, 1076, 1081, 1096, 1106, 1107, 1110.

streeks 1173; de band tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Holland was in deze jaren „minder los dan te voren en daarna” en het streven van de graven van Holland was in dezen tijd „zich binnen het kader van het Rijk een bijzondere landsheerlijke en kerkelijk-politieke machtspositie te verzekeren” ¹⁾).

Wij kunnen het laatste deel van deze beschouwing buiten bespreking laten, daar de Annales o.i. in een anderen tijd, n.l. 1151/1155, tot stand gekomen zijn. Wij hebben hiervóór betoogd, dat de hand van C in de „Egmond”plaatsen van de Vita S. Adalberti I niet aangenomen kan worden, dat de omwerking van de koningsoorkonden van 922 en 969 door C geenszins vaststaat. Wanneer C berichten uit deze oorkonden in de Annales toegevoegd heeft, kan hij reeds van de verbasterde afschriften gebruik gemaakt hebben. Het verzwijgen van bisschopsnamen vóór 900 behoeft evenmin bijzondere verklaring; de annalist heeft de overlijdensberichten van de bisschoppen uit de domannalen geput en deze hebben blijkens de Annales S. Marie vermoedelijk geen bisschop vóór 900 vermeld ²⁾).

Was de vraag van het kerkheerschap van Egmond in 1151/1155 of — wil men Oppermann volgen — omstreeks 1173 aan de orde? Bij het pauselijk privilege van 1140 was de abdij onder onmiddellijke bescherming van den pauselijken stoel gesteld en tot eigendom van den pauselijken stoel verklaard. Aan het kerkheerschap van de graven was hiermede een eind gekomen; deze oefenden nog slechts een zeker patronaats- en beschermingsrecht uit. Er is geen aanwijzing, dat de graven tegen deze schikking op eenige wijze gereageerd hebben, evenmin dat de Utrechtsche bisschop, hetzij in 1151/1155, hetzij omstreeks 1173, getracht heeft in Egmond een bijzondere machtspositie te veroveren, zoodat de graven van Holland tegen hem hun aanspraken te verdedigen hadden.

Waar het werk aanvankelijk de oudste berichten over de graven, den bouw van het klooster enz. niet bevat heeft, kunnen wij niet aannemen, dat het werk een strekking gehad heeft als Oppermann heeft aangenomen. Ook in de later toegevoegde berich-

¹⁾ *Fontes* blz. 137* vlg.

²⁾ Sc. met uitzondering van bisschop Hunger; diens overlijden (866) viel echter in het tijdperk, waarover de Annales Xantenses liepen en kon derhalve niet door C overgenomen worden.

ten behoeven wij deze strekking niet aan te nemen. De annalist C was o.i. een van de vele monniken uit het midden der 12e eeuw, die zich in de Benedictijner abdijen met de geschiedbeoefening op den bodem van Sigebert van Gembloux' werken en op het voetspoor van deze bezig gehouden hebben. Hij heeft zijn taak blijkens de uitgebreide literatuur, die geraadpleegd is, en de aanvullingen, die hij na kennisneming van nieuwe bronnen gemaakt heeft, ernstig opgenomen en conscientieus uitgevoerd. Zijn belangstelling betrof niet zijn eigen tijd, zoodat zijn werk vrijwel geen berichten bevatte over gebeurtenissen, welke hij zelf beleefd had. De waarde van zijn werk berust voor ons in zijn berichten uit bronnen, die nog door hem gebruikt zijn — o.a. de domannalen en het Kalendarium van de graven en abten —, doch sedert dien verloren gegaan.

B. Annales (1108) 1111–1173 (1178).

1. *De tekst van den annalist F.*

Het tweede deel van de Annales (1111–1173) en de glossen 1108, 1109, 1113 zijn vrijwel door één hand geschreven, die door Oppermann hand F is genoemd ¹⁾. In het handschrift is echter te onderscheiden het gedeelte 1111–1168 (tot *persequerentur*) en het gedeelte 1168 (van de *latibulis* af) tot het slot. Het eerste gedeelte, dat onmiddellijk bij het handschrift van C aansluit — het is hiervan zeer moeilijk te onderscheiden ²⁾ — is duidelijk en regelmatig geschreven, bevat 32 regels op elke bladzijde, behalve op de laatste bladzijde, waar wij 30 regels aantreffen. Het tweede gedeelte (blad 169) is wel van dezelfde hand, maar is dicht ineen en slordig geschreven en bevat vele doorhalingen en correcties; op blad 169 tellen wij 52 regels, op blad 169^v, dat slechts voor een zesde deel beschreven is, 10 regels. Tegenover het laatste gedeelte, dat klaarblijkelijk onmiddellijk is neergeschreven, kan het eerste gedeelte als netschrift gekarakteriseerd worden ³⁾. Aangezien het tweede gedeelte midden in een zin begint, moet men aannemen, dat hierin één of meer bladen zijn voorafgegaan, die later door het net-

¹⁾ *Fontes* blz. 56*, 57*.

²⁾ Pols: *Bijdrage tot de kritiek der Annales Egmundani* (*Geschiedkundige opstellen aangeboden aan R. Fruin*, blz. 308) meende, dat de hand van C tot 1126 (fol. 151) doorliep.

³⁾ Wij laten hiernevens een facsimile van fol. 169 van het handschrift gaan, hetwelk tegenover de facsimiles 1 en 2 (fol. 150, 151), afgedrukt bij de *Fontes Egmundenses*, gesteld kan worden.

[illegible]

schrift vervangen zijn. Het is van belang deze deelen van het handschrift te onderscheiden; immers, wanneer de veronderstelling van Pols en Oppermann juist is, dat F zijn eerste bewerking naderhand door een andere vervangen heeft, kunnen wij dit klaarblijkelijk niet voor de geheele eerste bewerking, maar slechts voor het gedeelte tot de door ons aangehaalde woorden van 1168 aannemen. De annalist heeft het niet noodig gevonden het laatste blad over te schrijven, omdat hij in den tekst van 1168–1173 geen berichten behoefde in te voegen en omdat de handschriften van den nieuwen en ouden tekst toevallig vrij goed aan sloten; de schrijver had alleen de laatste bladzijde op 30 regels i.p.v. 32 regels in te deelen. Wij zullen nader bespreken, tot hoever het oorspronkelijk (minuut)handschrift waarschijnlijk teruggegaan is; wij merken hier alleen op, dat het handschrift, in geval dit slechts twee bladen geteld heeft en geen nieuwe berichten op de jaren 1164–1167 in den tekst opgenomen zijn, omstreeks 1164 begonnen moet zijn, eenige jaren vroeger, wanneer de tekst wel uitgebreid is.

Oppermann neemt aan, dat de schrijver F en de annalist, die het grootste deel der annalen 1111–1173 geschreven heeft, identiek geweest zijn; hij concludeert, dat deze annalist F omstreeks 1215 zijn werk samengesteld heeft, dat deze den tekst van den annalist C, die reeds over de jaren 1111–1173 liep, sterk uitgebreid en omgewerkt heeft en dat hij C's handschrift door een nieuw handschrift vervangen heeft. De annalist heeft ook berichten na 1173 (nl. in de jaren 1176, 1177, 1178 en 1202) geschreven, welke echter niet in *zijn* handschrift bewaard zijn gebleven. Onder de bronnen, die door den annalist gebruikt zijn, vestigt hij voornl. de aandacht op een Sigeberthandschrift, waarop een vervolg vervaardigd was in Vlaanderen, verder o.a. op necrologische aantekeningen en de wijdingsberichten (WA). Aan den annalist wordt een groote rol in een reeks stelselmatige vervalschingen van oorkonden en andere stukken in de Egmondsche overlevering toegeschreven.

Wij bespreken eerst de vragen, of de annalist en de schrijver (scriptor) identiek geweest zijn, of berichten in de annalen na 1176 aan den annalist toegeschreven moeten worden, of eenige berichten in de annalen vóór 1176 als berichten van andere annalisten beschouwd moeten worden.

Wij zijn het met Oppermann eens, dat de schrijver F en de auteur van het grootste deel der Annales 1111-1173 éézelfde persoon geweest moeten zijn. In het (minuut)handschrift 1167/1173, dat kenmerkend is voor F's schrift en stijl, komen de zinswendingen en woorden voor, die ook voor den auteur van het verdere deel der Annales II kenmerkend zijn. In het onderzoek, door Oppermann op het voetspoor van Haenchen ingesteld, zijn als kenmerkend voor woordenkeus en zinswendingen van den schrijver-annalist F o.a. vastgesteld:

- 1° de neiging een positieve bewering met een negatieve wending, ingeleid door „nec”, te verbinden, b.v. *tota pene civitas occurrit, nec erat quisquam*;
- 2° de verbinding van een werkwoordsvorm met een gerundium of participium van hetzelfde werkwoord, b.v. *humilians humiliavit*.
- 3° de zegswijze, dat een bepaald feit in het tegendeel veranderd is, b.v. *victoria (tristitia, risum) conversa(um) est in perniciem (gaudium, luctum)*;
- 4° het constateeren, dat een uitspraak van de H. Schrift in vervulling is gegaan (*impletum est . . .*);
- 5° de vergelijking van het verleden met den toestand te zijnen dage (*hodieque . . .*);
- 6° het gebruik van expressies en woorden als „in iram exardere”, „circumcirca” e.a.

Wij mogen hierbij wel voegen de neiging telkens het werkwoord *solere* (gewoon zijn) te gebruiken, b.v. a. 1127, 1133, 1143, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1165, 1166, 1167, 1172; wellicht ook de voorkeur voor het werkwoord *condicere* (*condictum*), b.v. a. 1152, 1153, 1154, 1155, 1167.

Wat de spelling betreft, de annalist schrijft geregeld *Egmunda* (tegenover C: *Ekmunda*), terwijl hij in zijn (minuut)schrift steeds *Hollandensis* schrijft, tegenover *Holtlandensis* in zijn netschrift ¹⁾. Een verklaring van dit laatste kunnen wij niet geven.

Behooren op grond van spelling, stijl en woordenkeus deelen in de Annales na 1176 als F tekst beschouwd te worden, deelen in de Annales vóór 1176 als F tekst gewraakt te worden ²⁾?

¹⁾ Men vergelijke *Hollandensis* (minuuttekst) in *Fontes*, blz. 181, met *Holtlandensis* in *Fontes*, blz. 178 (nettekst, in het tweede gedeelte in den minuuttekst overgaand).

²⁾ Wij erkennen, dat deze pogingen om de schrijvers uit hun stijl te definieeren dikwijls vrij hachelijk zijn. Een bericht der *Fontes*, blz. 186 (1190), is b.v. door

Oppermann heeft o.i. aangetoond, dat een aantal berichten van annales 1176–1178 aan den annalist F toegeschreven moeten worden ¹⁾. Er bestaat echter geen voldoende reden met hem ook de woorden: „nec mirum, testati sunt . . . — Dei genetricis” (annales 1202) als woorden van F te beschouwen. Deze woorden zouden als F tekst eenigszins verdoold in den tekst van de annalisten II en D staan en zoowel het woord *discrimen* als *circumspecta*, welke in dezen passus voorkomen, zijn in den verderen F tekst niet aan te treffen, daarentegen wel in den D tekst (1203) ²⁾. Ook tegen de opvatting van Haenchen, die eenige berichten n.l. Annales 1190 (door Oppermann aan den „annalist van 1212” toegeschreven ³⁾) en 1197 (door Oppermann aan den annalist D toegeschreven ⁴⁾) als werk van den annalist F beschouwt ⁵⁾, hebben wij bezwaren; beide berichten kunnen na vergelijking met den D tekst van 1203 en 1204 zonder bezwaar als invoegingen van den annalist D beschouwd worden ⁶⁾. Wat de annales vóór 1176 aangaat, wij hebben hiervóór reeds opgemerkt, dat wij hierin enkele berichten van den annalist C hebben aan te nemen ⁷⁾; in tegenstelling met Oppermann meenen wij, dat deze berichten niet talrijk geweest zijn en dat zij door F vrijwel onveranderd zijn gelaten. Ook Oppermanns toeschrijving van het bericht 1121 over het wanbestuur van Petronella aan een annalist van 1212 ⁸⁾

Oppermann aan den „annalist van 1212”, door Haenchen aan F, door ons aan D toegeschreven. Ingewikkelder wordt het, wanneer men bij annalisten imitatiezucht van oudere annalisten veronderstelt (vgl. Oppermann: *Fontes*, blz. 89*, noot 1), of neigingen bij schrijvers aanneemt wendingen van andere schrijvers — maar in ander verband — aan te wenden (Oppermann: *Bijdr. Vad. Gesch. 7e reeks* V, blz. 37). Het subtiële in deze methode blijkt b.v. (*Fontes*, blz. 31*), als Oppermann de stijl van den annalist F in de Vita Ieronis tegenover het rijmend proza van den annalist C stelt, terwijl hij blz. 103* er op wijst, dat juist deelen van de annales, welke van F afkomstig zijn, zich onderscheiden door rijmend proza.

¹⁾ *Fontes*, blz. 88*.

²⁾ *Fontes*, blz. 195, 198. Men vergelijke verder de geciteerde uitspraken uit het O. Testament: „idem Deus est, qui exaltat et qui humiliat” (1202) en „ne gloriatur fortis in fortitudine sua” (1204).

³⁾ *Fontes*, blz. 89*, 140*.

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ *Histor. Ztschr.* Bd. 151, blz. 352.

⁶⁾ Men vergelijke voor „corpus . . . gestatorio impositum Antiochiam delatum est et in basilica b. Petri . . . tumulatum” (Annales 1190) de woorden „corpus navi impositum et Egmundam delatum est iuxta predecessores tumulandum” (D tekst 1203); voor „et ipse . . . ageret et disponeret” (Annales 1197) de woorden „omnia agentes et disponentes” (D tekst 1204). Oppermann verwijst voor het woord *seminarium* (1197) naar den D tekst (1204).

⁷⁾ *Fontes*, blz. 26*.

⁸⁾ *Fontes* blz. 140*.

hebben wij reeds besproken en niet aanvaard; de passus is o.i. uit de Vita S. Adalberti II overgenomen ¹⁾. Onzeker is echter o.i. de herkomst van eenige berichten, meest ingeleid met „hoc anno” (1139, 1143, 1148, 1152, 1153, 1157). Deze berichten zijn n.l. niet van C, daar zij steeds *Egmunda* hebben, maar waarschijnlijk ook niet van F, daar zij geen woorden bevatten, die voor F kenmerkend zijn; zij gaan steeds aan de F berichten vooraf en loopen niet verder dan 1153 ²⁾. De mogelijkheid bestaat, dat zij $\pm$ 1160 in en achter den C tekst door een derden annalist geplaatst zijn. Daar de berichten echter zeer summier zijn — meest notities uit de wijdingsberichten —, is tekstvergelijking hier zeer moeilijk en de mogelijkheid, dat de berichten toch door F geschreven zijn, geenszins uitgesloten.

Wij zullen thans den F tekst nader onderzoeken en hierbij de berichten naar bepaalde groepen bespreken.

2. De berichten.

a. De berichten uit een Sigeberthandschrift met vervolg.

In de Annales komen in de jaren 1108 (glosse), 1109 (glosse), 1113 (glosse), 1122, 1123, 1125 (2e deel), 1126, 1128 (2e deel), 1129, 1130 (1e deel) 1133 (2e alinea), 1135, 1137 (2e zin) een aantal berichten voor, welke, naar Oppermann aanwijst, eveneens in Sigeberthandschriften en in Vlaamsche bronnen opgenomen zijn. De berichten zijn zonder twijfel afkomstig van den annalist F ³⁾. Oppermann construeert ter verklaring van den Egmondschen tekst een handschrift, dat na 1168 in West-Vlaanderen (te Winoxbergen?) is geschreven en waarin een Sigeberttekst met een Vlaamsch vervolg was opgenomen ⁴⁾. Hij meent, dat dit handschrift op de volgende wijze tot stand is gekomen. Er heeft bestaan:

α. een Sigeberthandschrift, waarin tot 1119 invoegingen uit de Annales Blandinienses waren opgenomen; dit handschrift heeft niet alleen evenals de nauw verwante Sig. Bland. tekst, door den annalist C gebruikt, berichten tot 1148 of 1155 bevat, maar ook een verder vervolg, namelijk tot 1168, alsook een additum

¹⁾ Zie hiervóór blz. 11.

²⁾ Men onderscheide in 1143 het gedeelte: „hoc anno-Sophia” en den verderen (F) tekst; evenzoo in 1153: „hoc anno Ascalon capta est a christianis” en den verderen (F) tekst: „hac autem occasione obsessa et capta est . . .”.

³⁾ Aldus ook Oppermann. Men beschouwe ook de berichten 1126 „et ut solebat”, 1133 „cum eclipsis solis non fieri soleat . . .”.

⁴⁾ *Fontes* blz. 66* vlg.

„obiit Anselmus. . . .” van het jaar 1109 gehad, dat in vele andere Sigeberthandschriften niet voorkomt ¹⁾. Dit toevoegsel kan z.i. eerst na 1155 zijn opgenomen.

β. een Sigeberthandschrift, dat in het klooster S. Bertin (bij Bourbourg) geschreven is, aldaar van een vervolg tot 1128 voorzien is, vervolgens in 1128 naar Blandinium overgebracht en hier tot 1137 verder vervolgd is.

De teksten van deze twee handschriften zijn in het West-Vlaamsche handschrift tot één geworden en met eenige verhalen uit de omgeving van Winoxbergen uitgebreid.

Wij hebben tegen deze beschouwing bezwaren. Er is o.i. geen reden in den F tekst eenige ontleening aan een Sig. Bland. tekst aan te nemen. De berichten, welke F uit een Sigeberttekst heeft overgenomen, zijn verklaarbaar uit Sigebertteksten, welke geen invoegingen uit de Blandinienses gehad hebben; Oppermann heeft althans geen plaatsen aangewezen, die wij noodzakelijk als ontleeningen aan een SBl tekst moeten beschouwen. Wanneer Oppermann verder betoogt, dat — aangezien de tekst van het hiervóór besproken Sig. Bland. handschrift B3* en de Anchintekst tot 1155 parallel lopen — het addimentum van 1109, dat niet in B3*, maar wel in den Anchintekst voorkomt, eerst na 1155 en wel na 1168 in dezen tekst is gekomen en daarna eerst in den tekst der Annales Egmundenses kan zijn gekomen ²⁾, mist zijn betoog elken grondslag, daar ten eenre geen bewijss geleverd, dat in de bron van F van eenige Sig. Bland. tekst gebruik is gemaakt, ten andere het wel zeker is, dat het addimentum 1109 reeds in den oorspronkelijken Anchintekst van 1112/13 (B) bestaan heeft ³⁾; de woorden „obiit Anselmus. . . .” komen toch in alle van B afgeleide handschriften voor (B 1, 2, 5, C 1, 2*, 3, 4, 5, D) ⁴⁾. Wanneer B3* het addimentum niet heeft bevat, komt dit hiervan, dat B3 eerst van 1148 (of misschien van 1143) af parallel heeft geloopt met den Anchintekst. Men kan derhalve het betoog over de SBl teksten ter verklaring en dateering

¹⁾ De woorden luiden volledig: obiit Anselmus archiepiscopus Cantuariæ. Hoc anno sacro igne multi accenduntur membris instar carbonum nigrescentibus.

²⁾ *Fontes* blz. 68* vlg. De verdere hypothese van een SBl2 tekst van 1168 en de verklaring omtrent de verhouding van den Egmundenses tot den Anchintekst (vgl. blz. 90*) kunnen wij hier buiten bespreking laten.

³⁾ Vgl. *Auctarium Aquicinense* MG.SS. VI blz. 395 noten f. h.

⁴⁾ De teksten van B3, 3* en het hieraan verwante B4 gaan in deze jaren niet op B, maar op den oorspronkelijken tekst van Gembloux terug.

van het door F gebruikte handschrift ter zijde laten ¹⁾.

Met het betoog, dat in den F tekst een Sigebertcodex met een vervolg, dat in S. Bertin opgesteld is, verwerkt is, kunnen wij ons in hoofdzaak vereenigen. Oppermann heeft o.i. aangetoond, dat een aantal berichten tusschen 1120–1128 in de *Continuatio Burburgensis*, de *Gesta S. Bertini* van Simon van Bertin, de *Annales Blandinienses*, de *Annales Egmundenses* en het *Chronicon S. Bavonis* alle teruggaan op een Sigebertcodex, die in S. Bertin is vervolgd ²⁾. Ook zijn opvatting, dat verschillende berichten tusschen 1129 en 1137 op een vervolg van dezen codex Bertinianus moeten teruggaan, kunnen wij aanvaarden ³⁾. Het schijnt ons alleen, dat geen dwingende argumenten gegeven zijn om aan te nemen, dat het handschrift van S. Bertin in 1128 naar Blandinium is overgebracht en dat het vervolg 1128–1137 derhalve in dit klooster geschreven is ⁴⁾.

Aangezien het additamentum 1109 in de handschriften van de B groep en de daarvan afgeleide handschriften opgenomen is geweest, zullen wij moeten aannemen, dat de Sigeberttekst, welke in S. Bertin berust heeft en de vervolgen bevat heeft, evenals de Sigeberthandschriften van Arras, Bourbourg, Doornik, Laon, Beauvais en andere Noord-Fransche plaatsen, welke eveneens hun

¹⁾ Ook het verdere betoog over de verwantschap van den B3 tekst en den Anchintekst is niet overtuigend. De telling der pausen, waarop Oppermann wijst, is tengevolge van de vergissing van Sigebert bij het jaar 824 in de Sigeberthandschriften zeer verschillend. B3* heeft sedert dat jaar een juist-aansluitende telling, welke van de andere handschriften afwijkt (MG.SS. VI blz. 338 noot b). Wanneer de Anchintekst in 1153 en 1155 de telling van B3* heeft, is in aanmerking te nemen, dat wij hier een reconstructie van B3 hebben en dat deze reconstructie naar B3* vervaardigd is.

²⁾ Grierson (*Les Annales de S. Pierre de Gand* blz. XXVI noot 2, LXI noot 1) heeft bezwaren tegen de opvatting, dat de Blandinienses 1121–1128 op de *continuatio Bertiniana* teruggaan. Overigens neemt hij met Oppermann het bestaan van een *Continuatio Bertiniana* aan.

³⁾ Men kan in de Cont. Bertiniana van 1129–1137 de volgende berichten aannemen waarvan in de Cont. Burburgensis, de *Annales Blandinienses*, de *Annales Egmundenses* en de *Annales Elnonenses* (vgl. hiervoor Grierson blz. LX vlg.) sporen gevonden worden:

1129 zonsverduistering: Cont. Burb. (1129), Egm. (1129), Elnonenses (1129).

1130 dood paus Honorius: Cont. Burb. (1130), Egm. (1130).

1133 zonsverduistering: Cont. Burb. (1133), Bland. (1132), Egm. (1133).

1134 magna inundatio maris: Bland. (1134), Egm. (maxima inundatio maris (1135)).

1135 dood koning Hendrik I van Engeland: Cont. Burb. (1135), Bland. (1135), Elnon. (1135).

1137 dood koning Lodew. van Frankrijk: Cont. Burb. (1137), Bland. (1137), Elnon. (1137).

magna siccitas: Bland. (1137), Egm. (maxima siccitas (1137)

kloosterbranden: Cont. Burb. (1137), Egm. (1137).

⁴⁾ *Fontes* blz. 67*.

vervolgen hebben gehad, een Sigeberthandschrift van de Anchingroep geweest is. Waar in den Anchintekst en dientengevolge in de handschriften van de B/C groep het bericht „mense Maio siligines. . . .” (dat in de Gemblouxteksten en in B3* op (1112) gesteld is) gedateerd is op het jaar (1113), is hieruit ook verklaard, dat dit bericht in de glosse van den annalist F op dit laatste jaar geplaatst is.

Het is derhalve niet noodig voor de verklaring van den West-Vlaamschen (Winoxbergen) tekst het bestaan aan te nemen van den door Oppermann geconstrueerden Sigeberttekst, maar wij kunnen er mede volstaan vast te stellen, dat een West-Vlaamsche schrijver de Continuatio Bertiniana tot 1137 gebruikt heeft.

Het is echter mogelijk, dat deze Cont. Bertiniana een verder vervolg bevat heeft. Na de berichten van 1137 over de kloosterbranden, welke uit de Continuatio Bertiniana zijn overgenomen, volgt namelijk een bericht: „eodem anno *Lotharius rex a Roma secundo reversus obiit et Conradus filius sororis Heinrici imperatoris successit*”. Het bericht kan o.i. niet in verband gebracht worden met de Annales S. Marie ¹⁾; het heeft overeenkomst met de Cont. Gemblacensis 1136/37, waar wij lezen: (1136) „*rex Lotharius. . . . Romam secundo profiscitur*; (1137) Post mortem Lotharii constituerunt sibi *Cuonradum*. Erat quippe ex sorore nepos *Heinrici* quinti regis” ²⁾. De bewoording komt niet woordelijk met de Continuatio Gemblacensis overeen, maar het is waarschijnlijk, dat deze woorden via een verder vervolg van de Continuatio Bertiniana, welke op de Contin. Gemblacensis of een hiermede verwante bron terugging, overgenomen zijn. Eenzelfde verwantschap — en geen onmiddellijke ontleening — is b.v. aan te nemen in het bericht van 1146, waar de Egmondenses hebben: „*Conradus rex Theutonicorum et Lothewichus rex Francie inspiratione divina et exhortacione et litteris Bernardi Clarevalensis abbatis et Eugenii pape. . . . cum viribus pene totius orbis Jerosolimam profecti sunt, ut Roas civitatem que et Edissa a Sangewino devictam armis reciperent*”, terwijl de Cont. Gemblac. luidt: „*occidentales christiani dolentes de subversione urbis Edissae quae et Rohaisa dicitur, quam. . . . In tantum autem erant omnes prompti et alacres ad hanc pro-*

¹⁾ Zie hiervoor blz. 90 vlg.

²⁾ MG.SS. VI blz. 386.

jectionem, ut et Cunradus rex Theutonicae et Ludovicus rex Franciae religiosorum virorum monitis animati, et ipsi prompto animo ad hanc expeditionem sese accingerent" ¹⁾. In de derde plaats is te wijzen op een bericht van 1147, hetwelk in de Cont. Gemblac. luidt: „eclipsis solis facta est circa terciam horam diei 7 Kal. Novembris 2)", dat gewijzigd in de Egmundenses voorkomt: „sol obscuratus est tercia hora diei usque ad sextam mense Octobri"; ook hier zouden de berichten, die eveneens in de Cont. Gemblac. voorkomen, in een continuatie verwerkt en vervolgens in de Egmundenses overgenomen kunnen zijn.

Wij zouden in dit geval een Sigeberthandschrift moeten aannemen, dat althans tot 1148 geloopt heeft ³⁾.

b. De Utrechtsche berichten.

Naast de summiere berichten (1111–1151), welke door den annalist C uit de domannalen zijn overgenomen, zijn in de Annales Egmundenses een aantal Utrechtsche berichten aan te wijzen, welke blijkens de bewoordingen van den annalist F afkomstig moeten zijn. Wij rekenen hiertoe de berichten van 1132 (2e deel), 1143 (2e en 3e alinea), 1148 (2e alinea) 1149, 1150 (post cuius — potuit), 1156, 1159 (3e alinea), 1165, 1170, 1173 (4e en 5e alinea). De mededeelingen betreffen soms belangrijke gebeurtenissen — de inmenging van de Hollandsche en Geldersche graven in Utrecht, den strijd tusschen bisschop en ministerialen e.a. — soms gebeurtenissen van plaatselijk belang (branden, overstromingen, epidemieën). Oppermann heeft in zijn studie over de Utrechtsche geschiedenis de waarde van de eerste berichten hoog aangeslagen; het bericht van de gebeurtenissen in 1145/'46 heet geloofwaardig, de mededeelingen omtrent de gebeurtenissen van 1159/'60 zijn voor deze jaren de eenige betrouwbare bron, de Annales worden voor deze voorvallen als de „in wesentlichen gleichzeitig aufgezeichnete" bron aangehaald ⁴⁾. Er is inderdaad niet aan te twijfelen, of een tijdgenoot, die de gebeurtenissen heeft meegemaakt en de politieke verwickelingen van zeer nabij heeft kunnen volgen en begrijpen, is hier aan het woord. Hij weet te

¹⁾ M.G.SS. VI blz. 389.

²⁾ Ibid.

³⁾ Uit dit vervolg zouden o.i. ook de berichten 1140, 1142 van de Egmundenses afkomstig kunnen zijn.

⁴⁾ *Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht* (Westdeutsche Ztschr. XXVII blz. 208, 210, 214 vlg., 219).

vertellen van de epidemie van 1149, waarbij in Utrecht op één dag wel 40 menschen begraven werden, van het ongeluk met het H. Sacrament van den koster van de Buurkerk (1156); hij bericht over de overstromingen van 1170, waarbij het zeewater tot bij de stad kwam en zeevisch bij de stadsmuren gevangen werd, over de aanhoudende regens van 1173, die in verband werden gebracht met den diefstal van het H. Sacrament in de Buurkerk, hetwelk zelfs tot groote processies aanleiding gaf. De persoon van bisschop Harbert wordt beschreven en een overzicht van de politieke gebeurtenissen gegeven, dat een zeer rationeele voorstelling van het gebeurde geeft.

Echter, toch zijn de berichten meest derdehandsch, verklaart Oppermann in 1933; zij zijn n.l. grootendeels afkomstig uit de Annales S. Marie maiores, zijn overgenomen door den annalist C en vervolgens omstreeks 55 tot 80 jaren later nog eens opnieuw geredigeerd door den annalist F.

Wij hebben de Annales S. Marie maiores als een mystificatie beschouwd en zagen geen reden aan te nemen, dat de domannalen na 1151 hebben voortbestaan, nog minder dat de Egmundenses na 1151 berichten hieraan ontleend hadden; ook de overgeleverde Annales S. Marie kunnen niet als bron van de uitvoerige Egmundenses in aanmerking komen. Wij zullen de betrouwbare en uitvoerige mededeelingen als onmiddellijke getuigenissen van den Egmondschen annalist F te aanvaarden hebben.

c. De Friesch-Hollandsche en locale berichten.

Niet anders staat het met de Friesch-Hollandsche berichten. Ook deze zijn mededeelingen van een tijdgenoot, die de gebeurtenissen gevolgd heeft. De beschrijving van den strijd tusschen Holland en den graaf (1132, 1155, 1161, 1166, 1168, 1169) heeft het karakter van onmiddellijke mededeelingen. In het bericht van 1132 wordt ons de jonge Floris de Zwarte in enkele trekken geschilderd, alsook zijn aanhang en de strijd van de Friezen. Oppermann heeft den annalist wel het verwijt gedaan, dat hij den rol van den Utrechtschen bisschop Andries in deze gebeurtenissen niet meegedeeld heeft ¹⁾, evenzoo, dat hij een en ander

¹⁾ *Fontes* blz. 101*. De oorkonde van 1129, waarop Oppermann steunde, is sindsdien door hem tot een vervalsching verklaard en J. F. Niermeyer: *Over het Staatsgezag in midden-Friesland, voornamelijk in de twaalfde eeuw* (Bijdr. Vad. Gesch. 7e Reeds VIII blz. 1 vlg.) is op dit punt niet teruggekomen.

in de gebeurtenissen van 1159/60 verzwegen heeft ¹⁾, maar dit kan hoogstens zijn wijze van voorstellen, niet zijn vertrouwd-zijn met de gebeurtenissen treffen. De berichten over den strijd van 1166 en vooral over den strijd van 1168/'69, waarin ons de namen der gesneuveldengenoemd worden, het verloop van den strijd enden dienst der Vlaamsche boogschutters geschilderd, zelfs de datum genoemd wordt, zijn moeilijk als latere bewerkingen van korte notities te beschouwen. De berichten over de grafelijke familie (het huwelijk van Floris III, de sterfgevallen, de reis van gravin Sophia naar Jerusalem), alsook de mededeelingen over het klooster (de privileges van 1140, 1162, het overlijden van abt Walter) verdienen geen bijzondere aandacht; daarentegen zijn enkele mededeelingen als over de wangeboorte van een lam in Egmond (1167), de koude en zachte winters, de regens, de oogsten en graanprijzen, verder eenige berichten over Rijsenburg (1133, 1134, 1140, 1169, 1176), waarover de annalist blijkbaar door den magister der nonnen ingelicht is (*quarum industria hodieque in his, que per earum magisterium informate sunt apparet*), weder duidelijk als het werk van den tijdgenoot te beschouwen.

d. De verdere berichten.

Ten slotte de verdere berichten. Wij onderscheiden hierbij eenige groepen van berichten en wel in de eerste plaats de mededeelingen omtrent gebeurtenissen aan onze tegenwoordige oostgrens.

De annalist beschrijft ons de persoon van den hertog van Kleef, die hem waarschijnlijk bekend is geworden bij diens optreden in de Utrechtsche geschillen van 1150 en 1159 en andere gelegenheden ²⁾; schrijft over Otto van Bentheim, wiens gevangenneming door Heinrich van Arnsberch hij bericht; schrijft over de geschillen der gebroeders van Arnsberch. Oppermann wijst terecht op eenige berichten over Hendrik den Leeuw (1164, 1167, 1172) en op de betrekkingen, welke deze met proost Boudewijn van Holland gehad heeft ³⁾, die voor den Saksischen hertog naar Engeland getrokken is om diens bruid over te brengen (1167). De annalist volgt den strijd tegen de Slaven, heeft relaties, die hem later

¹⁾ *Fontes* blz. 101* vlg.

²⁾ *O.Utr.I.* blz. 412 (1169).

³⁾ *Fontes* blz. 139*.

over de kerk van Minden berichten, is waarschijnlijk zelf omstreeks 1163/64 in het Saksische en Oostfriesche gebied geweest, waar hij van de groote overstromingen getuige is geweest of de versche beschrijving gehoord heeft ¹⁾.

Een tweede groep van berichten is onder een rubriek reispraatjes te brengen. De annalist is namelijk nu en dan in den vreemde geweest; hij schrijft ergens ²⁾ „hac et illac” de monniken gezien te hebben, die uit het S. Jacobsklooster van Mainz gezet waren, wij vermoedden, dat hij in Saksen en wellicht ook in het Westfaalsche (Arnsberch) bekend is geweest. Op deze reizen zullen de verhalen over het Jodenmeisje, dat een monnik verleidde, van den rijken Jood, die zijn afvalligen zoon vermoordde, van den hebzuchtigen schout uit Bonn opgestoken zijn ³⁾. Onder deze rubriek zullen wij ook de verhalen over de ontvoering van relieken der drie magiërs naar Keulen e.a. kunnen plaatsen. In deze mededeelingen beroept hij zich soms uitdrukkelijk op de mondelinge getuigenissen.

Niet veel meer ernst hebben eenige berichten, die blijkbaar ook uit mondelinge mededeelingen zijn opgedaan, wel een zekere kern van waarheid bevatten, maar misvormd zijn. Oppermann heeft daarvoor gewezen op de berichten over den opstand van de oproerige ministerialen en burgers in Mainz (1160), de kerkvergadering te Besançon (1162), den tocht van den paltsgraaf Koenraad (1164) en enkele andere berichten ⁴⁾.

Daarnaast hebben gestaan de mededeelingen, die op geschreven bronnen teruggevoerd moeten worden, als de uitvoerige beschrijving van de inname van Ascalon, de Keulsche opvolgings- en wijdingsberichten, de meeste berichten over de ondernemingen van Barbarossa e.a. Een onmiddellijke ontleening aan de *Chronica regia* kan niet geconstateerd worden, een gebruikmaking van een Keulsche of Keulsch georiënteerde bron mag aangenomen worden ⁵⁾.

¹⁾ *Fontes* blz. 169. „in Fresia etiam superiori, que Saxonia contermina est et vocatur Morsatia et in ipsa Saxonia tanta inundatio eodem tempore fuit . . .”.

²⁾ *Fontes* blz. 168.

³⁾ *Fontes* blz. 149.

⁴⁾ *Fontes* blz. 91* vlg.

⁵⁾ *Fontes* blz. 90*, 91*. De verwijzing naar de *Annales Rodenses* heeft o.i. niet veel waarde; voor de inneming van Ascalon moet zeker een andere bron aangenomen worden.

3. *De annalist F en zijn werk.*

Wij hebben opgemerkt, dat de annalist F zijn werk in twee redacties moet hebben opgesteld: in de eerste bewerking, waarvan ons slechts één blad bewaard is, in de tweede bewerking, waarvan het handschrift ons in zijn geheel bewaard is. De tweede bewerking bevat ook de aantekeningen van den annalist C (tot $\pm$ 1151) en misschien van een anderen annalist (tot $\pm$ 1153); deze aantekeningen hebben in het handschrift, waaruit zij overgenomen zijn, vermoedelijk niet meer dan 1 à $1\frac{1}{2}$ bladz. in beslag genomen.

Trachten wij het werk van den annalist F nader vast te stellen! De eerste bewerking is o.i. omstreeks 1173 geschreven; er is toch geen andere reden te vinden, waarom de annalist, die minstens tot $\pm$ 1181/1182 geleefd moet hebben, zijn werk in 1173 afgesloten heeft. Een aanwijzing, dat het werk althans vóór 1182 voltooid is geweest, is het feit, dat de annalist, die gaarne verwantschapsbetrekkingen van de leden van de grafelijke familie en andere aanzienlijke personen mededeelt, in zijn overlijdensbericht van Dirk II van Kleef (1172) blijkbaar niet wist te vermelden, dat diens zoon en dochter met kinderen van den Hollandschen graaf Floris III (n.l. in 1182 en 1186) gehuwd waren. De terminus ad quem van de tweede bewerking moet vermoedelijk ook in 1182 gezien worden; in den nieuwen tekst toch zwijgt de annalist in zijn berichten over Dirk II van Kleef (1151, 1159) opnieuw over verwantschapsbetrekkingen tusschen het Kleefsche en Hollandsche huis, welke in 1182 ontstaan waren. Wat de notities van F over de jaren 1176—1178 betreft, men kan slechts vaststellen, dat deze na 1180 opgesteld moeten zijn; de schrijver maakt n.l. nog melding van de nederlaag van Hendrik den Leeuw; blijkbaar waren geruchten over deze gebeurtenis, die overigens op vele punten onjuist waren, omstreeks 1181 tot hem doorgedrongen.

De eerste F tekst heeft vermoedelijk geen berichten vóór 1132 bevat ¹⁾. Wellicht is het oorspronkelijke handschrift met dit jaar begonnen en heeft dit drie of vier dicht beschreven bladen uitgemaakt, waarvan alleen het laatste blad bewaard is gebleven. Uit dit blad kunnen wij opmaken, dat de annalist de feiten vrij zakelijk en tot in bijzonderheden beschreven heeft; hij weet vele

¹⁾ Zie volgende noot.

data en namen te noemen, o.a. van de gesneuvelden in den strijd met de West-Friezen van 1168, de reisgenooten van gravin Sophia, de verwanten van de abdis van Rijnsburg, den abt van S. Paulus enz.

Wij vermoeden, dat de aanleiding van de tweede bewerking de kennismaking met het Sigeberthandschrift met de *Continuatio Bertiniana* van Winoxbergen geweest is. Dit handschrift had voor hem geen beteekenis om den eigenlijken Sigeberttekst (met slotwoorden), welke tot 1113 liep; de annalist moet vermoed hebben, dat deze tekst vrijwel identiek was met die van andere Sigebertteksten en dat hij door den annalist C reeds bewerkt was.

De waarde van het handschrift lag voor hem in de *Continuatio* 1113-1137 (1148), welke hem onbekende gegevens verschafte. De annalist kon deze berichten moeilijk in het handschrift van C en in zijn oorspronkelijk handschrift opnemen en heeft toen klaarblijkelijk het besluit genomen den nieuwen tekst te schrijven. Dit werk is opgezet als een onmiddellijke voortzetting van de *Annales* van C; het laatste blad van dit handschrift werd verwijderd, het nieuwe handschrift begon met de woorden van den verwijderden tekst („damus....”), maar nam reeds in 1122 de eerste berichten uit de *Continuatio* (.... in villa Honela) over ¹⁾.

Uiterlijk sloot het nieuwe handschrift zich met zijn 32-regelige bladzijden ook bij het C handschrift aan; de C berichten van de jaren 1112-1151 en misschien die van den derden annalist (tot $\pm$ 1153) zijn in den tekst steeds voorop gehouden, de bewoording en spelling hiervan ongewijzigd gelaten. Het is waarschijnlijk, dat ook de oorspronkelijke tekst van F op enkele punten uitgebreid is; de berichten over het wonder van S. Olaf en het overbrengen van de reliquieën der drie magiërs van Milaan naar Keulen zijn misschien eerst in 1180/1181 ingevoegd. In den tekst van het laatste blad (1168-1173) waren geen veranderingen aan te brengen en het handschrift over deze jaren is daarom door F onveranderd gelaten.

¹⁾ Niet zeker is, of het bericht van 1121 (over Petronella's dood) reeds in de eerste bewerking gestaan heeft. Daar wij in den tekst 1111-1132 geen F berichten hebben, die niet uit de Cont. Bert. overgenomen kunnen zijn, achten wij het waarschijnlijk, dat de eerste bewerking geen berichten van 1111-1132 bevat heeft (het bericht van 1121 over Floris' II dood, door Oppermann op grond van het woord *crassus* aan F toegeschreven, daar C in 1091 dezen bijnaam niet noemt, kan o.i. door C geschreven zijn en de bijnaam eerst bij de transcriptie door F in den tekst gebracht zijn).

Na voltooiing van het werk moet de annalist bemerkt hebben, dat de aan de Continuatio voorafgaande Sigeberttekst over 1108–1113 toch enkele berichten — voornamelijk uit de omgeving van Winoxbergen — bevatte, die in andere Sigebertteksten niet voorkwamen. Hij heeft deze toen ook willen opnemen, maar heeft dit alleen kunnen doen, door deze in marginale notities bij de jaren 1108, 1109 en 1113 te plaatsen.

Kunnen wij ons nu een annalist voorstellen, die omstreeks 1115–1181 geleefd heeft, gelijkelijk betrekkingen met Egmond en Utrecht onderhouden heeft, op reizen tot in het Saksische en Westfaalsche gebied verkeerd heeft? Oppermann heeft ons dezen annalist aangewezen in zijn beschrijving van den annalist C. Deze, schrijft hij ¹⁾, was monnik in Egmond, had nauwe betrekkingen tot het kapittel van S. Marie, behoorde waarschijnlijk tot den kring van geestelijken om den proost van S. Marie (Boudewijn van Holland) en was wellicht met de kerk van Akersloot, welke aan het kapittel van S. Marie behoorde, begiftigd. Oppermann heeft hier naar onze meening scherp gezien en den annalist juist thuis gebracht. Alleen de door hem aangewezen monnik is niet de annalist C, maar de annalist F geweest. Nemen wij dit aan, dan kunnen wij ons den levensloop van den annalist ongeveer als volgt voorstellen. F, in het begin der twaalfde eeuw (c. 1110/1115) geboren, is vermoedelijk aanvankelijk in Utrecht thuis geweest. Nadat hij naar Egmond gekomen is, waar wij hem reeds omstreeks 1138/1145 als monnik mogen denken, bleef hij betrekkingen met Utrecht onderhouden. Het optreden van bisschop Harbert en de voorvallen in Utrecht van 1151 en volgende jaren werden door hem in Utrecht gevolgd. Sedert Boudewijn van Holland proost van S. Marie geworden was (1155), heeft hij waarschijnlijk in diens onmiddellijke omgeving verkeerd en de belangrijke gebeurtenissen van 1159–1160 van nabij kunnen meemaken; betrekkingen van dezen proost hebben hem vermoedelijk op reizen gevoerd naar diens broeder, Otto van Bentheim, zelfs tot de omgeving van Hendrik den Leeuw. Omstreeks 1172/1173 heeft hij zijn eerste bewerking van de annalen gemaakt. Op dat tijdstip was hem waarschijnlijk het pastoraat van Akersloot—ter begeving aan het kapittel van S.

¹⁾ *Fontes* blz. 136* vlg.

Marie — opgedragen; de regeling door proost, deken en kapittel van S. Marie met de parochianen van Akersloot aangaande de door deze verschuldigde begrafenisrechten (1175) mag als zijn werk beschouwd worden ¹⁾.

In 1180 heeft hij den codex Bertinianus-Winoxbergensis leeren kennen. Wellicht heeft F tot de monniken behoord, die Lambert, in 1180 tot abt van Egmond gekozen, in Vlaanderen opgezocht hebben en heeft hij op deze reis in een der Vlaamsche kloosters het handschrift gezien; het is ook mogelijk, dat hij het handschrift door bemiddeling van abt Lambert, die te voren scholasticus in Blandinium geweest was ²⁾, verkregen heeft. Hij heeft daarop in 1180/1181 de tweede bewerking van de Annales (1111–1168) ondernomen en enkele notities van 1176–1178 geschreven. Kort daarop is hij vermoedelijk in Egmond overleden ³⁾.

De vraag komt thans op: is in de Egmondsche stukken verder werk aan F's hand toe te schrijven. Oppermann heeft een groot aantal stukken als F's werk beschouwd. Nadat hij de oorkonden van 1083, 1162 en 1174 tot vervalschingen had verklaard en de stukken van 1083 en 1174 in verband had gebracht met de geschillen over de advocatie in 1215, heeft hij wel vele stukken in den tijd om 1215 moeten plaatsen. Het zoogen. falsum 1162 moest in 1215 gesteld worden, omdat het falsum 1083 hierin vermeld was; de annales 1111–1173 omstreeks 1215, omdat hierin over het zoogen. falsum 1162 bericht was; de Vitae S. Adalberti en S. Ieronis omstreeks denzelfden tijd, omdat de annalist F de auteur van deze werken geweest was; de falsa 1108, 1116 werden eveneens omstreeks 1215 geplaatst, omdat de stukken voor de redactie van het falsum 1083 gebruikt waren en zij op andere gronden niet veel ouder konden zijn; de falsa (1105–1120), 1143, deelen van de Evangelieaanteekeningen en het Urbarium, de Reliquieënlijst van 1210/'20 werden in verband gebracht met F's

¹⁾ Het verblijf van het charter 1175 (Van den Bergh I 154) in het archief van de abdij zou anders volkomen raadselachtig zijn, daar de abdij met de kerk van Akersloot niets te maken heeft gehad. De oorkonde is misschien een ontwerp; elk spoor van bezegeling in de wasklomp, die op het stuk aangebracht is, alsook de namen van getuigen ontbreken (*Fontes* blz. 175*). Opmerkelijk is de dateering „regnante Romano imperatore et Florentio existente comite Hollandie” in dit Utrechtsche stuk.

²⁾ *Fontes* blz. 138*.

³⁾ In Annales 1176 (geschreven na 1180) spreekt F van een reisgenoot van gravin Sophia als „(postea) monachus noster”.

werkzaamheid en op eenige zwakke motieven in den tijd om 1215 geplaatst. Bovendien moest een aantekening in de Egmondsche boekenlijst, die op de vervaardiging van de Vitae S. Adalberti en S. Ieronis in den tijd van den monnik Frederik (c. 1120–1160) scheen te wijzen, als een insertie — die waarschijnlijk ook van F's hand was — beschouwd worden. Het groote bezwaar, dat men tegen de dateering van de annalen van F in 1215 kon inbrengen, n.l. dat *in* den tekst (na het bericht van 1148) een notitie overeen altaarwijding van 1199 opgenomen is, welke door Oppermann en andere onderzoekers als een gelijktijdig — $\pm$ 1200 — geschreven notitie beschouwd is, werd uit den weg geruimd door het wondere toeval aan te nemen, dat de annalist in 1215 voor zijn annalen een perkament gebruikt heeft, waar *onder* aan de bladzijde de wijdingsnotitie reeds was neergeschreven ¹⁾, hoewel men eerder zou vermoeden, dat de schrijver dezer notitie omstreeks 1200 zijn aantekening onder aan de $\frac{3}{4}$ beschreven bladzijde (fol. 155vs) heeft geplaatst, omdat in het netschrift geen andere leegte plaats te vinden was.

De voorstelling van Oppermann over de werkzaamheden van F in 1215 is niet aannemelijk. Men denke zich, in welk een koortsachtig tempo door F in 1215 gewerkt moet zijn om dit alles tot stand te brengen, ook als wij met Oppermann zouden willen aannemen, dat de annalist D, die in dat jaar bovendien de annales 1176–1205 overgeschreven moet hebben, hem terzijde gestaan heeft; met welk een raffinement bij de vervalschingen te werk moet zijn gegaan, waar zelfs de boekerijcatalogus in deze onderneming niet vergeten werd; welk toeval het geweest moet zijn, dat F voor zijn werk een perkament gebruikte, waar reeds een wijdingsnotitie onder aan de bladzijde was geschreven. Hoe onwaarschijnlijk moet het bovendien zijn, dat de abdij in 1215 den graaf de falsa leverde van 1083 en 1174 om Willem van Egmond te bestrijden, maar tegelijkertijd de oorkonde van 1162 fabriceerde, waarmede zij den graaf zelf zou bestoken. Oppermanns voorstelling heeft zooveel onwaarschijnlijks, dat zij niet te aanvaarden is. Het verband der stukken, dat door hem aangenomen is, heeft niet bestaan.

In het voorafgaand onderzoek hebben wij de annalen van F in den tijd 1173/1181 geplaatst, waardoor F's werkzaamheid, glo-

¹⁾ *Fontes* blz. 58*.

baal genomen, tusschen 1140 en 1180 gevallen moet zijn. Wij hebben verder de Evangelieaanteekeningen $\pm$ 1080/1100 geda-teerd, dereliquieënlijst omstreeks 1210/1220, de falsa (1105–1120), 1108, 1116, 1143 met Oppermann in den tijd na 1200. Al deze stuk-ken kunnen derhalve niet van F afkomstig zijn. Ook de Vita S. Ieronis hebben wij van een andere hand dan van F geacht. Of F de hand heeft gehad in de redactie van de oorkonden van 1162, 1174 en het falsum 1083, in deelen van het Urbarium of het Graven-register achten wij twijfelachtig en wegens het beperkte verge-lijkmingsmateriaal niet goed te beoordeelen ¹⁾.

Het auteurschap van F komt alleen ernstig ter sprake voor de Vita S. Adalberti II. Zooals wij reeds opgemerkt hebben, nemen Oppermann en Haenchen de identiteit van den schrijver der Vita en den annalist F aan ²⁾. Oppermann heeft op de groote overeen-komst gewezen, die in stijl en woordenkeus van de schrijvers der beide werken bestaat; zijn voorbeelden zouden met tal van andere vermeerderd kunnen worden. Hiertegenover staan verschillen: van den voorkeur van den annalist F voor een woord als *circumcirca*, voor een zinswending als *humilians humiliavit*, voor het vaststellen van gevallen, waarin de H. Schrift in vervulling is ge-gaan (*impletum est* . . .), is b.v. bij den schrijver der Vita II niets te bespeuren; van de voorkeur van dezen schrijver voor een werkwoord *contestare* (vgl. c. 2, 3, 19, 21), voor *accidit* (i.p.v. het bij F gebruikelijke *contigit*) (c. 2, 3, 19, 22), voor *dignatus est* (c. 7, 8) is in de Annales van F niets te vinden. De lange tijd, die tusschen de samenstelling van de Vita II (c. 1140/1143) en van de Annales II (c. 1173/1181) ligt, zou echter een verklaring van deze verschillen kunnen zijn. Wij achten in elk geval de mogelijkheid, dat de annalist F de schrijver der Vita II geweest is, zeer groot. Wij zullen derhalve in het overzicht van zijn levensloop de samen-stelling der Vita ca. 1140–1143 vermoedelijk in te voegen hebben.

Ten slotte de vraag: komt in den tekst het streven aan den dag bepaalde staatkundige doeleinden te vervolgen? Oppermann

¹⁾ Voor de oorkonde van 1174 willen wij alleen wijzen op de term „*ex conducto*” en de aanduiding van Floris III als „comes decimus (filius Theoderici noni comitis)”, waarin overeenkomst met uitdrukkingen van F in de annales 1111–1173 op te merken valt. Tegen een eventueele veronderstelling, dat de bewoordingen in het Graven-regis-ter, welke uit de annales van C overgenomen zijn, door F toegevoegd zouden zijn, is op te merken, dat de bittere beoordeeling van de West-Friezen (bestiales Fresones) niet in F's geest schijnt te zijn.

²⁾ *Fontes* blz. 28*, *Hist. Zeitschrift*, Band 151 blz. 352.

merkt op, dat de schrijver klaarblijkelijk „een voorstander (is geweest) van goede verstandhouding tusschen het graafschap en het bisdom Utrecht. De berichten van 1132 en 1159 gaan stilzwijgend de geschillen voorbij, die uit andere bronnen in deze jaren vast te stellen zijn. Op andere plaatsen komt de annalist er openlijk vooruit, dat het geestelijk gezag van den bisschop door de graven geëerbiedigd dient te worden, zoo vooral in het bericht op 1143 over bisschop Harbert en graaf Dirk VI en in dat op 1202.... Deze opvattingen van F zal men niet alleen uit stichtelijke, doch ook uit territoriaal-politieke bedoelingen moeten verklaren. Al was van den elect van Utrecht, Otto van Gelre, die zijn verkiezing mede aan zijn zwager Willem van Holland te danken had, geen ernstig verzet tegen de landsheerlijke kerkpolitiek te verwachten, in de moeilijkheden, waarin Willem zich bevond door den ban van paus Innocentius III, was hem blijkbaar aan een goede verstandhouding met Utrecht veel gelegen ¹⁾).

Wij kunnen het laatste deel van deze beschouwingen buiten bespreking laten, omdat F de annales o.i. niet in 1215, maar omstreeks 1173/81 schreef. Wij betwijfelen verder, of in het werk de wensch grafelijke politieke belangen te dienen, bestaan heeft. De Annales schijnen ons het werk van een monnik, die niet van een grafelijk centrum en standpunt, maar van de Utrechtsche en de Egmondsche omgeving de gebeurtenissen gevolgd en indrukken gegeven geeft. De Hollandsche graven stonden voor hem op de derde plaats; hij volgt hen, voorzoover zij met Utrecht en de abdij in betrekking komen. Met Utrecht: door de interventies en oorlogen; met de abdij: door de bezoeken aan de abdij, sterfgevallen, den strijd met de West-Friezen in de omgeving van Egmond. Voor den oorlog van Floris III met Vlaanderen of de veelvuldige reizen van dezen graaf naar het keizerlijk hof heeft hij geen belangstelling of hij heeft hiervan geen weet.

Wij hebben in elk geval hierin niet een zekere kieschheid te zien of een neiging gebeurtenissen te verzwijgen, die gevoeligheden zouden kunnen opwekken. Wij bespeuren van deze neiging b.v. niets ten opzichte van Utrecht; er is vrijwel niets verzwegen van de moeilijkheden, die tusschen de Hollandsche graven en het bisdom zijn voorgekomen ²⁾. De strijd van Floris den Zwarte met

¹⁾ *Fontes* blz. 147*, 148*.

²⁾ Voor de verhouding van bisschop Andries en Floris de Zwarte (1129), waarop

de Kuyks en de rol, welke de bisschop en Dirk VI hierin zijdelings gespeeld hebben, wordt genoemd; de strijd van Dirk VI met bisschop Harbert wordt beschreven (1146); evenzoo het gewelddadig ingrijpen van Dirk VI in 1151, waarbij hij zijn candidaat voor de bisschoppelijke waardigheid tegen den wil van de meerderheid wist op te dringen, de strijd van 1159, waarbij Floris III een deel van het bisdom bezette, terwijl in het bericht van 1165 het besluit van de „grandes inimicitiae” ten gevolge van de tusschenkomst van Barbarossa gememoreerd wordt. Ook van kieschheid tegenover de graven blijkt niets. De annalist neemt de scherpe veroordeeling van gravin Petronella's bewind uit de Vita S. Adalberti II over; hij verzwijgt niet de vernedering, die Dirk VI in 1146 voor bisschop Harbert ondergaan moest, toen hij tot deze „discalciatus ad genua ipsius (kwam) et indulgentiam petens emendationem prom(isit)”; evenmin de vernedering van Floris III door den Egmondschen abt, toen de graaf na erkenning van het onrecht van zijn vader opheffing van den ban moest vragen; hij onthoudt ons niet zijn veroordeeling van Dirk VI's ingrijpen in de bisschopskeuze van 1151, waarover hij schrijft: „sed pars nobilium (d.i. de partij van Dirk VI), ut solet, alteram depressit et comes Holtlandensis bellica manu Hermannum (den meest ongeschikten candidaat, als hij nader bericht) in episcopum introduxit”. Er is bij dezen annalist, die een Dirk II van Kleef en anderen warm wist te prijzen, geen enkel blijk van waardeering of sympathie voor het grafelijk huis behalve voor de vrome Sophia, de vrouw van Dirk VI.

De politieke belangstelling van den annalist is op Utrecht gericht. Hij wil blijkbaar een sterk bisschoppelijk gezag; voor bisschop Harbert, die het geestelijk en wereldlijk zwaard krachtig wist te hanteeren, zoodat hertogen en graven door hem bedwongen werden, heeft hij bewondering, voor een bisschop Herman van Hoorn, den gunsteling van Holland, Gelre en Kleef, die „lenis et nimium simplicis animi” en zwak bestuurder was, heeft hij minachting ¹⁾. Wanneer hij de overeenkomsten verzwijgt, welke in 1165 door Barbarossa tusschen den Hollandschen

Oppermann blz. 100* (Fontes) wijst, zie blz. 117 noot. Het pauselijk privilege voor het bisdom van 1159 is raadselachtig. Het stuk is klaarblijkelijk niet in het bisschoppelijk archief, maar in het grafelijk archief terechtgekomen; afschriften in Utrecht zijn niet bekend en het oorspronkelijke stuk berustte in de XIVe eeuw in Holland, vanwaar het met zoovele andere charters naar het archiefdepot in Hene-gouwen (Mons) is overgebracht.

¹⁾ Fontes blz. 155.

graaf en den Utrechtschen bisschop tot stand gebracht zijn, is dit misschien hieraan toe te schrijven, dat hij deze overeenkomst niet gunstig voor het bisdom heeft gevonden. Van sympathie van den annalist voor Barbarossa blijkt ook niet.

In hoeverre deze betrekkelijke onverschilligheid tegenover het gravenhuis en de wensch naar een sterk bisschoppelijk gezag vereenigd kan worden met de nauwe betrekkingen, die wij tusschen den annalist en den proost Boudewijn van Holland aannamen, die de Hollandsche partij in Utrecht ongetwijfeld geleid heeft, is een vraag, die wij onbeantwoord moeten laten.

Het werk van den annalist F is aldus een belangrijk werk. Niet zooals de annalen van C om de bronnen, die verwerkt zijn; de berichten uit zijn bronnen zijn ons behalve enkele onbelangrijke mededeelingen uit de omgeving van Winoxbergen van elders bekend. Evenmin om de vele praatjes met de stichtelijke conclusies, die in dit werk voorkomen en weinig waarde hebben, tenzij als teeken, dat deze soort geschiedschrijving met stichtelijke exempels, die door Oppermann op grond van Baethgen's onderzoek als typisch 13e-eeuwsche geschiedschrijving wordt beschouwd, hier in Egmond in het laatste kwartaal van de 12e eeuw opgemerkt kan worden. De beteekenis van het werk ligt in het bijzonder in de beschrijving van de politieke gebeurtenissen in Utrecht en in het verhaal van den Frieschen strijd. Door deze beschrijvingen vooral heeft het werk van dezen annalist een geheel ander — en interessanter — karakter verkregen als dat van den annalist C.

C. Annales 1176–1207.

Het laatste deel der Annales is door de hand D geschreven. Door Haenchen en Oppermann zijn hierin twee gedeelten onderscheiden, nl. de annalen 1176–1202, welke niet in het oorspronkelijke handschrift bewaard zijn gebleven, en de annalen 1203–1207 ¹⁾ 2).

¹⁾ Een gedeelte van het hs. is door brand verloren gegaan (vgl. *Fontes* blz. 57*). De tekst is echter uit andere hs. aan te vullen.

²⁾ Een „annalist van 1212”, die door Oppermann verder onderscheiden wordt, is, ook volgens Haenchen, niet aan te nemen. De berichten van 1121 en 1190, door Oppermann als werk van dezen annalist beschouwd, zijn o.i. van den schrijver der Vita S. Adalberti II en den annalist D afkomstig.

1. *Annales* 1176-1202.

De schrijver van dit deel der *Annales* is door Haenchen en Oppermann als annalist II aangeduid. De schrijver onderscheidt zich door het gebruik van het praesens historicum en eenige geregeld terugkeerende woorden (o.a. repatriare).

In deze annalen zijn eenige berichten, die niet van den annalist II afkomstig kunnen zijn, t.w.:

- 1° 1176-1178 (gedeeltelijk)
- 2° 1190 (eodem anno-sepulti)
- 3° 1197 (eodem anno-desponsavit)
- 4° 1197 (idem Wilhelmus - celebratis)
- 5° 1202 (nec mirum-Dei geneticis).

Wij hebben deze berichten hiervóór reeds besproken ¹⁾ en deze alle met uitzondering van de mededeelingen 1176-1178, welke van den annalist F afkomstig zullen zijn, als invoegingen van den annalist D beschouwd.

Zooals Oppermann opgemerkt heeft, kan het werk kort na 1202 geschreven zijn.

2. *Annales* 1203-1207.

Het laatste deel der *Annales* is geschreven door een auteur, die door Oppermann annalist D is genoemd, aangezien hij identiek geweest moet zijn met den schrijver (scriptor) der *Annales* 1176-1207. Het geschrift bevat de levendige beschrijving van den strijd van Willem van Holland en Lodewijk van Loon. Wegens de strekking — de sympathie voor Willem — kan het moeilijk vóór de verdrijving van gravin Aleydis (c. 1212) geschreven zijn. Ook de toevoeging van 1190, waarin dezelfde sympathie voor Willem spreekt, en de invoegingen van 1197 (idem Wilhelmus-celebratis) met de scherpe veroordeeling van Dirk VII's bewind en van 1202, waarin Dirk VII's nederlaag rechtvaardig geacht wordt, zullen niet eerder geschreven zijn.

Aangezien de annalist D de annalen 1176-1202 gecopieerd heeft, waarin ook berichten van den annalist F opgenomen waren (1176-1178), en deze annalist volgens Oppermann omstreeks 1215 gewerkt moet hebben, zijn z.i. ook de *Annales* 1203-1207 omstreeks dezen tijd geschreven, de genoemde invoeging 1197, die een kantaanteekening van het handschrift van D geweest

¹⁾ Zie hiervóór blz. 110 vlg.

moet zijn ¹⁾, zelfs iets later. Daar wij aannamen, dat de annalist F reeds omstreeks 1173/1181 gewerkt heeft en zijn berichten 1176–1178 reeds vóór het werk van den annalist II opgesteld moeten zijn, heeft het betoog voor ons geen kracht en is het o.i. mogelijk, dat de annales van D en de invoegingen hetzij in 1212, hetzij in één der volgende jaren samengesteld zijn.

Voor het werk van de annalisten II en D kunnen wij overigens naar Oppermanns beschouwingen verwijzen ²⁾.

X. BESLUIT

Vatten wij de resultaten van ons onderzoek samen!

Bij het onderzoek van de Egmondsche geschiedenis kan men er van uitgaan, dat het mannenklooster omstreeks 950/960 door graaf Dirk II met hulp van monniken van S. Bavo in Gent gesticht is en dat de naam van S. Adalbert als een der patroons onmiddellijk aan het klooster verbonden is geweest. De berichten toch omtrent de stichting door Dirk II in de Vita S. Adalberti worden door andere mededeelingen en stukken bevestigd en de stichting van dezen graaf, die naar alle waarschijnlijkheid met een dochter van den Vlaamschen graaf Arnulf gehuwd is geweest, kan gezien worden in verband met de vele kloosterstichtingen, die in de 10e eeuw van Vlaanderen uit tot stand zijn gekomen. In de opsomming van de goederen in een staat van inkomsten, die omstreeks 1080/1100 opgesteld werd, is misschien de orde bewaard, die in de schenkingsacte van Dirk II en Hildegardis gevolgd is geweest. Ook de vereering van S. Adalbert, in de Vita beschreven, is bevestigd door andere gegevens. De gouden altaarplaat — schenking van Dirk II en Hildegardis — vertoont naast de afbeelding van de apostels, de evangelisten en de drie heiligen S. Maarten, S. Willebrord en S. Bavo ook de afbeelding van S. Adalbert; de woorden:

Hoc textum dedit almo patri Teodricus habendum

Necne sibi coniuncta simul Hildgardis amore

Altberto, quorum memor ut sit iure per evum,

welke in schrift uit den tijd omstreeks 1000 boven de afbeelding van de schenkingsdaad in het Evangelarium geschreven zijn,

¹⁾ *Fontes* blz. 189 noot C.

²⁾ *Fontes* blz. 140* vlg.

geven duidelijk aan, hoezeer de Adalbertvereering onmiddellijk op den voorgrond gestaan heeft. De mededeeling in de *Miracula S. Liutwini* omtrent de zending van Ruopert naar Egmond, om het leven van S. Adalbert aldaar te beschrijven, wijst op hetzelfde. Onder de vier heiligen was Adalbert blijkbaar de heilige uit de plaatselijke omgeving. Het is mogelijk, dat deze heilige naast den H. Petrus reeds in een kapel, die door Dirk I gesticht was ter plaatse, waar in de nabijheid het klooster zou verrijzen, in het bijzonder vereerd is geweest. In de aanvangswoorden en in de opsomming van eenige goederen van een notitie van 1080/1100 zouden deelen van de acte, waarbij deze kapel gedoteerd is, bewaard kunnen zijn.

Uit de 10e eeuw bezitten wij overigens slechts de koningsoorkonden voor de graven Gerulf (889), Dirk I en Dirk II — echter in verbasterde afschriften, die waarschijnlijk uit het begin van de 12e eeuw zijn — en de *Vita S. Adalberti*. Dit laatste werk is op last van den Hollandschen gravenzoon, den aartsbisschop van Trier, omstreeks 985 geschreven door Ruopert, monnik in het klooster Mettlach. Het motief, dat den aartsbisschop Egbert hierbij geleid heeft, behoeft geen ander geweest te zijn dan de wensch een zeker verleden voor Egmond te laten construeeren en een passende levensbeschrijving te laten vervaardigen van den patroon van de abdij, die hem uit zijn jeugd vertrouwd was. De geleerde monnik heeft in de werken van Beda en Alcuin in de berichten over de zending van Willebrord naar Friesland aanknoopingspunten weten te vinden voor een levensbeschrijving van S. Adalbert, waarbij hij echter zeer willekeurig heeft moeten combineeren, daar omtrent een Adalbert in de 10e eeuw historisch niets bekend was. In den verderen tekst heeft hij eenige voorvallen uit den tijd van Dirk I en Dirk II verwerkt voor zijn beschrijving van de wonderen van S. Adalbert. Het werk van Ruopert is ons overgeleverd met enkele wijzigingen, die tengevolge van latere invoegingen — waarschijnlijk van vrij geringen omvang — en de toevoeging van het laatste hoofdstuk, dat eveneens uit lateren tijd dateert, ontstaan zijn.

Spaarzaam zijn de berichten uit de 11e eeuw. De notities omtrent de inkomsten van de abdij ca 1080/1100 en een goederenruil van 1083; de eerste inschrijvingen, die in een *Kalendarium* van de abten en graven gedaan moeten zijn en misschien de ge-

noemde invoegingen in de Vita S. Adalberti zijn de eenige gegevens, die ons overgebleven zijn.

Belangrijker zijn de stukken, die uit de eerste helft der 12e eeuw bewaard zijn. De oorspronkelijke oorkonden van 1140 en 1147, sporen van oorkonden en notities van 1108 (?) en 1116 (?) in latere vervalschingen; een gedicht van 1120 (met invoegingen van 1125–1150) in het zoogenaamde Gravenregister; een overeenkomst van c^a 1110/1120 en diverse aantekeningen omtrent inkomsten, rechten en schenkingen van c^a 1130–1150 in het *Urbarium*; sporen van beschrijvingen van boekenaanwinsten in den bibliotheekcatalogus; nieuwe notities — waaronder ook aantekeningen omtrent altaarwijdingen en reliquieën — in het *Kalendarium* van de abten en de graven; de eerste notities in het *Kalendarium* van de begunstigers. Verder de *Vitae* en *Miracula* S. Adalberti (II) en S. Ieronis. Het eerste werk, waarschijnlijk omstreeks 1140/1143 door een monnik in zijn jonge jaren geschreven, is een werk, waarin de gebeurtenissen, die in en om de abdij zijn voorgevallen, zijn medegedeeld. Het tweede heiligenleven is volkomen maakwerk, waarin om redenen, die ons niet duidelijk zijn, verband is gelegd tusschen de vereering van S. Jeroen en Noordwijk.

Uit de tweede helft van de 12e eeuw is een vrij breede stroom van stukken en geschriften tot ons gekomen. De oorkonden van 1156, 1162, 1175 in den oorspronkelijken vorm; de uitspraak van Floris III van 1174 in het *Cartularium*, tal van notities over schenkingen, rechten, uitgaven enz. in het *Urbarium*; notities in de *Kalendaria*; aantekeningen omtrent boekenaanwinsten in den bibliotheekcatalogus; wellicht de laatste aanvulling in het Gravenregister. Uit 1162 hebben wij bovendien het merkwaardige *falsum* van 1083, waarin wij een grootscheepsche poging kunnen zien een complex van rechten en bezittingen — gedeeltelijk niet meer dan pretensies — op stevigen grondslag te vestigen; vooral het streven het speciale rechtsgebied van de abdij daarbij te verzekeren — wij zijn in de periode van de vorming van de eerste ambachten — is merkwaardig. Uit dit tijdperk dateeren bovendien de annalen van de annalisten C en F. Het werk van C is geschreven omstreeks 1151/1155 en was gebaseerd op geschreven bronnen, waaronder een Sigebertcodex, die op vele punten afweek van de bekende Sigebertcodices, annalen van het domkapittel van Utrecht en het *Kalendarium* van de abten en gra-

ven in het bijzonder de aandacht trekken. Het tweede werk is omstreeks 1173 geschreven en daarna omstreeks 1180/1181 opnieuw bewerkt door een schrijver, die misschien ook de schrijver van de Vita S. Adalberti II geweest is; deze annalen hebben vooral om de beschrijving van de gebeurtenissen in Utrecht, waar deze annalist zeer goed bekend geweest moet zijn en van de voorvallen in de omgeving van de abdij — o.a. van den Friesch-Hollandschen strijd — bijzondere waarde.

Uit de eerste twintig jaren van de 13e eeuw is een nieuwe reeks van gegevens bewaard: oorspronkelijke oorkonden; afschriften van oorkonden en berichten, opgenomen in het Cartularium, o.a. betreffende de merkwaardige gebeurtenissen in 1215; notities in de Kalendaria en het Urbarium; de bibliotheek-catalogus; de reliquieënlijst; bovendien de falsa (1105–1120), 1108, 1116 en 1143, waarvan de tijd van opstelling niet met zekerheid vast te stellen is. In dezen tijd zijn ook de annalen van de annalisten II en D geschreven, die voor ons vooral belang hebben om de beschrijving van de woelige jaren 1197–1205 en van den heftigen partijstrijd, welke door hen meegemaakt is.

De Egmondsche overlevering heeft haar werken, waarin met zekere vrijheid een overlevering „gefabriceerd” is ¹⁾, haar stukken, die opgesteld zijn met de uitdrukkelijke bedoeling om als documenten uit een vroegeren tijd te dienen, haar stukken, waarin glossen, emendaties en andere invoegingen den oorspronkelijken tekst grondig bedorven hebben; zij heeft bovendien werken, waarvan de tekst tengevolge van latere omwerkingen en invoegingen zóó veranderd is, dat het ontstaan van deze werken uiterst moeilijk na te gaan is. Echter — wij meenen, dat de bewerking van de overlevering niet zóó omvangrijk geweest, dat met recht beweerd kan worden, dat de Egmondsche overlevering grootendeels het maakwerk geweest is van de annalisten C en F; de vervalschingen niet van zóó grooten omvang, dat wij hierin alle oorkonden vóór 1200 behalve die van 889, 985, 1141 en 1147 moeten betrekken; de wording van de annales en enkele andere werken niet zóó gecompliceerd, dat wij tot de ingewikkelde oplossingen, die voorgesteld zijn, onze toevlucht behoeven te nemen.

¹⁾ Aldus Bakhuizen van den Brink: *Heemundensia*, in Het Nederlandsche Rijksarchief I, blz. 199.

BIJLAGE

Overzicht van het werk van de annalisten (1035—1155) en de door hen geraadpleegde bronnen.

In het onderstaande overzicht trachten wij aan te geven:

- 1°. welke deelen van de Annales aan de annalisten C, F en misschien aan een derden annalist, die wij F X zullen noemen, toegeschreven moeten worden, waartoe wij de aangewezen berichten der onderscheiden annalisten resp. in gewone, vette en cursieve letters aangeduid hebben.

- 2°. welke bronnen voor deze berichten geraadpleegd zijn.

Wij hebben ons hierbij beperkt tot de berichten 1035—1155, aangezien deze voor de onderscheiding van het annalistenwerk en de bronnen, waaraan de berichten ontleend zijn, het meest belangrijk zijn.

Voor de bronnen verwijzen wij naar onze bespreking in hoofdstuk IX. Wij zullen op grond van dit onderzoek voornamelijk de volgende werken aan te wijzen hebben.

- 1°. Domannalen (aangehaald: Domann.).
- 2°. Kalendarium van de graven en abten (aangeh.: Kal. com.).
- 3°. Sigeberttekst, gebruikt door C, d.i. de Sigeberttekst (tot 1111) met Anselmus' vervolg en Blandiniuminvoegsels tot 1129 (S Bl.) en wel in een redactie, die door een Vlaamschen schrijver sterk bewerkt is (aangeh.: S Bl. 2).
- 4°. Sigeberttekst, gebruikt door F, d.i. de Sigeberttekst van Anchin (tot 1113) met Continuatio Bertiniana (—1137) en misschien een continuatie, verwant met de Continuatio Gemblacensis, en wel in een redactie te Winoxbergen bewaard en uitgebreid (aangeh.: S. Bert. Win.).
- 5°. Annales Blandinienses (versie B). Wij merkten ten aanzien van dit werk op, dat het niet zeker is, of de annalist C dit werk gekend heeft. De berichten in den C tekst, welke aan de Annales Blandinienses onmiddellijk ontleend schijnen te zijn en niet in den Eenhamtekst (B 3*) voorkomen, kunnen op drieërlei wijze in de Egmondenses gekomen zijn: óf de samen-

steller van S Bl. had deze reeds in zijn werk opgenomen en de berichten zijn niet in de afschriften B 3 (B 3*) overgegaan; óf de annalist C heeft de berichten uit de Blandinienses zelf overgenomen; óf de Vlaamsche bewerker van den S Bl. tekst heeft de berichten aan dezen tekst toegevoegd. Het eerste is o.i. niet aan- nemelijk; berichten als 987 (Egm.) *Lothowicus rex obiit, Hugo successit*, 1039 (Egm.) *Obiit Cuonradus imperator*, 1056 (Egm.) *Heinricus imperator obiit et filius eius Henricus successit*, 1060 (Egm.) *obiit Henricus rex Francorum, Philippus filius eius successit*, welke allen blijkens de bewoordingen uit de Ann. Blandin. zijn overgenomen, kunnen niet naast de overlijdens- en opvolgings- berichten van dezelfde vorsten, in den S Bl. tekst voorkomende, door een zelfden schrijver opgenomen zijn. Ook tegen de tweede verklaring zijn bezwaren te maken. Het is niet goed te ver- klaren, waarom een Egmondsche annalist de overgenomen berich- ten uitgekozen zou hebben. Wij beschouwen de vraag ech- ter niet opgelost en hebben daarom door de aantekening *SBl. 2 of Ann. Bland.* bij de betreffende berichten in het midden gelaten, of het bericht door den samensteller van S Bl. 2 dan wel door den annalist C is overgenomen ¹⁾.

1035	Obiit — Flandrie	S Bl. 2 of Ann. Bland. 1035
1039 (a)	obiit — imperator	S Bl. 2 of Ann. Bland. 1039 ²⁾
(b)	eodem anno — filius eius	Kal. com. cf. Necrol. 1039
(c)	Heinricus — successit	S Bl. 2 cf. B 3* 1040 ³⁾
1047 (a)	obiit — abbas	S Bl. 2 cf. B 3* 1049
(b)	instinctu — rebellavit	" " " 1047
(c)	Leo — presedit	" " " 1049
1048 (a)	Godefridus — destruxit	" " " 1048 ⁴⁾
(b)	Theodericus — succes- sit	Kal. com. cf. Necrol. 1048 Zie hiervóór blz. 68.

¹⁾ De verwijzingen naar B 3* en Necrol. beteekenen verwijzingen naar het Sigebertshandschrift, afkomstig van het klooster Eenham (berustende in de Leidsche Universiteitsbibliotheek) en de necrologische aantek. voorkomende in de Tabula van het Egmondsche Cartularium (uitgaven van Oppermann en Hulshof).

²⁾ Het bericht is niet herkomstig uit Sigebert, maar uit de Ann. Bland. 1039 („obiit Conradus imperator”).

³⁾ Het bericht was in SBl. (cf. B 3*) op 1040 (andere Sig.hs 1039) gesteld; door den auteur van S Bl. 2 of den annalist C is de aansluiting, die in SBl. (cf. B 3*) met het overlijdensbericht van Koenraad bestond, behouden.

⁴⁾ De berichten 1047 (b) en 1048 (a) moeten aan een S Bl. tekst ontleend zijn, daar de andere Sigebertteksten hier 1046 en 1047 hebben. Het is niet zeker, of de berichten van 1049 reeds in SBl. 2 met het bericht van 1047 samengevoegd zijn geweest.

1053	Baldwinus — oppidum	S Bl. 2 cf. B 3* 1053
1054 (a)	Leo papa — utilia	" " " 1054, 1055, 1048 ¹⁾
(b)	eodem anno — sepul- tus est	Domann. cf. Ann. S. Marie 1054
1056	Heinricus — successit	S Bl. 2 of Ann. Bland. 1056
1057	Balduinus — suscepit	S Bl. 2 (?) Zie hiervóór blz. 100
1058	captis — refrenantur	S Bl. 2 cf. B 3* 1058
1060	obiit — successit	S Bl. 2 cf. Ann. Bland. 1060 ²⁾
1061	Florentius — occiderunt	Kal. com. cf. Necrol. 1061; Domann. (?) Zie hiervóór blz. 68
1063	Rotbertus — adquisivit	annalist C (?) ³⁾
1064	Heremannus — absolvit	S Bl. 2 cf. B 3* 1064 ⁴⁾
1066	cometes — annis XXII	" " " 1066 ⁵⁾
1070	Godefridus — successit	" " " 1070
1071 (a)	Godefridus - subiugavit	annalist C (?) ⁶⁾
(b)	Quo facto — dominatur	S Bl. 2 Zie hiervóór blz. 101 ⁷⁾
1072	Godefridus — devastat	S Bl. 2 cf. B 3* 1072
1073	Hildebrandus — VI feria	" " " 1073
1074	Gregorius — excommu- nicavit	S Bl. 2 cf. B 3* 1074

¹⁾ Ook hier is het onzeker, of de berichten der jaren 1054, 1055, 1048 reeds in S Bl 2 samengevoegd waren.

²⁾ De woorden van de Egmondenses zijn ook hier niet herkomstig uit Sigebert, maar uit de Ann. Bland. (obiit rex Francorum Henricus, cui successit Philippus filius).

³⁾ Het bericht is waarschijnlijk door den annalist C samengesteld, die hiervoor gebruik gemaakt heeft van S Bl 2 of Ann. Bland. 1163 (*Rodbertus Baldwini potentissimi iunior filius* Fresiam subintrat) en zijn kennis van het huwelijk van Robert met Geertrudis, weduwe van Floris I.

⁴⁾ Dit bericht, door Anselmus zelf in den oorspronkelijken Sigebertcodex (hs 1) geschreven, komt in alle Sigeb./Anselmus hs. voor, behalve in hs A, dat omstreeks 1131 geschreven is. De tekst van A gaat voor de berichten vóór 1106 terug op de *textum primarium* van Sigeb. (1105/1106); het handschrift S Bl. dat de notitie van Anselmus 1064 bevat heeft (cf. B 3*), behoeft derhalve niet na 1131 geschreven te zijn.

⁵⁾ Het is onzeker, of de correctie XXII (voor XXVI) reeds in S Bl 2, dan wel eerst in de Ann. Egmond. is aangebracht.

⁶⁾ Het bericht is wellicht door den annalist C geschreven, die daarbij een aantekening in de Domann. (welke niet in de Ann. S. Marie is overgegaan) gebruikt kan hebben.

⁷⁾ Het bericht draagt sporen (vooral aan het slot) geredigeerd te zijn door den annalist C. Deze heeft waarschijnlijk een S Bl. tekst (vgl. B 3*) gebruikt, die door den bewerker van andere aantekeningen voorzien was.

1075 (a)	beatus Anno — humatum est	S Bl. 2 cf. B 3* 1075 ¹⁾
(b)	Godefridus — obiit	annalist C (?) Zie hiervoor blz. 93 ²⁾
(c)	Willemmus — successit	Domann. cf. Ann. S Marie 1076
1076 (a)	Theodericus ^V — duxit	annalist C ³⁾
(b)	Hoc anno — debuit	S Bl. 2 cf. B 3* 1076
1081	terremotus — Kal. April.	" " " 1081
1084	Gregorius — inthronizatur	" " " 1084
1086	Desiderius — obiit	" " " 1086
1087 (a)	Kanutus — interficitur	" " " 1087
(b)	Corpus — DCCXIV	" " " "
(c)	Wilhemmus — successit	" " " "
1091	Obiit — successit	Kal. com. cf. Necrol. 1091
1093	Rótbertus — successit	S Bl. 2 cf. B 3* 1093
1096	Eclipsis — Jerusalem	" " " 1096
1099	Cuonradus — humatur	Domann. cf. Ann. S. Marie 1099
1100	Raginerus — presidet	S Bl. 2 cf. B 3* 1100
1101	Rotbertus — de Hierusalem	" " " 1100
1102	Urbanus — faciunt	" " " 1100
1104	Hierosolomite — capiunt	" " " 1104
1105 (a)	Steppo — V die	Kal. com. cf. Necrol. 1106
(b)	Eodem anno — conterunt	S Bl. 2 cf. B 3* 1105
1106 (a)	mense Februario — cadere	" " " 1106
(b)	mense — incarceratur	" " " 1106

¹⁾ De aanvulling van het bericht van Sigebert n.l. de notitie over den bouw van den Siegburg door aartsbisschop Hanno kan geschreven zijn door den annalist C en op zijn bekendheid ter plaatse berusten.

²⁾ Het bericht is wellicht door den annalist C geredigeerd, die hierbij gebruik maakt kan hebben van een bericht in de Domannalen (over het overlijden van hertog Godfried op 25 Februari, missch'en met mededeeling van de omstandigheden, waaronder de hertog doodelijk verwond werd).

³⁾ Het bericht draagt duidelijk sporen door den annalist C geredigeerd te zijn. Hij heeft hierbij waarschijnlijk weder gebruik gemaakt van een bericht in de Domannalen.

1107 (a)	III non. Febr. — ap- paruit	S Bl. 2 cf. B3* 1106
(b)	Heinricus — clarissime	„ „ „ 1106
(c)	Eodem anno — obiit	„ „ „ 1106
glosse 1108 (a)	Anno dom. — impe- rium	S. Bert. Win. cf. Sig. 1108
„ (b)	Hoc anno — Flan- driam	id.
„ (c)	In pago Mempico — misit	id.
1109 (a)	Rotbertus — successit	S Bl. 2 cf. B 3* 1111
(b)	Burchardus - ordinavit	Domann. (?)
glosse (c)	Anno dom. — dis- cessit	S. Bert. Win. cf. Sig. 1109
„ (d)	obiit Anselmus—ni- grescentibus	„ „ „ cf. Auct Aquic. Zie hiervóór blz. 113
„ (e)	In villa — mens	S. Bert. Win.
1110	Cometes — versus	S Bl. 2 cf. B 3* 1110
1111	Heinricus V — indic- tione IIII	„ „ „ 1111, 1112 ¹⁾
1112	Burchardus — obiit	Domann. cf. Ann. S. Marie 1112
1113 (a)	In Ekmunda — epis- copo	Kal. com. cf. Wijdingsber. 1113
glosse (b)	Hoc anno mense Maio - mortalitate	S. Bert. Win. cf. Cont. Anselmi 1112 ²⁾
„ (c)	Abbas — constitu- tus est	S. Bert. Win.
1117	Mense Januario — di- catur	S Bl. 2 cf. B 3* 1118 ³⁾
1118	Paschalis papa — no- minavit	„ „ „ 1118 ⁴⁾
1119	Johannes papa — suc- cessit	S Bl. 2 cf. Ann. Bland. 1119 ⁵⁾

¹⁾ Voor de combinatie der jaartallen zie hiervóór blz. 100.

²⁾ Dit bericht, waarmede de B tekst sloot, is in hs B (Anchin) op 1113 geplaatst, en hieruit in alle hs. van de B/C groep (behalve B3, dat hier niet op B terugging) overgegaan.

³⁾ Voor het teruggeschoven jaartal zie hiervóór blz. 100.

⁴⁾ Het jaarcijfer is hier niet teruggeschoven, waarschijnlijk omdat de schrijver van S Bl. 2 in de Ann. Bland. het overlijden van Paschalis II en de opvolging van Gelasius II in 1118 vermeld zag.

⁵⁾ Ook hier heeft vermoedelijk de Vlaamsche auteur van S Bl. 2 het jaartal behou-

1120 (a)	Alardus abbas — obiit	Kal. com. cf. Necrol. 1120
(b)	Baldwinus — Datie	S Bl. 2 cf. B 3* 1119
1121 (a)	Florentius — obiit	Kal. com. cf. Necrol. 1121 ¹⁾
(b)	Petronilla — melioraretur	Vita S. Adalb. secunda Zie hiervóór blz. 11, 12
1122	in villa — coxas (— patuit)	S. Bert. Win. cf. Continuatio Burburgensis 1122 (verder annalist F)
1123 (a)	hiemps — asperrima (— densitate)	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1124, Ann. Elnonenses 1123 (verder annalist F)
(b)	Papa — succedit	S. Bert. Win. cf. Ann. Bland. 1123
1125 (a)	Heinricus — coronatur	S Bl. 2 cf. B 3* 1126 ²⁾
(b)	Hyemps — incumbente	S. Bert. Win. (?) ³⁾
(c)	Fames — Brabantia	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1125, Ann. Bland. 1125, Ann. Elnon. 1125
1126 (a)	in Furnensi parochia — Kalendas Martii	S. Bert. Win.
(b)	clades — extinguens	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1126, Ann. Elnon. 1126
(c)	Karolus — Curtohusa	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1127, Simon van Bertin 1127 ⁴⁾ , Ann. Bland. 1127, Chronicon S. Bavonis ⁵⁾
1127	domnus Godoboldus — sepelitur	Domann. cf. Ann. S. Marie 1127

den, omdat in de Ann. Bland. de dood van paus Gelasius op 1119 gesteld was. Het bericht is waarschijnlijk geredigeerd met gebruikmaking van Ann. Bland. 1119, luidende „Gelasius papa obiit; Calixtus succedit”. Het feit, dat de Continuatio Anselmi „Johannes” en „moritur” heeft, is niet beslissend; het bericht van Anselmus is zeer uitvoerig en spreekt niet over de *successie*. Misschien zijn de woorden *Johannes* en *moritur* onder invloed van het voorafgaand jaarbericht geschreven.

¹⁾ Zie hiervóór blz. 121 (noot).

²⁾ Voor het teruggeschoven jaartal zie blz. 100.

³⁾ Het bericht is niet in andere op de Cont. Bertiniana gebaseerde werken overgenomen.

⁴⁾ ed. Guérard blz. 297

⁵⁾ Vgl. *Fontes* blz. 144.

1128 (a)	Andreas — VII Kal. Julii	Domann. cf. Ann. S Marie 1128
(b)	Comes Wilhelmus — Bruselensis	S. Bert. Win. cf. Ann. Bland. 1128, Cont. Burb. 1128, Simon van Bertin 1128 ¹⁾
1129	eclipsis — IIII Kal. Novembris	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1129, Ann. Elnon. 1129
1130 (a)	obiit Honorius papa	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1130, Ann. Bland. 1130, Ann. Elnon. 1130.
(b)	Eodem anno — officine	Vita S. Adalberti II Zie hiervóór blz. 12, 125
1131	in Traiecto — fuerunt	Domannalen (?)
1132	Cum hyemps — reversi sunt	annalist F
1133 (a)	sanctimoniales — apparet	„ „ (?) ²⁾
(b)	eodem anno — episcopo	„ „ (?) ²⁾
(c)	eodem anno — apparent (— sol et luna)	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1133, Ann. Bland. 1132
(d)	Hoc anno — comitis	Kal. com. cf. Necrol. 1121 (1132)
1135	maxima inundatio — Kal. Octobris	S. Bert. Win. cf. Ann Bland. 1134
1136 (c)	multe ecclesie — episcopatu	Domann. (?)
(b)	Eodem tempore — sanctorum	Kal. com. cf. Wijdingsber. 1136
1137 (a)	maxima siccitas — exusserit	S. Bert. Win. cf. Ann. Bland. 1137
(b)	Hoc anno — succensa	S. Bert. Win. cf. Cont. Burb. 1137
(c)	Eodem anno — successit	S. Bert. Win. (?) Zie hiervóór blz. 115.
(d)	Huius Conradi — iudeis	annalist F. Zie hiervóór blz. 119

¹⁾ ed. Guérard blz. 299

²⁾ Voor de belangstelling van F voor Rijnsburg vgl. ook de berichten d.a. 1144, 1169

1138 (a)	Andreas — successit	Domann.
(b)	Eodem anno — per- rexit	oorkonde 1140 (Fontes blz. 229)
1139	<i>Hoc anno — abbate</i>	annalist FX (?)
1140	nix nimia — validis- sima	S. Bert. Win. (?)
1142	quarto nonas Nov. — factus est	S. Bert. Win. (?) Zie hiervóór blz. 116
1143 (a)	<i>Hoc anno — et uxore</i> <i>Sophia</i>	Kal. com. (?) cf. Wijdings- ber. 1143
(b)	et congregato — di- vina	annalist F
(c)	idem episcopus—sin- gularis	" "
1144	Petronilla — sepulta	Kal. com. cf. Necrol. 1121 (1144)
1146	Conradus — adver- sarii	S. Bert. Win. (?) Zie hiervóór blz. 115
1147	sol obscuratus — Octobri	S. Bert. Win. (?) Zie hiervóór blz. 116
1148 (a)	<i>Hoc anno — ante cru-</i> <i>cem</i>	Kal. com. cf. Wijdings- ber. 1148
(b)	Incendio — habue- runt	annalist F
1149	hiemps — ad tumu- lum	" "
1150 (a)	Hartbertus — obiit	Domann. (?)
(b)	Post cuius obitum — potuit	annalist F
1151	obiit Theodericus—Pe- regrinus	Kal. com. (?) cf. Breviculi Theoderici
1152 (a)	<i>Hoc anno — successit</i>	annalist FX (?)
(b)	<i>Eodem anno — successit</i>	annalist FX of F
(c)	Eodem anno — ob- scuratis	annalist F
(d)	Huius regis — iuvenis esse	"
(e)	Item eiusdem regis — benedictum	"
1153 (a)	<i>Hoc anno Ascalon —</i> <i>a Christianis</i>	annalist FX (?)
(b)	Hac autem occasione — famosissimus	annalist F

1154	Frithericus rex — evasit	annalist F
1155	Fresones - pereme- runt	"
1156 (a)	cum divina — multi	"
(b)	eodem anno — per- misit	"
(c)	eodem anno — suc- cessit	"
1157	Theodericus — suc- cessit	"

NASCHRIFT

Tenhaeffs Fontes Egmundenses I.

Kort na het verschijnen van de eerste hoofdstukken van het voorafgaand onderzoek is het eerste gedeelte van een studie van Dr. N. B. Tenhaeff uitgekomen, waarin deze zich eveneens met de Egmondsche bronnen en de beschouwingen van Oppermann bezig houdt ¹⁾. De *Vitae S. Adalberti*, de *Vita S. Ieronis*, de vraag van de Echternachsche-Hollandsche kerken en een enkel ander punt zijn in dit eerste artikel behandeld. Een Naschrift bevat een korte beschouwing over onze eerste hoofdstukken ²⁾.

De schrijver heeft reeds in 1922/1923 in het Nederlandsche Archievenblad de Egmondsche problemen besproken en zich destijds vrijwel eens verklaard met de opvattingen van Oppermann ³⁾. In het jongste artikel *Fontes Egmundenses I* en het *Naschrift* blijft hij Oppermann in hoofdzaken volgen. De *Vita S. Adalberti I* is z.i. overgeleverd in een 12e-eeuwsche bewerking, die waarschijnlijk van den annalist C is ⁴⁾; de *Vita S. Adalberti II* is vermoedelijk — voornamelijk op stijlcritische gronden — als werk uit de 13e eeuw te beschouwen ⁵⁾. Hij blijft voorshands gelooven, dat het oudste deel der *Annales* omstreeks 1173 geredigeerd is ⁶⁾, neigt er toe in den annalist F en den schrijver van de *Vita II* één persoon te zien, die vermoedelijk een auteur uit het begin der 13e eeuw geweest is ⁷⁾; hij deelt Oppermanns opvattingen omtrent de betrekkelijk late opkomst der *Adalbertvereering* ⁸⁾. Hij wijkt daarentegen

¹⁾ N. B. Tenhaeff; *Fontes Egmundenses I. De Egmondsche heiligenlevens* (Tijdschrift voor Geschiedenis 53e Jaargang blz. 123 vlg.).

²⁾ N. B. Tenhaeff; *Naschrift tot Fontes Egmundenses I* (Tijdschrift voor Gesch. 53e Jaarg. blz. 287).

³⁾ N. B. Tenhaeff; *Oorkondenkritiek en Vaderlandsche Geschiedenis* (Nederlandsch Archievenblad 30e Jaarg. blz. 133 vlg., 31e jaarg. blz. 79 vlg.).

⁴⁾ *Fontes Egm. I* blz. 125 vlg., *Naschrift* blz. 288.

⁵⁾ *Fontes Egm. I* blz. 135. Een bewerking van de *Vita S. Ieronis* in het begin der 13e eeuw wordt niet geheel afgewezen (ibid. blz. 159).

⁶⁾ *Naschrift* blz. 288.

⁷⁾ „Wie de auteur der *Miracula Nova* is geweest, blijve voorloopig een open vraag,” schrijft Tenhaeff (*Fontes Egm. I* blz. 134). Hij acht echter Oppermanns identificatie van den auteur der *Vita* en den annalist F mogelijk en verwijst ons in het *Naschrift* (blz. 287) naar Haenchen's oordeel, die de identiteit eveneens aanneemt.

⁸⁾ *Fontes Egm. I* blz. 146.

van Oppermann af, waar hij aarzelt de eerste bewerking van de Vita S. Ieronis aan den annalist C toe te schrijven ¹⁾, als ook waar hij belangrijke vervalschingen in de overlevering veronderstelt vóór die van den annalist C, daar hij zich niet kan voorstellen, dat de koningsoorkonde van 1064 het eenige falsum geweest zou zijn in den strijd tusschen Holland, Egmond en Utrecht, en dat Egmond eerst aan het eind van den strijd met het zeer ingewikkelde antwoord van den annalist C (van 1173) voor den dag gekomen zou zijn ²⁾.

Uit Tenhaeffs geneigdheid de samenstelling der Annales van C, die voor de bewerking van het falsum 1083 gebruikt moeten zijn ³⁾, in 1173 te plaatsen, mogen wij vermoeden, dat onze dateering van dit falsum in 1162 voorloopig verworpen is, uit zijn geneigdheid de Vita S. Adalberti II en de Annales van F als werk van de 13e eeuw te beschouwen, dat ook ons vermoeden omtrent de prioriteit van de Vita II aan de Annales van C voorloopig niet aanvaard is ⁴⁾.

Wij zullen ons met de opvattingen van Tenhaeff, waar deze in de genoemde punten van de onze afwijken, niet bezig houden. De gronden, die wij voor onze opvattingen beslissend hebben geacht, zijn noch in de Fontes I, noch in het Naschrift ter sprake gebracht en wij achten onze conclusies door Tenhaeffs betoog niet weerlegd. In het Naschrift heeft Tenhaeff deze conclusies wel met een enkel woord verworpen — wij zijn z.i. in de dateering van de Vita II nog al willekeurig geweest, hebben over de localiseering-Heilo en over het Echternachs-Hollandsche kerkenconflict heel luchtigjes geoordeeld, als ook de chronologische ontsporingen eenvoudig goed gepraat — maar hij heeft behalve in de vraag van de dateering van de Vita II verzuimd met argumenten aan te toonen, in hoeverre

¹⁾ Ibid. blz. 159: „maar C komt in Oppermanns samenhang eerst in actie in de buurt van het jaar 1173, F in de buurt van het jaar 1215. Het wil mij voorkomen, dat Egmond lang voor dezen tijd behoefte heeft gehad aan een de historische overlevering helpende hand.”

²⁾ Ibid. blz. 158.

³⁾ Zie hiervóór blz. 46. Men denke verder aan de woorden „Huius Florentii filius fui ego quartus Theodericus” in het falsum van 1083 (*Fontes* blz. 222). Deze woorden kunnen moeilijk omstreeks 1215 in de abdij geschreven zijn, zelfs als men aanneemt dat de annalist F in 1215 gewerkt heeft. In de annales van F heet n.l. Floris III „decimus comes Hollandensis” (*Fontes* blz. 1781), waaruit wij kunnen concludeeren, dat men destijds in de abdij de ons bekende telling van Dirk I–VI volgde.

De redactor van het falsum, die voor de bisschops- en keizersjaren de Annalen, voor de abtsjaren het Kalendarium gebruikt moet hebben, heeft klaarblijkelijk de Dirken niet nageteld in de Annalen (waar in 1162 de cijfers bij de verschillende graven boven de namen vermoedelijk nog niet toegevoegd waren), noch in het Kalendarium, maar in het Gravenregister, waar hij in 1162 Dirk (I), Dirk (II), Dirk (III) en Dirk (V) vermeld zag en is aldus tot de redactie „quartus Theodericus” voor graaf Dirk van 1083 gekomen.

⁴⁾ Zie overigens *Naschrift* blz. 287.

de gronden, waarop wij onze conclusies gebaseerd hadden, niet deugdelijk waren of onze conclusies lichtvaardig getrokken zijn.

Wij zullen ons beperken tot de bespreking van enkele gevallen, waarin Tenhaeff conclusies trekt of argumenten ten gunste van Oppermanns opvattingen geeft, welke door ons bij de bespreking van Oppermanns beschouwingen niet behandeld zijn. Wij bespreken hierbij tevens de argumentatie in zijn kritiek op onze dateering van de Vita II. Beginnen wij met het laatste geval!

Tenhaeff, geneigd de Vita II als werk uit het begin der 13e eeuw te beschouwen en onze dateering te verwerpen, schrijft het volgende: „M. wil de voltooiing van de Vita secunda stellen vóór 1143, omdat hij meent bewezen te hebben, dat de Annales niet bron voor de Vita secunda, maar omgekeerd de Vita bron voor de Annales is geweest. Toch moet M. ook aannemen, dat c. 23 eerst heel laat en dat c. 17 en 18b niet gelijktijdig met het andere werk geschreven zijn. Toch weet M. ook, dat Haenchen er toe neigt, de Vita secunda eveneens aan den annalist F toe te schrijven en haar dus te dateeren omstreeks 1215! Mijn betoog raakt deze kwestie nauwelijks, maar het moet mij toch van het hart, dat ik M.'s dateering nogal willekeurig acht”¹⁾. Tenhaeff heeft goed gezien, dat wij de Vita II vóór 1143 stelden voornamelijk op grond van de dateering der Annales van C, die toch vóór 1162 opgesteld moeten zijn, daar bij de vervaardiging van het falsum 1083 in 1162 van de Annales gebruik gemaakt is²⁾. Waartoe echter de verwijzing naar Haenchen's oordeel en naar de capita in de Vita II? Wij hebben nergens instemming met Haenchen's dateering betuigd, hebben integendeel de werkzaamheid van den annalist F, die wellicht de schrijver van de Vita geweest is, in een later hoofdstuk in den tijd om 1173—1181 gesteld. Wij hebben c. 17 en 18b als invoegingen in de Vita II van ca. 1145 beschouwd³⁾, c. 23 als een bericht, dat oorspronkelijk in de Annales van F gestaan heeft en eerst laat in één van de handschriften der Vita II is overgenomen⁴⁾. Er is o.i. niets willekeurig of tegenstrijdigs in de dateering; deze is het noodzakelijk gevolg van onze dateering van het falsum in 1162 en ons oordeel over de prioriteit van de Vita II aan de Annales.

Een tweede geval betreft de vraag, of de Egmond- en Alcuin-plaatsen reeds door den annalist C in de Vita I waren aangetroffen

¹⁾ Naschrift blz. 287.

²⁾ De nadere dateering ca. 1143, gebaseerd op onze dateering van de Annales I in 1151/55 en op het feit, dat het bericht van 1143 oorspronkelijk niet in de Vita opgenomen was (zie hiervóór blz. 11), is hier voor het betoog niet van betekenis.

³⁾ Zie hiervóór blz. 12 „de hoofdstukken 18, 18b zijn iets later dan het verdere werk geschreven (wellicht na Petronella's dood)”.

⁴⁾ Zie hiervóór blz. 6.

Tenhaeff, die geneigd is deze plaatsen als invoegingen van den annalist C te beschouwen, schrijft naar aanleiding van ons betoog, dat de annalist C de plaatsen reeds aangetroffen moet hebben: „de scherpzinnigheid, door M. besteed aan het betoog, dat de annalist C een vita S. Adalberti moet gekend hebben, waarin de berichten van Egmond en de ontleeningen aan Alcuin's Vita Willibrordi opgenomen waren, is daarom niet vergeefs; ik (= Tenh.) heb ook verondersteld, dat de annalist de Vita prima gebruikt had, ... maar dan *zijn* Vita prima”¹⁾. De redeneering gaat niet op. Wij hebben toch betoogd, dat de Vita prima in de Egmond- en Alcuinplaatsen primair was ten opzichte van de Vita secunda, dat de Vita secunda primair was ten opzichte van de Annales van C, zoodat wij hieruit aan te nemen hadden, dat de annalist C een Vita gekend moet hebben, waarin de Egmond- en Alcuinplaatsen reeds stonden. Nu kan Tenhaeff ons betoog aanvaarden, maar hij zal dan de Vita II eenigen tijd vóór de Annales van C, de Vita I eenigen tijd vóór de Vita II moeten dateeren. Het auteurschap van den annalist C wordt in dat geval voor de — bewerkte — Vita prima moeilijk te aanvaarden, te minder daar het onverklaarbaar zou zijn, waarom de annalist voor de berichten van 690 en 694 niet van *zijn* Vita, maar van de Vita van een ander gebruik gemaakt heeft. Aanvaardt Tenhaeff ons betoog niet, dan behoeft hij ons geen eer te geven; het is inderdaad vergeefs geweest, want wij hebben in dat geval niets omtrent den tekst, dien de annalist C gezien moet hebben, kunnen betoogen.

Een derde geval betreft de vraag, of c. 23 van de Vita I als bewijs voor een bewerking dezer vita lang na Ruopert's tijd gebruikt mag worden. Tenhaeff merkt op²⁾, dat wij hier een bericht hebben over een comes urbanus Ruozekin, in de nabijheid van het klooster wonende, die zijn ziek kind ter genezing naar het altaar van S. Adalbert brengt en ter genezing opdraagt. Het bericht heeft zekere overeenkomst met een bericht in de *Gesta Abbatum Sithiensium*, waar een praetor urbanus Rodulfus eveneens een ziek kind ter genezing aan een altaar — hier van S. Bertinus — opdraagt. Tenhaeff schrijft: er bestaat overigens vrij groot verschil in beide berichten en er is niet het minste woordelijk verband, maar de mogelijkheid, dat beide berichten onafhankelijk van elkander geschreven zijn, is vervallen, sinds uit een bericht in de Annales van 1128 gebleken is, dat men in Egmond van de S. Bertinsche omstandigheden op de hoogte was. Het be-

¹⁾ Naschrift blz. 288.

²⁾ *Fontes Egm.* I blz. 130 vlg.

richt van 1128 over den Vlaamschen graaf Willem Clito, die na zijn verwonding monnik in S. Bertin geworden was en aldaar overleden is, is voor hem het bewijs, „dat men in Egmond meer op de hoogte was van toestanden in S. Bertin, dan wij zoo aprioristisch vermoed hadden”. Tenhaeff heeft hier het argument, dat hij reeds in 1922/1923 gebruikt heeft, opnieuw herhaald, hoewel hij reeds uit Oppermanns uitgave kon weten, dat de annalist van het bericht van 1128 — nog wel de annalist F — voor dit bericht geen codex uit S. Bertin geraadpleegd heeft, maar een Sigebertcodex, die waarschijnlijk in Winoxbergen geschreven is en hier o.a. met de *Continuatio Bertiniana*, waarin het bericht van Willem Clito opgenomen was, uitgebreid is. Hij kan er in elk geval geen argument aan ontleenen, dat men in Egmond blijkbaar van de toestanden in S. Bertin afwist.

Een vierde geval! Bij zijn bespreking van de Echternachsche kerkenkwestie betoogt Tenhaeff: de „ecclesia... in pago Marsum, ubi Mosa intrat in mare”, is te identificeeren met de kerk van Vlaardingen en is vermoedelijk een stichting uit Willebrord's tijd geweest; de kapel van Egmond staat in de Utrechtsche oorkonde van 1063 onder de Heilosche kerk genoemd en de kerk van Egmond is derhalve dochterkerk van Heilo geweest. Hij gaat dan verder: „Arme Vitae S. Adalberti! Heilo de moederkerk van Egmond? Dan heeft de Vita prima voor den onbekenden missionaris een verkeerden gastheer uitgevonden. Het had niet Eggo van Egmond, maar — om in den stijl te blijven — Eildert van Eilegelo moeten zijn”. Hij wijst er dan verder op, dat de Vita I, naar Oppermann z.i. bewezen heeft, nog sporen van Heilo's zendingsglorie vertoont, dat de Adalbertvereering in Egmond betrekkelijk jong en secundair was, dat gedurende anderhalve eeuw tusschen Holland, het Sticht en Echternach om de kerken in Holland gestreden is en acht daarmede het betoog gesloten: de Vita S. Adalberti is geschreven (sc. bewerkt) om Egmond en S. Adalbert een verleden te geven, dat aanknoopt aan S. Willebrord, of — gebruiken wij Tenhaeffs woorden — „de Vitae zijn stellig onecht, zij staan in dienst van een zeer duidelijke tendenz, die Egmond moet helpen aan een Willebrord-verleden” ¹⁾. Op blz. 289 van het Naschrift schrijft hij nog „als ik erin geslaagd mocht zijn de identificeering: Flardinge-Marsum te bewijzen, dan volgt daaruit, dat Vlaardingen enz. zendingscentra waren uit Willebrords tijd en eveneens, dat Heilo bij Willebrord hoort en niet Egmond. Dit zijn geen bijkomstigheden, maar hoofdzaken”. Wij begrijpen niet, hoe Tenhaeff hier zoo voldaan kan zijn over zijn conclusie. De identificeering Flardinge-Marsum is meer-

¹⁾ *Fontes Egm.* I blz. 144 vlg.

malen — o.a. reeds door Van den Bergh — voorgesteld ¹⁾ en is te verdedigen; de verhouding Egmond-Heilo was algemeen bekend; de opvatting, dat de vijf moederkerken Vlaardingen, Kerkwerve (Oegstgeest), Voorhout, Velsen (Velserburg) en Heilo, die wel de Willebrordkerken genoemd worden, stichtingen van Echternach geweest zijn uit den tijd van Willebrord of kort na hem, is naar wij meenen eveneens vrij algemeen aangenomen. In zoverre is niets nieuws betoogd; de conclusies, die Tenhaeff hieraan verder wil verbinden, volgen hier geenszins uit. Wat hij hoofdzaken acht, zijn o.i. bijzaken. Naast de Willebrordvereëring in Heilo kan toch vóór Ruopert's tijd in het Egmondsche deel van de parochie de Adalbertvereëring opgekomen zijn. Hoofdzaken zijn o.i. de vragen, of in de Adalberttraditie inderdaad Heilosche elementen steken, of de Adalbertvereëring zoo jong is, als Tenhaeff aanneemt, of omstreeks 1170 in Egmond de behoefte aan een Willebrordoverlevering aan te nemen is.

Het laatste geval: Tenhaeffs bespreking van het zegel van de abdij. Een hors d'oeuvre. Het zegel toch, schrijft hij, heeft een stellig-onromaansche plastiek en het stempel kan niet veel ouder geweest zijn dan het oudst bewaarde zegel van 1264 ²⁾. Wij zijn derhalve in een tijd, die buiten den tijd van Oppermanns Fontes valt. Als illustratie, hoe zich de Adalbertlegende in later tijd nog verder ontwikkeld heeft, heeft de beschouwing waarde.

Of de zegelstempel inderdaad eerst kort vóór 1264 vervaardigd is, betwijfelen wij. Het bestaan van een conventszegel mag voor Lubbert(I)'s tijd aangenomen worden en wij vermoeden, dat de stempel, die van 1264—1572 gebruikt blijkt te zijn, ook in de jaren 1205/'20 —1264 dienst gedaan heeft. De conclusie, dat het zegel een stellig on-romaansche plastiek vertoont, schijnt ons voor ernstige bestrijding vatbaar, maar wij moeten deze vraag aan kunst-historici ter beantwoording overlaten. Wat den ovalen vorm aangaat, waarop verder gewezen wordt, deze vorm komt elders — o.a. te Echternach — reeds in het midden der 12e eeuw, in het Sticht aan het eind van de 12e eeuw voor. Er is o.i. geen enkel bezwaar het abdijzegel van 1264 reeds voor het eerste kwart van de 13e eeuw aan te nemen ³⁾.

De vraag is van eenig belang voor de verdere Egmondsche overlevering. Wanneer namelijk dit zegel, waarin S. Adalbert voorgesteld wordt als gekroonde majesteit, zittende op een troon met den

X ¹⁾ Vgl. literatuur *Oorkb. Holl. Zeeland* (2e druk) 1 (noot 2).

²⁾ *Fontes Egm.* I blz. 136.

³⁾ Men vergelijke b.v. ons zegel met die van waardigheidsbekleeders in het Sticht (c. 1200 tot 1230) voorkomende in K. Heeringa: *Corpus Sigillorum Neerlandicorum* nos. 62, 145, 225.

riksappel in de rechterhand, reeds in 1215 in gebruik was, kan een kloosterling niet in denzelfden tijd een Vita (II) geschreven hebben, waarin van deze waardigheid in het bericht van Adalberts overkomst in gezelschap van Willebrord niet de minste melding gemaakt wordt.

De besproken gevallen ¹⁾ geven den indruk, dat Tenhaeff zich in deze studie niet ten volle in de stof en den samenhang van de verschillende vragen verdiept heeft en waar hij ons bestrijdt, zich niet de moeite heeft gegeven ons betoog te volgen.

Wij hebben hierbij misschien in aanmerking te nemen, dat Tenhaeffs oordeelen slechts voorloopige uitspraken zijn, waarover hij zich het eindoordeel nog voorbehouden heeft. Een gevolg van de wijze, waarop hij het onderzoek opgezet heeft. Hij is eerst „tastenderwijs de mistigheid, die over de Egmondsche heiligenlevens hangt”, ingegaan, hij zal de verdere Egmondsche bronnengroepen stuk voor stuk inleiden en verzekert ons, dat hij het volledige materiaal nog kritisch zal bestudeeren, vóór hij zijn eindoordeel — ook over de reeds behandelde stof — zal uitspreken. Hiermede zal nog eenige tijd gemoeid zijn.

Deze opzet van het onderzoek heeft bezwaren. Men weet, hoe moeilijk het is een der Egmondsche vragen buiten samenhang met andere Egmondsche problemen te behandelen. Wij kunnen ons b.v. over de Vita II moeilijk een oordeel vormen, wanneer wij ons niet tegelijkertijd een oordeel vormen over den tijd van haar ontstaan, welke vraag wederom afhangt van onze meening over de verhouding van de Vita II tot de Annales, over de boekerijcatalogus, zelfs, naar wij zagen, over het abdijzegel. Het is daarom niet uitgesloten, dat Tenhaeff bij nadere bestudeering van zijn stof in zeer wezenlijke punten op enkele oordeelen zal moeten terugkomen;

¹⁾ Tenhaeff vindt onze waardeering van de Vita II als geschiedbron onbegrijpelijk (*Naschrift* blz. 287). Wij wijzen ter rechtvaardiging van ons oordeel o.a. op de volgende punten: (a) het bericht omtrent den ouden abt Stephanus en zijn liefde voor de bibliotheek, waardoor plotseling de berichten in de boekerijcatalogus e.a. bevestigd worden; (b) de berichten omtrent den strijd tusschen de kloosterlingen en de omwonende landsbevolking bij het nemen van maatregelen voor waterkeering, waarbij wij lezen, hoe zelfs de relieken van een heilige de woede van de landsbevolking bij de vervolging van de kloosterlingen niet kon bezwichten — (merkwaardige tegenstelling met zoovele berichten over fantastische uitwerking van relieken elders) — (c) de berichten omtrent de viering van S.-Adalbertsdag, waarop de bevolking uit de omtrek — ook uit het Friesche gedeelte — naar Egmond samenstroomde om de relieken te komen vereeren en hiervoor te offeren, maar ook om dezen dag met handel en ijdel vermaak door te brengen (de eerste berichten over de jaarmarktfeesten in onze dorpen); (d) de verwaarloozing van de abdij na Floris II's dood en de verkiezing van abt Walter in 1130 (beide berichten later overgegaan in de Annales). Waar ons uit zoo vroegen tijd slechts zeer weinige gegevens overgeleverd zijn, hechten wij hieraan bijzondere waarde.

De woorden in c 7 (1), waaraan Tenhaeff bijzondere waarde hecht (*Naschrift* blz. 288), hebben o.i. niet meer dan stylistische beteekenis.

wij kunnen ons althans niet voorstellen, dat hij de besproken onjuistheden bij verdere studie niet zou opmerken. Maar, waarom dan met zijn uitspraken en veroordeelingen niet gewacht, tot zijn eindoordeel vast staat?

Over Tenhaeffs beschouwingen ten slotte nog een algemeene opmerking.

Wanneer Ruopert omstreeks 985 naar Egmond gezonden werd, —schrijft Tenhaeff— had deze het leven van een heilige te beschrijven, wiens relieken in het klooster bewaard waren, maar wiens plaats overigens in het klooster niet zoo belangrijk was, als men uit de Vita zou vermoeden. „De abdij was oorspronkelijk aan den H. Petrus gewijd, het patronaat van den H. Adalbert was secundair”. In het verleden van Egmond had S. Adalbert geen rol gespeeld, en deze plaats is daarom waarschijnlijk niet in de Vita genoemd. In de onmiddellijke Egmondsche omgeving was trouwens zóó weinig miraculeus te bespeuren, dat berichten uit de Heilosche geschiedenis voor de Vita gebruikt moesten worden.

Omstreeks 1170/1173 is in Egmond de behoefte gevoeld haar verleden op Echternach terug te voeren. De annalist C heeft de bewerking van de Vita S. Adalberti op zich genomen. De plaats Egmond werd naar voren gebracht, S. Adalbert tot een heilige uit Egmonds verleden gemaakt, zijn overkomst aan die van Willebrord verbonden. Willebrord, die aanvankelijk met Egmond niets te maken had gehad, is aldus in het verleden van Egmond ingevoerd. In het opvallend accentueeren van de betrekkingen Adalbert-Eggo-Egmond, dat zoowel in de Vita als in de Annales op te merken is ¹⁾, alsmede in enkele andere kleine trekken zijn sporen van deze bewerking te vinden.

Wij achten deze voorstelling innerlijk niet waarschijnlijk. Het is o.i. niet goed aan te nemen, dat de Triersche aartsbisschop den monnik Ruopert naar Egmond gezonden zou hebben alleen om het leven van een heilige te beschrijven, wiens relieken men in Egmond bewaarde, maar die overigens in de vereering geen bijzondere plaats innam. De opdracht van Egbert moet o.i. de bedoeling hebben gehad (a) een verleden voor *Egmond en de abdij* te construeeren ²⁾, (b) den heilige, die als patroon vereerd werd, in deze geschiedenis een overwegende plaats te geven. Tenhaeff, hoe achterdochtig ten aanzien van de koppeling Adalbert-Egmond in vroege

¹⁾ *Fontes Egm.* I blz. 127, 130.

²⁾ In de recapitulatie in ons tijdschriftartikel (Bijdr. Vad. Gesch 7e reeks X blz. 47) verzuimden wij op dit motief nadrukkelijk te wijzen.

tijden, schrijft zelf: „de Hollandsche gravenzoon, die aartsbisschop van Trier was en die het loffelijk initiatief nam door Ruopert van Mettlach een heiligenleven van S. Adalbert te laten schrijven, is de alleroudste auctor intellectualis geweest van *Egmonds* fabuleuze voorgeschiedenis”. Wat de Adalbertvereering aangaat: wij hebben hiervóór opgemerkt, welke beteekenis deze vereering blijkens de altaarplaat en de aantekening in het Evangeliënboek reeds vóór 1000 gehad moet hebben²⁾. De vermelding van een der groote apostelheiligen, in het bijzonder van den H. Petrus, als patroon naast den bijzonderen kloosterpatroon, is ook elders wel op te merken en dit patronaat heeft daarmede aan de beteekenis van het bijzondere patronaat niet afgedaan³⁾. Trouwens bij de wijding van de nieuwe Egmondsche kerk in 1143, voor welken tijd de beteekenis van S. Adalbert als patroon van de abdij wel vaststaat, zijn naast dezen heilige de apostels Petrus, Paulus en Bartholomeus genoemd⁴⁾. Het ontbreken van de afbeelding van S. Adalbert in het bekende tympaan van Egmond, waarin Tenhaeff een bewijs ziet, dat deze heilige nog omstreeks 1125/1130 in de vereering een ondergeschikte plaats innam, zal o.i. — ondanks Tenhaeffs afwijzing van dezen uitleg — hieruit verklaard moeten worden, dat de hemelsche claviger inderdaad als portaalfiguur de meest zinrijke geweest is. Een zekere vereering van Petronella voor den heilige, die als vader van haar naamheilige beschouwd werd, kan verder van invloed geweest zijn.

Ons bezwaar geldt verder, dat het door Tenhaeff niet waarschijnlijk is gemaakt, dat Egmond omstreeks 1170/1173 de behoefte aan een Willebrordverleden gehad heeft. De strijd over de Echternachsche kerken in Holland was in 1156 door de overdracht van de kerken door Echternach tot een einde gekomen; wij zien geen moeilijkheden omstreeks de genoemde jaren, waarbij de abdij zich door een verwijzing naar haar Willebrordverleden had moeten helpen. Overigens is op te merken, dat de band met Willebrord in de Vita wel zeer slap gelegd is.

¹⁾ *Fontes Egm.* I blz. 147.

²⁾ Zie hiervóór blz. 130. Tenhaeff (blz. 146) beroept zich ook op de uitspraak van Gosses „dat S. Adalbert en het klooster langen tijd niets met elkaar te maken hadden gehad” (Bijdr. Vad. Gesch. Ve Reeks II blz. 163 vlg). Hier is echter in het oog te houden, dat Gosses (blz. 168) uitdrukkelijk verklaart, dat z.i. nog tijdens Dirk II S. Adalbert de kloosterpatroon was geworden en de oude S. Pieters abdij tot S. Adalberts-abdij. Gosses verklaart het patronaat van S. Pieter naast S. Adalbert historisch, n.l. uit het voormalig bestaan van een oudere S.-Pietersabdij vóór de stichting van het klooster door Dirk II.

³⁾ zie o.a. P. Séjourné. O.S.B. *Deux miniatures de l'Evangeliare d'Egmond* (Bulletin Ned. Oudh. K. Bond XIIe Jaarg, blz. 42)

⁴⁾ *Fontes* blz. 96.

De gronden, die Tenhaeff verder voor zijn meening, dat de Vita in later tijd bewerkt werd, aangevoerd heeft, hebben wij besproken; in de zoogen. chronologische ontsporingen, in het bericht van den comes urbanus Ruozekin enz. hebben wij geen sporen van deze bewerking gevonden ¹⁾).

Bij Ruopert's komst was de Adalbertvereering in Egmond o.i. reeds meer dan een halve eeuw oud. In het bericht, dat ten tijde van Dirk I een lijk aan de duinvoet opgegraven en een bron ontspongen was — hetgeen een natuurlijk gevolg geweest kan zijn, maar de bevolking wel zoo getroffen kan hebben, dat zij hierin het Wonder gezien heeft — kan het begin van de Adalbertvereering geweest zijn. Hoe de naam Adalbert hieraan verbonden werd, is onbekend.

De verhouding Heilo-Egmond levert voor deze onderstelling geen bezwaren op; het ontstaan toch van de vereering van de Adalbertsbron in het Egmondsche deel van de Heilosche parochie is niet raadselachtiger dan het ontstaan van de vereering van een bron, hetzij in Heilo, hetzij in het Oesdomsche deel van de Heilosche parochie — wij weten n.l. niet, welk dezer bronnen het eerst vereerd werd — naast de bestaande vereering in deze parochie.

De vóórgeschiedenis, die Ruopert verder opgesteld heeft, is fabuleus. Wij kunnen aannemen, dat de geleerde monnik, die door aartsbisschop Egbert uitverkoren werd deze levensbeschrijving samen te stellen, de kennis en vaardigheid heeft gehad zijn levensbeschrijving aan de komst van de eerste Christenpredikers in Frisia, die hem uit Beda's en Alcuin's werk bekend konden zijn, aan te knopen.

Tenhaeff vreest, dat wij met de methoden, die tot dusverre toegepast zijn, in het Egmond-onderzoek niet verder zullen komen. „Het komt er zeer op aan, schrijft hij ²⁾, dit alles grondig te ontdoen van zijn hulpwetenschappelijke ongenadigheid. Zonder wat Goethe eens genoemd heeft: exacte Phantasie, alleen met philologische kritiek en analyses, bereikt men weinig". Wij wachten de resultaten van Tenhaeffs onderzoek volgens deze methode af, al verwachten wij hiervan in *dit* onderzoek weinig succes. De methoden, die tot nog toe aanbevolen werden, zullen o.i. verder tot resultaten kunnen leiden. Oppermann heeft door analyse, tekstvergelijking en strenge toepassing van de resultaten van de hulpwetenschappen het belangrijke

¹⁾ Het vermelden van de betrekking Adalbert-Eggo-Egmond in de Annales is uit het gebruik van de Vita I door den annalist C voldoende verklaard.

²⁾ *Naschrift* blz. 288.

resultaat behaald, dat de oorkonden van 1083, 1108, 1116 en 1143 thans wel als vervalschingen beschouwd kunnen worden. Ook omtrent de bronnen, die voor de Annales gediend hebben, heeft hij langs dezen weg belangrijke aanwijzingen kunnen geven. Er is geen reden te wanhopen, dat wij met behulp van de beproefde methode verder zullen komen. Wij zullen alleen meer dan tot dusver bij het vaststellen van conclusies de Egmondsche overlevering in haar geheel in het oog moeten houden.

De vragen van de al- of niet echtheid van de oorkonde 1162, van de verhouding van de Vita II tot de Annales van C en F, de dateering van de Vita II zijn o.i. de kwesties, waaromtrent men thans in de eerste plaats een communis opinio moet trachten te verkrijgen. Tal van andere vragen als de dateering van het falsum 1083, de onderlinge verhouding der oorkonden 1083, 1108, 1116 en 1162, de dateering van de Annales van C en F e.a. hangen van de beantwoording van de genoemde vragen onmiddellijk af.

